

**AZERBAYCAN'IN KOMŞU ÜLKELERİ İLE
İTHALAT VE İHRACAT
İLİŞKİLERİ VE BÜYÜME MODELİ**

Elsevar MAJİDOV

**Yüksek Lisans Tezi
İktisat Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN
2021
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

Elsevar MAJİDOV

**AZERBAYCAN'IN KOMŞU ÜLKELERİ İLE İTHALAT VE
İHRACAT İLİŞKİLERİ VE BÜYÜME MODELİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN**

ERZURUM- 2021

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Azerbaycan'ın Komşu Ülkeleri İle İthalat Ve İhracat İlişkileri ve Büyüme Modeli" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

11.02.2021

Aslı Islak İmzalıdır

Elsevar MAJİDOV

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN danışmanlığında, Elsevar MAJİDOV tarafından hazırlanan bu çalışma 11 / 2 / 2021 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Ö. Selçuk EMSEN

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ziya Ç. Yurttañıkıkmaz

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Çağatay Karaköy

Ashı Islak İmzalıdır

Ashı Islak İmzalıdır

Ashı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

OF27_V4_03.11.2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ŞEKİLLER DİZİNİ	VII
TABLolar DİZİNİ	VIII
ÖN SÖZ.....	XI
GİRİŞ	1
I. AMAÇ ve KAPSAM.....	2
II. MATERYAL ve YÖNTEM	3

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. SİYASİ VE İDARİ YAPI	4
1.2. BEŞERİ VE COĞRAFİ ÖZELLİKLER.....	5
1.3. DOĞUMDA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİ.....	6
1.4. DOĞAL VE STRATEJİK KAYNAKLAR.....	7
1.5. NÜFUS VE KENTLEŞME ORANI	8
1.6. SAĞLIK SİSTEMİ	10
1.7. GENEL EKONOMİK MANZARA	13
1.7.1. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla.....	16
1.7.2. Sanayi Sektörü.....	18
1.7.3. Gelir Dağılımı	20
1.7.4. İstihdam	21
1.7.5. Tasarruf	24

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER

2.1. KOMŞU ÜLKELERLE YAPILAN TİCARİ İLİŞKİLER	26
2.1.1. Azerbaycan Türkiye Ticari İlişkiler	27
2.1.2. Azerbaycan İran Ticari İlişkileri	32
2.1.3. Azerbaycan Rusya İlişkileri	37

2.1.4. Azerbaycan Gürcistan İlişkileri.....	41
2.1.5. Azerbaycan Kazakistan İlişkileri	45
2.1.6. Azerbaycan Türkmenistan İlişkileri	49
2.2. AZERBAYCANIN İTHALAT YAPTIĞI İLK BEŞ ÜLKE	54
2.2.1. Azerbaycan Almanya İlişkileri.....	56
2.2.2. Azerbaycan İngiltere İlişkileri.....	59
2.2.3. Azerbaycan Çin İlişkileri	62
2.3. AZERBAYCANIN İHRACAT YAPTIĞI İLK BEŞ ÜLKE.....	66
2.3.1. Azerbaycan İtalya İlişkileri	67
2.3.2. Azerbaycan İsrail İlişkileri	69
2.3.3. Azerbaycan Fransa İlişkileri.....	72
2.3.4. Azerbaycan ABD İlişkileri.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİ

ANALİZİ

3.1. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	79
3.2. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMEYE İLİŞKİN LİTERATÜR	
ARAŞTIRMASI	80
3.3. YÖNTEM. BİLİM	87
3.3.1. Birim Kök Testi.....	87
3.3.2. Eş-bütünleşme Testi	88
3.3.3. Granger Nedensellik Analizi.....	89
3.4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	90
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA	110
ÖZGEÇMİŞ.....	117

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN'IN KOMŞU ÜLKELERİ İLE İTHALAT VE İHRACAT
İLİŞKİLERİ VE BÜYÜME MODELİ

Elsevar MAJİDOV

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN

2021, 117 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN

Dr. Öğr. Üyesi Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY

Azerbaycan ekonomisinden söz ederken bağımsızlıktan önce ve sonrasını ele almamız gerekiyor. Çünkü bağımsızlıktan önce ülke SSCB yönetimi altında merkezi planlamanın olduğu sosyalist ekonomik sisteme bağlıyken, bağımsızlıktan sonra serbest pazarın olduğu kapitalist sisteme geçiş yapmıştır. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, hem iç hem de Ermenistan'ın Karabağ'a saldırmasıyla başlayan savaşla mücadele ederken ekonomideki sorunlar kendini göstermeye başlamıştır. Bu sebepten bağımsızlığın ilk yıllarında dış ticarete açık veren Azerbaycan 1994'te Ermenistan ile varılan anlaşma sonucu ekonomiyi canlandırma ve bu açığı kapatmak adına adımlar atmaya başlamıştır.

Azerbaycan dünyada petrol ülkesi olarak tanınmaktadır. Ülke ihracatının büyük kısmı petrol ve petrol ürünlerinden oluşmaktadır. Bu sebepten ötürü 1990'lı yılların başlarında o zamanki cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1994 yılının 20 Eylül'ünde ekonomiyi canlandırmak adına dünyanın dev petrol şirketleri ile ülke için çok önemli olan "Asrın Antlaşması'nı" imzaladı. Değeri 7,4 milyar dolar olan sözleşme dünyanın 7 ülkesini (Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç ve Suudi Arabistan) temsil eden 11 uluslararası petrol şirketi ile imzalandı. Bu sözleşme ülkenin dış ticaretindeki dengeleri ülke lehine değiştirilmesine yardımcı oldu. Bu sözleşmeden sonra 19 ülkeyi temsil eden 41 petrol şirketi ile daha 26 sözleşme imzalandı.

Petrol haricinde ülkenin ihracatını tarım ürünleri teşkil etmektedir. Özellikle komşu ülkelere tarım ürünleri ihracatı son yıllar artmaktadır. Petrolden sonra tarım ve sanayi sektörlerine yatırımlar ihracata katkı sağlamaya başlamıştır. Son yıllar sanayi sektörüne yapılan yatırımlar, sanayinin hızlı gelişmesine yardımcı olmuştur. Sadece 2013 senesinde sanayi sektörü ülke GSYH'nin %57'sini teşkil etmiştir.

Bir yandan petrol ve türevleri diğer taraftan petrol endüstrisinin ilerlemesiyle göz ardı edilen diğer sektörlerdeki iyileşmeler neticesinde Azerbaycan'ın komşu ülkelerle 1993 yılından 2019 yılına kadar yaptığı dış ticaretler ve bu ticaretin ülke ekonomisinin büyümesine olan etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dış Ticaret, İthalat, İhracat, Ekonomik Görünüm, Genel Değerlendirme.

ABSTRACT**MASTER THESIS****IMPORT AND EXPORT WITH THE NEIGHBORING COUNTRIES OF
AZERBAIJAN RELATIONSHIPS AND GROWTH MODEL****Elsevar MAJİDOV****Advisor: Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN****2021, 117 pages****Jury: Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN****Assist. Plof. Dr. Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ****Assist. Plof. Dr. Çağatay KARAKÖY**

Speaking of the Azerbaijani economy, we need to address the pre- and post-independence. Because before independence, the country was dependent on a socialist economic system with central planning under the management of the SSCB, and after independence, it made a transition to a capitalist system with a free market. After gaining independence, the problems in the economy began to show themselves, both internally and as they struggled with the war that began with Armenia's invasion of Karabakh. For this reason, Azerbaijan, which was open to foreign trade in the first years of independence, began to take steps to revive the economy and close this gap as a result of the agreement reached with Armenia in 1994.

Azerbaijan is known in the world as an oil country. A large part of the country's exports consists of oil and petroleum products. For this reason, in the early 1990s, the then President Heydar Aliyev signed the "Treaty of the Century" on September 20, 1994 with the world's largest oil companies in order to revive the economy. The \$ 7.4 billion deal was signed with 11 international oil companies representing seven countries (Azerbaijan, the United States, the United Kingdom, Russia, Turkey, Norway and Saudi Arabia). This agreement helped to shift the country's foreign trade balances in favor of the country. After this agreement, 26 more agreements were signed with 41 oil companies representing 19 countries.

Apart from oil, the country's exports are made up of agricultural products. Exports of agricultural products, especially to neighboring countries, have been increasing in recent years. After Petrol, investments in the agricultural and industrial sectors began to contribute to exports. Investments in the industrial sector in recent years have contributed to the rapid development of the industry. In 2013 alone, the industrial sector accounted for 57% of the country's GDP.

On the one hand, as a result of the improvements in other sectors whose oil and derivatives have been overlooked by the advancement of the petroleum industry, Azerbaijan's foreign trade with neighboring countries from 1993 to 2019 and the expansion of the country's economy through this trade.

Keywords: Azerbaijan, Foreign Trade, Import, Export, Economic Appearance, General Evaluation.

KISALTMALAR DİZİNİ

AEEB	Almanya Ekonomi ve Enerji Bakanlığının
AIOC	Azerbaijan International Operating Company Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu
AİK	Azerbaycan İstatistik Kurumu
BESM	Azerbaycan'ın En Fazla İthalat Yaptığı Beş Ülke İthalatının Toplam İthalat İçerisindeki Payı
BESX	Azerbaycan'ın En Fazla İhracat Yaptığı Beş Ülkeye İhracatının Toplam İhracat İçerisindeki Payı
BP	British Petroleum
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
CİEP	Congress on International Economic and Administrative Perspectives Uluslararası İktisadi ve İdari Perspektifler Kongresi
GFC	Sabit Sermaye Birikiminin GSYİH İçerisindeki Payı
GSYİH	Gayri safi yurt içi hâsıla
IMF	International Monetary Fund Uluslararası Para Fonu
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KMÜ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
KOMM	Azerbaycan'ın Komşularından Yaptığı İthalatın Toplam İthalat İçerisindeki Payı
KOMX	Azerbaycan'ın Komşularına Yaptığı İhracatın Toplam İhracat İçerisindeki Payı
NAFTA	North American Free Trade Agreement Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
RB	Reel Büyüme Oranı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler İttifakı
TANAP	Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TMY	Toplam Mal ve Hizmet İthalatının GSYİH İçindeki Payı
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TXY	Toplam Mal ve Hizmet İhracatının GSYİH İçindeki Payı

UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNEC	Azerbaijan State Economic University Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Azerbaycan Siyasi Haritası.....	5
Şekil 1.2. Azerbaycan Fiziki Haritası	6
Şekil 1.3. Azerbaycan’da 1990-2014 Döneminde Her 1000 Kişiye Düşen Doktor, Hemşire ve Yatak Sayısı.....	11
Şekil 1.4. Azerbaycan’ın 1995-2019 Dönemi İthalat-İhracat Verileri	14
Şekil 1.5. Dünya ve Azerbaycan’ın 1990-2019 Dönemi GSYİH’deki Gelişmeler	17
Şekil 1.6. Azerbaycan’ın 1993-2014 Yılları Arası Gini Katsayısı	21
Şekil 1.7. Azerbaycan’da 1995-2019 Dönemi Tasarrufun GSYH İçindeki Payı	25
Şekil 2.1. Azerbaycan’ın Türkiyeyle Olan İhracat ve İthalat Rakamları (1993-2019)...	28
Şekil 2.2. Azerbaycan-İran İthalat-İhracat Grafiği	33
Şekil 2.3. Azerbaycan-Rusya İthalat-İhracat Grafiği.....	37
Şekil 2.4. Azerbaycan-Gürcistan İthalat-İhracat Grafiği	42
Şekil 2.5. Azerbaycan-Kazakistan İthalat-İhracat Grafiği	46
Şekil 2.6. Azerbaycan-Türkmenistan İthalat-İhracat Grafiği	50
Şekil 2.7. Azerbaycan’ın İthalat Yaptığı İlk Beş Ülke Verileri (1995-2019).....	55
Şekil 2.8. 2019 Yılında İthalat Yapılan İlk Beş Ülke Verileri.....	56
Şekil 2.9. Azerbaycan-Almanya İthalat-İhracat Grafiği	57
Şekil 2.10. Azerbaycan-İngiltere İthalat-İhracat Grafiği	60
Şekil 2.11. Azerbaycan-Çin İthalat-İhracat Grafiği	63
Şekil 2.12. Azerbaycan’ın İhracat Yaptığı İlk Beş Ülke Verileri	66
Şekil 2.13. Azerbaycan İtalya İthalat-İhracat Grafiği	67
Şekil 2.14. Azerbaycan İsrail İthalat-İhracat Grafiği (1995-2019).....	70
Şekil 2.15. Azerbaycan Fransa İthalat-İhracat Grafiği	73
Şekil 2.16. Azerbaycan ABD İthalat İhracat Grafiği	76
Şekil 3.1. Mal ve Hizmet İhracat ve İthalatının GSYİH’ya Oranı.....	92
Şekil 3.2. Komşularla Mal İhracat ve İthalatının Toplam Mal İhracat ve İthalatına Oranı.....	93
Şekil 3.3. En Fazla Mal İhracat ve İthalat Yapılan Ülkelerin Toplam Mal İhracat ve İthalatına Oranı.....	94

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Azerbaycan ve Dünya’da Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (1991-2018).....	7
Tablo 1.2. Azerbaycan ve Dünyada Kentleşme ve Nüfus Durumu (1991-2019)	9
Tablo 1.3. Azerbaycan’ın 1995-2019 Dönemi Ticaret Dengesi	14
Tablo 1.4. GSYH’nin Önceki Yıla Göre Artım Yüzdesi (1995-2018)	18
Tablo 1.5. Sanayi Sektörünün 1993-2019 Dönemi Yıllık Büyüme Yüzdesi (İnşaat dahil).....	19
Tablo 1.6. Azerbaycan’ın Sanayi Üretiminin (İnşaat Dahil) GSYİH’daki Payı (%) (1991-2019).....	20
Tablo 1.7. Azerbaycan’da İş Kollarına Göre Orta Aylık En Düşük Maaş.....	22
Tablo 1.8. Azerbaycan’da Çalışan Nüfusun Ekonomik Faaliyetlerinin Dağılımı.....	23
Tablo 2.1. Azerbaycan Türkiye Ticaret Verileri (1995-2019)	30
Tablo 2.2. Türkiye’ye Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı	31
Tablo 2.3. Türkiye’den Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı	32
Tablo 2.4. Azerbaycan ve İran’ın 1995-2019 Dönemi Ticaret Verileri	34
Tablo 2.5. İran’a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı	36
Tablo 2.6. İran’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı	36
Tablo 2.7. Azerbaycan-Rusya Ticaret Verileri (1995-2019).....	38
Tablo 2.8. Rusya’ya Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı.....	40
Tablo 2.9. Rusya’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı.....	41
Tablo 2.10. Azerbaycan-Gürcistan Ticaret Verileri (1995-2019)	43
Tablo 2.11. Gürcistan’a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı	44
Tablo 2.12. Gürcistan’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı	45
Tablo 2.13. Azerbaycan-Kazakistan Ticaret Verileri.....	47
Tablo 2.14. Kazakistan’a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı	48
Tablo 2.15. Kazakistan’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı	49
Tablo 2.16. Azerbaycan-Türkmenistan Ticaret Verileri (1995-2019)	52
Tablo 2.17. Türkmenistan’a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı.....	53
Tablo 2.18. Türkmenistan’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı	54
Tablo 2.19. Azerbaycan-Almanya Ticaret Verileri (1995-2019).....	58
Tablo 2.20. Almanya’ya Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı	59

Tablo 2.21. Azerbaycan-İngiltere Ticaret Verileri (1995-2019).....	61
Tablo 2.22. İngiltere'ye Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı (1995-2019)	62
Tablo 2.23. Azerbaycan-Çin Ticaret Verileri (1995-2019).....	64
Tablo 2.24. Çin'den Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı.....	65
Tablo 2.25. Azerbaycan İtalya Ticaret Verileri (1995-2019).....	68
Tablo 2.26. İtalya'ya Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı.....	69
Tablo 2.27. Azerbaycan İsrail Ticaret Verileri (1995-2019).....	71
Tablo 2.28. İsrail'e Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı.....	72
Tablo 2.29. Azerbaycan Fransa Ticaret Verileri (1995-2019)	74
Tablo 2.31. Azerbaycan ABD Ticaret Verileri (1995-2019)	77
Tablo 2.32. ABD'ye Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı	78
Tablo 3.1. Literatürdeki çalışmalar	85
Tablo 3.2. (9) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları.....	94
Tablo 3.3. (9) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	95
Tablo 3.4. (9) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları.....	95
Tablo 3.5. (9) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları	96
Tablo 3.6. (10) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları.....	96
Tablo 3.7. (10) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	97
Tablo 3.8. (10) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları.....	97
Tablo 3.9. (10) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları	98
Tablo 3.10. (11) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları.....	98
Tablo 3.11. (11) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	99
Tablo 3.12. (11) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları.....	99
Tablo 3.13. (11) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları	100
Tablo 3.14. (12) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları.....	100
Tablo 3.15. (12) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	101
Tablo 3.16. (12) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları.....	101
Tablo 3.17. (12) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları	102
Tablo 3.18. (13) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları.....	102
Tablo 3.19. (13) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	103
Tablo 3.20. (13) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları.....	103
Tablo 3.21. (13) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları	104

Tablo 3.22. (14) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları.....	104
Tablo 3.23. (14) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	105
Tablo 3.24. (14) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları.....	105
Tablo 3.25. (14) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları	106

ÖN SÖZ

Azerbaycan dış ticareti üzerine hazırladığımız bu çalışmada, öncelikle Azerbaycan'ın coğrafi, beşeri ve siyasi durumuyla ilgili bilgiler vermeyi uygun gördük. Ardından yeraltı ve yerüstü kaynakları hakkında kısa bir değerlendirme yaparak Azerbaycan'ın özel koşulları hakkında ipuçları vermeye çalıştık. Son olarak Azerbaycan'ın komşu ülkelerle en fazla ithalat ve ihracat yaptığı beş ülkenin bu verilerine bakarak 1995 yılından günümüze kadar hem sektör bazında hem de genel olarak bir değerlendirme ve ekonometri analizle ülkenin büyümesinde bu ülkelerin payının ne kadar olduğunu öğrenmeye çalıştık.

Çalışmanın her aşamasında öğretici ve yol gösterici tutumuyla bana destek olan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN hocama içtenlikle teşekkürlerimi arz ederim.

Tezin hazırlanması aşamasında kıymetli zamanından ayırarak bana yol gösteren ve ampirik aşamasında eleştirileri ve yardımlarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Ziya Çağlar YURTTANÇIKMAZ'a ve kıymetli hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezin hazırlık aşamasında yardımlarından dolayı Arş. Gör. Nazlı GÖKÇE ve İİBF Yüksek Lisans Öğrencisi Samir SALAHOV'a teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2021

Elsevar MAJİDOV

GİRİŞ

Azerbaycan, bölgesinde ve uluslararası planda sahip olduğu jeopolitik konumu itibarıyla önemli bir ülkedir. Ülke, elinde bulundurduğu doğal kaynakları uluslararası pazarlarda değerlendirme kabiliyetine sahip olabileceği çeşitli yatırımlarla jeopolitik konumunu stratejik planda önemli bir yapıya kavuşturmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığına kavuştuğu 18 Ekim 1991 tarihi itibarıyla Sovyet prensiplerine dayalı iş bölümüne dayanan ekonomik yapılanması sona eren Azerbaycan, eski yapıya bağlı "girdi temini-üretim-pazar" yapısındaki kopmalarla birlikte iktisadi faaliyetlerinin durmasıyla Bağımsız Devlet Topluluğu'ndaki pazarını kaybeder. Bağımsızlığın ilk yıllarında karşılaşılan birçok sorun, ekonomik ilerlemenin önünü keser. Gereken reformları hayata geçirilememesi, bütçesinin önemli bir kısmını savaş harcamalarına ayrılması gibi sebepler, yapısal dönüşüm konusunu öteleterek geçiş sorununu iyice çıkmaza sokar. Bu süreçte, topraklarının %20'lik kısmının işgali sonucu, yaklaşık 1 milyonluk nüfusunun göçmen durumuna düşmesi Azerbaycan ekonomisini durağanlığa sürükler (Oğan, 2001). Bu durağanlık ilerleyen yıllarda yükseliş trendine geçmesiyle birlikte Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi ivme kazanır. 1996 yılından itibaren ülke ekonomisi, bağımsızlıktan o tarihe kadarki sorunlarla mücadele edebilen bir yapıya doğru evrilir. Dolayısıyla Azerbaycan ekonomisini 1991-1996 arası durağanlık/ekonomik kriz, 1996-2004 arası restorasyon/istikrarlı kalkınma, 2004-2008 arası yükseliş ve 2008'den başlamak üzere istikrarlanma/kısmi durağanlık dönemi olarak sınıflandırmak mümkündür. 2008'den başlayan süreçte yaşananlar dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunlukla yakından ilişkili olarak Azerbaycan'ı da etkilemiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinde yeni bir devlet olmanın gerektirdiği organizasyonları inşa etmesi zaman alır. Bu süreç, ekonomik açıdan üretim ve ihracat gibi kalemlerde ülkenin gerilemesine neden olur. IMF ile varılan mutabakatta Ekonomik ve Mali İstikrar Programı 1996 yılı itibarıyla uygulanmaya başlayınca Azerbaycan ekonomisinde toparlanma süreci hız kazanır. Mutabakatın gereği olan reformların uygulanmasıyla ekonomik büyüme süreci ilerleme kaydeder.

2004 yılından başlayan dünya ekonomisindeki iyileşmelerle birlikte gelişmekte olan ekonomilerde de büyük değişimler gözlenir. Elbette Azerbaycan özelinde büyüme sürecine, petrol fiyatlarının dünya genelinde yükselme trendi göstermesi ve bu sayede

ülkeye sermaye akışının sağlanması da önem arz ettiği söylenebilir. Bu yükseliş süreci 2008 yılında meydana gelen dünya ekonomik krizi sonrasında sekteye uğrar. Buna petrol fiyatlarındaki düşüş de eklenince durağan bir döneme girilir (Bağırzade, 2011).

Aradan geçen zamanda Azerbaycan ekonomisi, pozitif yönlü düşük bir büyüme ile devam eder. Azerbaycan gibi sonradan bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki üretim yapısı nedeniyle üretim çeşitliliği oldukça düşük bir görünüm arz etmektedir. Bu nedenle ithal ettiği ürün kalemi, Sovyet ekonomik sistemi nedeniyle fazladır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan kırsal yaşamının, petrol endüstrisinin gelişmesiyle kentlere kayması da bu duruma etki eden önemli bir faktör olmuştur.

Çalışma üç bölüm olarak planlanmıştır. Birinci bölümde, sosyo-ekonomik yapı, siyasal yapıdaki gelişmeler ve genel ekonomik manzara başlığında GSYİH, sanayi, tasarruf, istihdam gibi gelişmeler ele alınmıştır. İkinci bölümde coğrafi yakınlık eksenli olarak komşuları ve ithalat ihracattaki en büyük beş ülke ile olan ticarete gelişmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde de bu ülkelerle yapılan dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi araştırılmıştır.

I. AMAÇ ve KAPSAM

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan ekonomisi ilk etapta yaşadığı geçiş resesyonunun getirdiği küçülme etkilerini telafi ederek hemen devamında yükselen bir büyüme trendi oluşturmuştur. Geçiş resesyonu ortaya çıkan bu yükselen grafiğin oluşmasında komşu ülkelerin, özellikle büyük ve güçlü iki ülkenin, Türkiye ve Rusya'nın payının görece daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın amacı da Azerbaycan ekonomisinde komşu ülkelerin payının ne kadar ve nasıl olduğunu ve ithalat ve ihracatta en çok payı olan beş ülkenin büyümeye etkisini araştırmaktır. Dolayısıyla söz konusu ülkelerin Azerbaycan ekonomisine etkilerini araştırmak için 1995-2019 tarihleri arasında yapılan ithalat-ihracat verileri incelenmiştir. Daha sonra ithalat-ihracat verilerinde hangi sektörün payının daha çok olduğunun tespit edilmesi için alt sektörler bazında araştırma derinleştirilmiştir. Bilindiği gibi Azerbaycan bir doğal kaynak zengini, yani gaz ve petrol ülkesi olarak bilinmekte ve üretiminin büyük bir kısmını da petrol ve petrol ürünlerinden oluşturmaktadır. Doğal kaynak zenginliğinin yarattığı “doğal

kaynakların laneti” argümanının işlenmemesi için son zamanlarda diğer sektörlerin de ihracata katkı sağladığı önem arz etmektedir.

II. MATERYAL ve YÖNTEM

Söz konusu ülkeler için yapılan 1995-2019 tarihleri arasında Azerbaycan istatistik Kurumunun açıkladığı her dönem başı açıklanan ithalat-ihracat verileri elde edilmiştir. Aynı zamanda Dünya Bankası ve UNCTAD’ın sitelerinden veriler elde edilerek incelenmiştir.

Metot olarak açıklanan ithalat-ihracat verilerinin zaman serisi ekonometrik analiz yönteminden yararlanarak büyümeye etkisi araştırılmıştır.

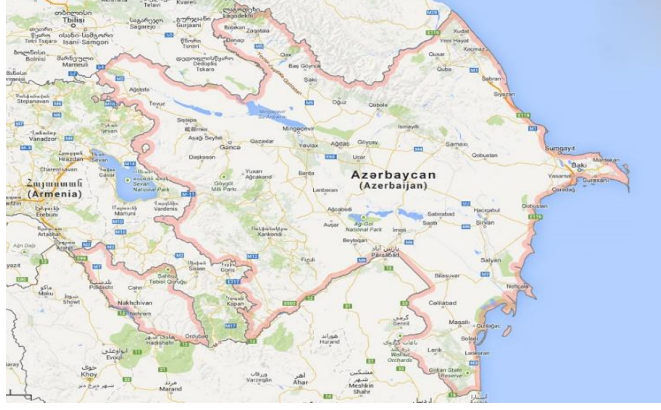
BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. SİYASİ VE İDARİ YAPI

31 Ağustos 1991 yılında toplanan Azerbaycan Meclisi, bağımsızlık ilanını tüm dünyaya duyurur. Hemen ardından meclis, Bağımsızlık Kanununu yürürlüğe koyar. 12 Kasım 1995 tarihinde halkoyuna demokratik, hukuka dayalı, laik, üniter bir cumhuriyet tanımını içeren Anayasa kabul edilerek devlet egemenliği halka verilir. Hak ve özgürlüklerin tespit ve düzenlenmesi açısından modern bir yasalar bütünü olarak dünya ülkeleri tarafından da kabul görür.

Başkanlıkla yönetilen ülkede başkan cumhurbaşkanı unvanını taşır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir düzenlenmektedir. Yürütmenin başı olarak görev alır. Azerbaycan Milli Meclisi 125 milletvekilinden müteşekkildir. 30'un üzerinde irili ufaklı siyasi partinin faaliyet gösterdiği ülkede yasama yetkisi, 5 yılda bir yapılan seçimlerle Milli Meclis tarafından yürütülürken yargı işleri, bağımsız mahkemelerce yürütülmektedir. Başkenti 2,2 milyonluk nüfusu ile Bakü olan Azerbaycan, 10 iktisadî bölgeye ayrılmış, bu bölgeler 14 büyükşehir, 66 reyon ve 78 şehirden meydana gelir. Nahcivan, son gelişmelere kadarki süreç dikkate alınmazsa, kara bağlantısı bulunmayan, ancak Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir. Bakü, Sumgayıt, Gence, Mingaçevir, Khirdalan, Şirvan, Nahcivan, Şeki, Yevlakh ve Lankaran ülkenin en önemli şehirlerini oluşturmaktadır.

Şekil 1.1. Azerbaycan Siyasi Haritası

1.2. BEŞERİ VE COĞRAFI ÖZELLİKLER

44-52 derece doğu meridyenleri, 38-42 derece kuzey paralelleri arasında, Kafkasların geçiş noktaları üzerinde, Büyük ve Küçük Kafkas Dağları arasında yer alan Azerbaycan, Karadeniz ile Hazar arasındaki verimli bir bölgede bulunmaktadır. Ülkenin bulunduğu konumun en önemli özelliklerinden biri, tarihi ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır.

Ülkenin kuzeyinde Gürcistan ve Rusya'ya bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, güneyinde İran İslam Cumhuriyeti, batısında Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti; doğusunda ise dünyanın en büyük gölü kabul edilen Hazar Denizi yer almaktadır. Ülkenin yüz ölçümünün %11,5'lik kısmı orman, %1,6'sı su havzası, %50'si tarıma elverişli alanlar ve %36,9 çeşitli araziler olmak üzere 86.600 km²'dir. Azerbaycan'ın %50'sini kırsal bölgeleri de içine alan dağlık alanlar oluşturmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 700 metredir. Ülkenin en uzun nehri toplam 1.364 km uzunluğu ile Hazar Denizi'ne dökülen Kür Nehri'dir. Bir diğer önemli nehir olarak ülkeyi tatlı su anlamında besleyen Aras Nehri ise 1.072 km ile ikinci sırada gelmektedir. Bu iki nehir, Türkiye'den doğup Azerbaycan'da birleşerek Hazar Denizi'ne dökülen nehirlerdir.

Şekil 1.2. Azerbaycan Fiziki Haritası

Azerbaycan, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengindir. Konumu itibarıyla Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın merkezindedir. Bu özellikleri, komşusu olan bölge ülkeleri başta olmak üzere Kafkasya bölgesinde çıkarları olan komşu ve dış kaynaklı güçlerin ilgisini çekmektedir.

1.3. DOĞUMDA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİ

1991 yılından 2018 yılına kadarki sürede, kalkınmışlığın yansıması olan doğumda beklenen yaşam süresinde de artış olmuştur. Geçiş ekonomilerinden başta Rusya Federasyonu olmak üzere çoğu ülkede gözlenen doğumda beklenen yaşam ümidi düşerken, Dünya Bankası verilerine göre Azerbaycan'da 1991 yılında ortalama yaşam süresi 64,7 yıl iken, 2018 yılında bu süre 72,8 yıl olmuştur (Dünya Bankası , 2018).

Tablo 1.1. Azerbaycan ve Dünya’da Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (1991-2018)

1991		1992		1993		1994		1995	
Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya
64,745	65,6195	64,731	65,771	64,81	65,888	64,991	66,09	65,256	66,28
1996		1997		1998		1999		2000	
Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya
65,573	66,5598	65,899	66,845	66,207	67,087	66,491	67,293	66,763	67,55
2001		2002		2003		2004		2005	
Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya
67,054	67,8218	67,391	68,07	67,791	68,327	68,249	68,652	68,747	68,92
2006		2007		2008		2009		2010	
Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya
69,259	69,2624	69,752	69,592	70,201	69,899	70,597	70,247	70,938	70,56
2011		2012		2013		2014		2015	
Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya
71,234	70,8841	71,506	71,172	71,768	71,462	72,022	71,742	72,266	71,95
2016		2017		2018					
Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya				
72,493	72,1808	72,693	72,386	72,864	72,563				

Kaynak: Dünya bankası 2018 verileri

Azerbaycan nüfusunun doğumda beklenen yaşam süresi 1990’lı yılların başlarında 64-65 yaş olarak bilinmektedir. Bu dönemde dünyada ortalama yaşam süresi Azerbaycan’la aynı olup 64-65 yıl olarak gerçekleşmiştir. 1990’lı yılların sonunda yani 1999 yılında Azerbaycan’da bu rakam 66 yıl, dünya nüfusunda ise 67 yıl olmuştur. Azerbaycan’da bu dönemlerde yaşam süresinin az olmasının en büyük sebeplerden biri Ermenistan ile yaşanan savaş sonrası ülke nüfusunun, özellikle genç ve orta yaş gruplarından olan kesimin savaşta hayatlarını kaybetmesi gösterilebilir. Son dönemler hem Azerbaycan’da hem de Dünyada orta yaşam süresinde artış gözlemlenmektedir ve son 3 yılda ortalama 72 yıl olmuştur.

1.4. DOĞAL VE STRATEJİK KAYNAKLAR

Azerbaycan coğrafyası, köklü tarihi boyunca çeşitli medeniyetlerin varlığını sürdürdüğü önemli bir bölgedir. Bu bölge, tarihin hemen her döneminde üzerinde yaşayan toplumlara çeşitli nimetlerinden istifade ettirmiştir. Azerbaycan toprakları yeraltı ve yerüstü kaynakları açısından oldukça zengindir. Bu zenginlik dünyanın dikkatini sürekli

Azerbaycan'ın üzerine çekmiş, Birinci Dünya Savaşı'ndan bugüne çeşitli istila ve saldırılara maruz kalmıştır. Azerbaycan topraklar geniş tarım alanlarına sahiptir. Arazilerin yaklaşık %50'si tarıma elverişlidir, %2,5'i ise kentsel alanlardan oluşur. %11,5'i ormanlıktır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2018). Azerbaycan, ekolojik çeşitlilik bakımından da çok zengin bir coğrafi yapı sergilemektedir. Bu durumun kaynağı, deniz seviyesinin altındaki düzlükler, Kafkas bölgesinde bulunan 4.000 rakıma sahip dağlar, çeşitli toprak türlerini barındıran alanlar ve sup-tropik alanlardır.

Azerbaycan yeraltı kaynakları bakımından da çok zengin bir ülkedir. Başlıca kaynakları, petrol, doğalgaz, kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, barit, alüminyum, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı, siyenit, maden tuzu ve kaya tuzudur. Az miktarda altın ve gümüş gibi değerli madenler de bulunmaktadır. Ülkenin en büyük yeraltı zenginliği petroldür. Petrol (Azerbaycan Türkçesinde neft) ve doğalgaz, Bahar, Kum Adası, Neft Taşları, Neftçala ve Sangaçal'da çıkarılmaktadır. Kaynakların çoğunun kullanılmasına rağmen, madenciliğin acil modernizasyona ihtiyacı vardır. Petrol ve gaz üretimi, rafine edilmesi ekonominin temelini oluşturmaktadır. British Petrol (BP) tarafından yayınlanan "Review of World Economy" isimli rapora göre ülkenin 7 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Söz konusu rakam, dünya toplam rezervlerinin %0,6'sına tekabül etmektedir. Ülkenin rezerv/üretim oranı ise 29,3'tür. Azerbaycan'ın petrol rezervleri 17,5 milyar varildir. Ancak, bu verilerin hesaplanmasında kullanılan sınıflandırmalar Sovyet sistemine göre olup, daha da geniştir (Aliyev, 2000).

1.5. NÜFUS VE KENTLEŞME ORANI

Azerbaycan, 1990 sonrasında yaşanan ekonomik değişimler neticesinde kent nüfusunun bir kısmını kaybetmiştir. Kentlerde yaşayan etnik azınlıkların ülke dışına göç etmesi de bu durumda önemli rol oynamıştır. Kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı 1989'da %54,2 iken, 1999'da %51,1, 2011 yılında tekrar %53'e çıkmıştır. Kentsel nüfusun artış trendi göstermesinde petrol sektöründeki gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan yeni iş kollarının etkili olduğunu söylemek gerekir.

Tablo 1.2. Azerbaycan ve Dünyada Kentleşme ve Nüfus Durumu (1991-2019)

Yıl	Toplam nüfus		Nüfus			
	Azerbaycan	Dünya	Kent (%)		Kırsal (%)	
			Azerbaycan	Dünya	Azerbaycan	Dünya
1991	7271000	5368065408	53,4	42,3	46,6	56,6
1992	7382000	5452349932	53,1	42,7	46,9	56,2
1993	7495000	5537511534	52,8	43,1	47,2	55,9
1994	7597000	5621787194	52,5	43,4	47,5	55,5
1995	7685000	5706689090	52,2	43,8	47,8	55,1
1996	7763000	5789623839	51,9	44,2	48,1	54,8
1997	7838250	5872254361	51,6	44,6	48,4	54,4
1998	7913000	5954005524	51,3	44,9	48,7	54
1999	7982750	6034491778	51,2	45,3	48,8	53,7
2000	8048600	6114332536	51,4	45,7	48,6	53,3
2001	8111200	6193671787	51,6	46,1	48,4	52,8
2002	8171950	6272752974	51,8	46,5	48,2	52,3
2003	8234100	6351882361	52	47	48	51,8
2004	8306500	6431551644	52,2	47,5	47,8	51,3
2005	8391850	6511748367	52,4	48	47,6	50,8
2006	8484550	6592734542	52,6	49,6	47,4	50,3
2007	8581300	6674203658	52,8	50,1	47,2	49,8
2008	8763400	6756917904	53	50,6	47	49,3
2009	8947243	6839574284	53,2	51,1	46,8	48,8
2010	9054332	6921871614	53,4	51,6	46,6	48,3
2011	9173082	7002860604	53,6	52,1	46,4	47,9
2012	9295784	7085763408	53,9	52,5	46,1	47,4
2013	9416801	7169640142	54,1	53	45,9	47
2014	9535079	7254228377	54,4	53,4	45,6	46,5
2015	9649341	7338964960	54,7	53,9	45,3	46,1
2016	9757812	7424282488	55	54,4	45	45,6
2017	9854033	7509065705	55,3	54,8	44,7	45,2
2018	9939771	7591932907	55,7	55,3	44,3	44,7
2019	10023318	7673533972	56	55,7	44	44,3

Kaynak: (Dünya Bankası, 2019)

Azerbaycan Cumhuriyeti, 2019 yılı itibariyle 10 milyonluk nüfusa ulaşmıştır. 2019 yılı verilerine göre ülke nüfusunun %56'sı şehirlerde ve %44'ü kırsaldadır. Azerbaycan nüfusunun %91,6'sını Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır (Dünya Bankası, 2020)

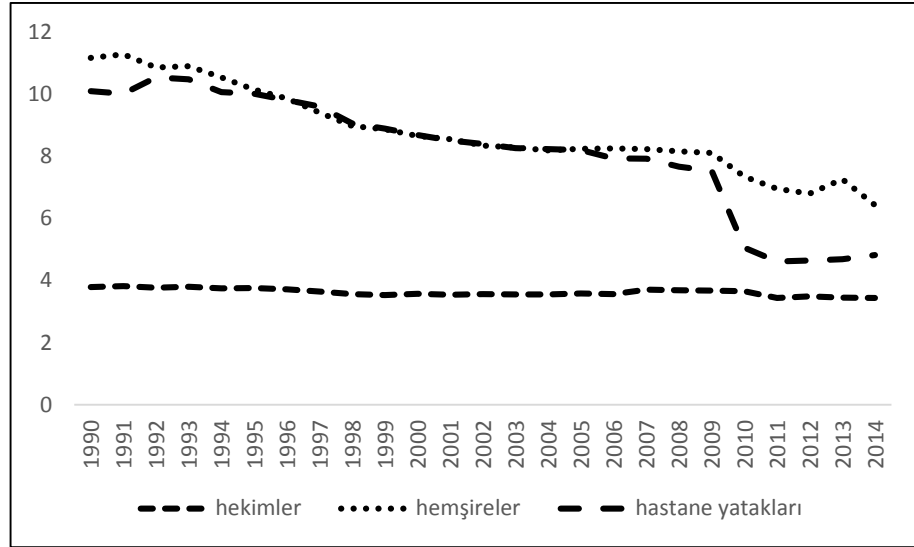
Çalışan kesimin yaş limiti erkeklerde 16-65, kadınlarda 16-60'tır. Çalışan kesim genellikle 30-40 yaş arasında yoğunlaşmaktadır. Azerbaycan'da 2019 yılı sonu itibarı ile çalışabilir nüfus 5.103.137 kişi olup, bu rakam nüfusun %50,9'unu oluşturmaktadır. (istihdam kurumuna kayıtlı) (Dünya Bankası 2019).

1.6. SAĞLIK SİSTEMİ

Ülkede bağımsızlık kazanıldıktan sonra ülkenin birçok sektöründe olduğu gibi sağlık sektöründe de zorluklarla karşılaşmıştır. Hastahane ve doktor yetersizliği gibi sorunlar ülkenin sağlık sektörünü zor durumda bırakmıştı. Ülke ekonomisi sağlanan anlaşmalar, uluslararası şirketlerle yapılan anlaşmalar sonucunda bu problemleri ortadan kaldırma yolunda önemli adımlar atmıştır.

Eski Sovyetler Birliği döneminde ülke sağlık sistemi merkezi bir yapıya sahipti ve SSCB yönetiminde küçük bir kurum olarak yer almaktaydı. Tüm sağlık sektörü tamamen devlete aitti. SSCB sonrası, yani bağımsızlık kazanıldıktan sonra ülke genelinde diğer sistemler gibi sağlık sisteminin de kalkındırılması için adımlar atılmaya başlanmıştır. Devlete ait bazı hastane ve sağlık hizmeti veren kurumlar özelleştirildi. Bazı kurum ve bakanlıkların kendilerine ait sağlık tesisleri kurulmuştur (Ünal ve Tagiyev, 2016).

Sağlık Bakanlığının kendine ait merkez kuruluşları ve cumhuriyet hastaneleri, salgın hastalıklarla mücadele enstitüleri ve başka kuruluşları mevcuttur. Bundan başka il idareleri ve poliklinikleri, şehir hastaneleri, uzmanlaşmış dispanserler bulunmaktadır (Ünal ve Tagiyev, 2016).

Kaynak: (Dünya Bankası, 2020)

Şekil 1.3. Azerbaycan'da 1990-2014 Döneminde Her 1000 Kişiye Düşen Doktor, Hemşire ve Yatak Sayısı

2006 yılında Cumhurbaşkanı İ. Aliyev tarafından sağlık sektörünün kalkındırılması ve sağlık personelinin refah düzeyinin iyileştirilmesi için kararnameyi imzaladı. Kararnamede aşağıdaki maddeler yer almaktadır:

Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığının faaliyetlerini sağlamak için şu kararlar alındı;

- Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Yönetmeliği'nin onaylanması
- Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Yapısını onaylamak
- 87 kişilik Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı cihazının çalışan sayısı sınırını belirlemek.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na:

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na bu Kararname ile yürürlükte olan normatif yasal düzenlemelerin uyumlaştırılmasına ilişkin önerileri hazırlamak ve sunmak;

Bu Kararnameden kaynaklanan diğer sorunları çözmek için.

- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 29 Aralık 1998 tarih ve 48 Sayılı Kararı "Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Yönetmeliğinin

onaylanması üzerine (Azerbaycan Cumhuriyeti Mevzuatı Koleksiyonu, 1998, № 12, Madde 762; 2005, № 12, Madde 1102) geçersiz sayılacaktır.

- Bu Karar, yayımlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer (Azerbaycan Sağlık Bakanlığı, 2006).

“Azerbaycan Cumhuriyeti "Sağlık Sigortası" Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kabul edildi fakat uygulamaya konulmamıştır. 2016 yılında bu kanun ülkenin bazı şehirlerinde pilot proje olarak yürürlüğe konuldu. 2021 yılı sonuna kadar tüm ülke genelinde zorunlu sağlık sigortasının uygulanması için karar alındı. Karara göre:

- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından atanan kişiler aylık maaşlarının %2'si,
- Seçilmiş görevliler ile petrol, gaz ve kamu sektöründeki çalışanlar aylık maaşlarının %2'si,
- İşverenler hesaplanan maaş fonunun %2'si oranında zorunlu sağlık sigortası ödeyeceklerdir.

Ülke nüfusunun yüzde 45'ini oluşturan ayrıcalıklı sınıf için sigorta primleri devlet bütçesinden ödenecektir. Bu nedenle, aşağıdaki nüfus grupları, bir istihdam veya medeni hukuk sözleşmesi kapsamında çalışmazlar ve girişimcilik faaliyetlerinde bulunmazlarsa, zorunlu sağlık sigortası ödemekten muaftır:

- 18 yaşın altındaki kişiler,
- Yükseköğretim kurumlarında mesleki eğitim, orta özel eğitim veya tam zamanlı eğitim alan 23 yaşın altındaki kişiler,
- Emekliler,
- Sosyal yardım alma hakkına sahip kişiler,
- Hedeflenen devlet sosyal yardımı alan aile üyeleri ,
- Yerel polikliniklere ve kadın kliniklerine kayıtlı hamile kadınlar ile doğumdan sonraki 42 gün içinde kadınlar İş Kanunu uyarınca kısmi ücretli sosyal izne sahip kadınlardır.

Dünya bankasının 2005 yılında hazırladığı raporda Azerbaycan'daki sağlık sistemindeki eksikler ve bu eksikleri giderme yönünde tavsiyeler yer almaktaydı. Raporda Azerbaycan sağlık sisteminin idaresi için yasal gerekçelerin yetersizliği, aşırı

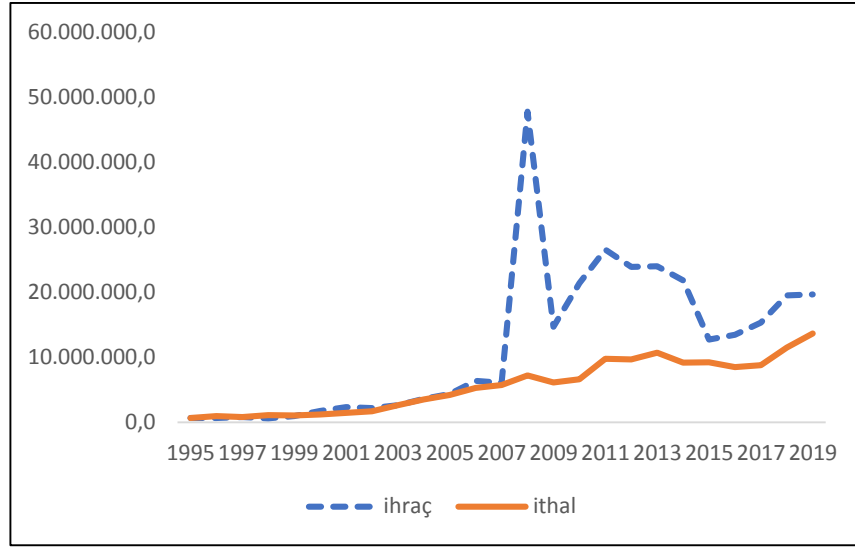
hastane ve özel bakım tesisleri fakat bunun yanı sıra doktor ve hemşire yetersizliği, yetersiz finanse edilen ve yönetilen parçalanmış birinci basamak sağlık hizmetleri, sağlık hizmetlerindeki eşitsizlikler ve cepten ödeme seviyelerinin artması, düşük ücretlerle başa çıkmak için gayri resmi ödemeler ve işgücü ve teşviklerden yoksun bir çalışma ortamı olduğu yer almaktaydı (Dünya Bankası, 2005).

Dünya Bankasının hazırladığı rapordaki eksikleri giderme adına Azerbaycan'da reformlar yapılması hedeflenmektedir. Yapılması hedeflenen sağlık reformu ile sağlık sisteminin hukuki yapısının yeniden değerlendirilmesi, sağlık hizmeti veren kuruluşların özelleştirilmesi, sağlık kurumlarının, personelin, ilaç ve gıda ürünlerinin sertifika sistemlerine yeniden bakılması amaçlanmaktadır (Ünal ve Tagiyev, 2016).

1.7. GENEL EKONOMİK MANZARA

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelen Azerbaycan, özellikle SSCB döneminde inşa edilen ve sonradan bağımsız olan cumhuriyetler arasındaki üretim tedarik zincirini zorunlu kılan ekonomik sistemin ani çöküşüyle pazar ekonomisine geçiş sürecinde büyük engellerle karşılaşmıştır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013).

Ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde kontrol tamamen kaybedilmiştir. Savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle ekonomide büyük bir bozulma ve dağılma yaşanmış ve bunun sonucunda milli gelirden negatif büyüme, yani gerileme ve yüksek enflasyon yaşanmıştır (Serhat Kalkınma Ajansı, 2016).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Şekil 1.4. Azerbaycan'ın 1995-2019 Dönemi İthalat-İhracat Verileri

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra ülke ekonomisinin birçok sorunla mücadele etmesi, Ermenistan savaşı, ülke içinde siyasi istikrarsızlık ticaret verilerine de yansımış ve 1999 yılına kadar ticari denge ülke aleyhine seyretmiştir (Tablo 1.3). 2000 yılından başlayarak ticari dengeyi ülke lehine dönüştürmeyi başaran Azerbaycan 2003 yılında yine bir düşüş yaşasa da bu düşüş kalıcı olmamış ve petrol fiyatlarının muhtemel artışı ve diğer sektörlere (sanayi, tarım vb.) yapılan yatırımlarla beraber 2019 yılına kadar ticaret dengesinde bir yükseliş kaydedilmiştir.

Tablo 1.3. Azerbaycan'ın 1995-2019 Dönemi Ticaret Dengesi

1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
-30.457,70	-329.390,80	-13.033,50	-470.347,00	-106.225,20	573.148,50	883.099,20
2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
501.916,30	-35.803,70	99.588,70	135.929,40	1.105.421,00	344.697,00	40.586.059,30
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
8.578.248,30	14.759.598,60	16.814.929,60	14.255.113,10	13.262.914,30	12.640.911,30	3.512.461,40
2016	2017	2018	2019			
4.968.451,70	6.536.675,70	8.023.153,50	5.968.342,60			

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Azerbaycan'ın dünya ile entegrasyonunu sağlayan en önemli ticari kalemi, petrol ve türevleridir. Bu alanda yapılan yatırımlar ve çokuluslu şirketler tarafından ortaya konulan projeler Azerbaycan ekonomisini istikrarlı denebilecek bir konuma ulaştırmıştır. Anlaşmalar gereği çokuluslu şirketlerin Azerbaycan petrolleri üzerindeki hakları, Azerbaycan halkının gelir ve refah seviyesindeki problemler düşünüldüğünde bu istikrar kavramının görece olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Gelir adaletsizliğini çözme yolundaki çabalar yeterli düzeye ulaştığında, Azerbaycan, genel perspektifte yaklaşık otuz yılını daha petrol ve türevlerinden elde ettiği gelirlerle garanti altına almanın planlarını doğru bir zemine konumlandırmış olacaktır.

2009-2013 yılları arasında Sosyal-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı'nın öncelikli gayesi, ülkenin petrol haricindeki sektörlerinin büyüme göstermesi, ekonomisini çeşitlendirecek öğelerin sürece dâhil edilmesi, dengeli ve verimli bölgesel sosyal-ekonomik refahın tesisi ve gelir adaletsizliğinin ortadan kaldırılması olmuştur. Bu amaçla petrol dışı sektörün gelişiminin sağlanması için enerji, tarım, su kaynakları, ulaşım, ekoloji, sağlık, eğitim gibi sektörlerle yönelim hedeflenmiştir.

Azerbaycan, petrol ve doğal gazın üretim ve ticaretine endeksli bir ekonomik yapı arz etmektedir. Ülke yönetimi petrol dışı alanlarda yatırımlar sayesinde petrol dışı ekonominin GSYİH payını genişletmeyi planlamaktadır. Bu bağlamda tarım, hayvancılık, yol, su, enerji nakliyatı, sanayinin çeşitli dalları, sağlık ve çevre sağlığı gibi başlıkları öncelikli yatırım alanları statüsünde ele almaktadır.

“Azerbaycan, sahip olduğu zengin enerji kaynakları sayesinde eski Sovyet cumhuriyetleri arasında en fazla yabancı sermaye çeken ülkelerden birisi haline gelmiştir. Bu sermaye ülkeye çoğunlukla üretim paylaşım anlaşmaları (PSA) yoluyla gelmektedir.” (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013).

Başta BP olmak üzere yabancı petrol şirketlerinin meydana getirdiği Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AIOC), bu anlaşmaların başında gelmektedir. Ülkenin üç büyük petrol yatağını (Azeri-Çırac-Güneşli) işletmekte olan AIOC'un meydana getirdiği ortaklık yapısı, ülkeye giren yabancı sermayenin dağılımını da aşağı yukarı belirlemektedir. AIOC'de İngiliz firmalarının %34, ABD firmalarının %25, Japonya'nın %14, Norveç'in %9 ve Türkiye'nin %7 payı vardır. Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır.

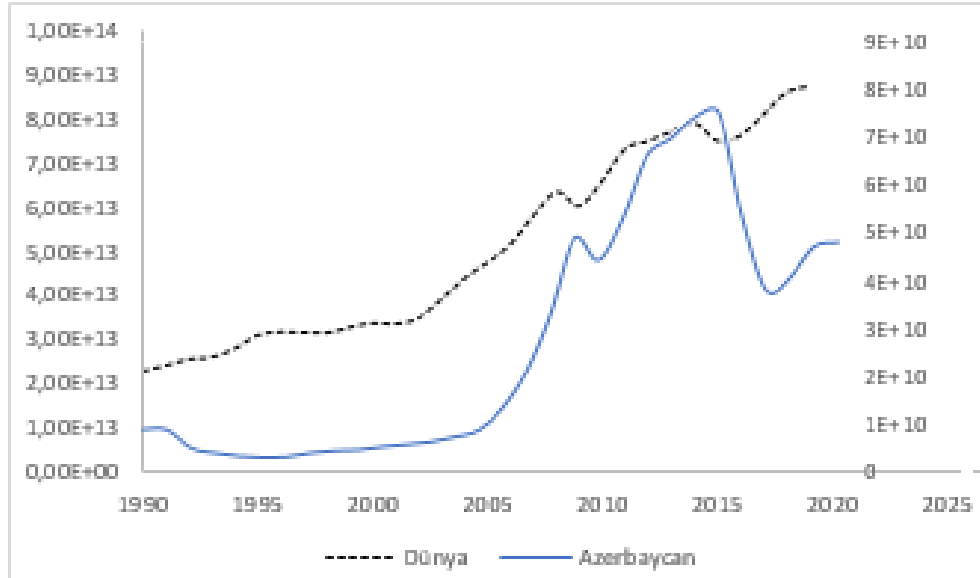
“Azerbaycan ÷lkedeki ekonomik sorunların aşılması ve istikrarın sağlanması neticesinde özellikle petrol çıkarma ve işleme sanayii bakımından yabancı yatırımlar açısından çok cazip bir pazar haline gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı ise petrol üretimi ve çıkarımı alanlarını kapsamaktadır.” (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013).

Azerbaycan’a gelen yabancı sermayenin durumu konusunda iki önemli konu vardır. Bunlardan ilki sermaye girişinin yavaşlaması, ikincisi ise sermaye girişinin yavaşlamasının tersine petrol dışı sektörlerin az da olsa yabancı sermaye çekmeyi başarmış olmasıdır. Azerbaycan Merkez Bankası verilerine göre 2019 yılında ÷lkeye giren yabancı sermaye miktarı bir önceki yıla göre kısmi bir artış göstererek 7,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan 2018 yılında ÷lkeye doğrudan giren yabancı sermaye miktarı 7 milyar dolar seviyelerindedir (Azerbaycan Merkez Bankası, 2019).

1.7.1. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

÷lkede siyasi istikrarın sağlanarak Ermenilerle ateşkese varılmasının ardından ekonomi üzerinde durulma başlamıştır. 20 Eylül 1994’te “Asrın Anlaşması” adıyla, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile çokuluslu petrol firmaları arasında “Hazar Denizinin Azerbaycan’a ait bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında” uluslararası bir mutabakat imzalanmıştır.

Elbette bu ekonomik gelişmeler 1996 yılında uygulamaya geçirilen IMF politikalarıyla paraleldir.

Kaynak: Dünya Bankası, 2019

Şekil 1.5. Dünya ve Azerbaycan'ın 1990-2019 Dönemi GSYİH'daki Gelişmeler

Bağımsızlıkla birlikte karşılaşılan sorunlar nedeniyle yaşanan ekonomik sorunlarla mücadeleyle hız veren Azerbaycan, ülke gelirlerini arttıracak önlemler alma yolunda hızlı girişimlerde bulunmuştur. Geçiş resesyonu ile birlikte GSYİH 1993'te %-23,1, 1994'te %-19,7, 1995'te %-11,8 olarak gerçekleşmiştir. GSYİH'deki bu gerileme 1995 yılından yerini ilerlemeye vermiş ve 1996'da %1,3, 1997'de %5,8 artış göstermiştir. Tablo 1.4'de Azerbaycan'ın 1995 yılından 2018 yılına kadar GSYİH'de bir önceki yıla nazaran artım yüzdesi verilmiştir. 2000 yılından başlayarak Azerbaycan GSYİH'de 2016 yılı hariç sürekli artış kaydetmektedir. Özellikle 2005-2007 yılları arasında artış hızında ciddi artış gerçekleşmiştir. 2011 yılından başlayarak bu artım temposu önceki yıllara göre yavaşlamış ve hatta 2016 yılında 2015 yılı ile karşılaştırıldığında %3,1 oranında bir gerileme yaşanmıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019). Bu gerilemenin temel sebeplerinden biri ekonominin genel olarak petrol ve petrol ürünlerine bağlı olması ve dünya piyasalarında petrol fiyatlarının hızla düşüşe geçmesi sonucunda alınan devalüasyon kararlarıdır. Bu kararlar sonrasında milli para birimi olan manat değer kaybederek 1.70 manat 1 dolar seviyesinde sabitlemeye gidilmiştir. Dünya ekonomik büyümesiyle karşılaştırıldığında 2005'de başlayan ivmenin 2016'da kendi bünyesinden kaynaklanan krizle kesintiye uğradığı dikkat çekmektedir.

Tablo 1.4. GSYH'nin Önceki Yıla Göre Artım Yüzdesi (1995-2018)

1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
-12	1,3	5,8	10	7,4	11,1	9,9	10,6
2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
11,2	10,2	26,4	34,5	25	10,8	9,3	5
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
0,1	2,2	5,8	2,8	1,1	-3,1	0,2	1,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Sovyet Rusya'da Azerbaycan ekonomisi de bağımsızlığa kadar tıpkı diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Moskova merkezli bir ticaret ağının alt organı niteliğindeydi. Ülkenin ekonomik portföyü ve işleyiş mekanizmaları Sovyetlerin iktisadi planlamaları doğrultusunda yönetiliyordu. Makro planda iktisadi teşebbüsler özelde ise sanayi yapılanması Sovyetler tarafından programlanmış federal tedarik ağının bir uzvuydu. Bu tedarik ağının Azerbaycan hattındaki başlıca ürün petroldü. Petrolün başı çektiği bu yapılanmada makine ve tekstilden şaraba kadar çeşitlilik arz eden ekonomik mal ve ürünlerin üretimi de yer almaktaydı. Azerbaycan, ürettiği ham petrolü ve diğer malları Sovyetlere ihraç olunurken federasyona bağlı diğer merkezlerden Azerbaycan'a işlenmiş petrol türevleri ithal ediliyordu (International Monetary Fund, 1992). Bahsi geçen konjonktürün değişmeye başladığı bağımsızlık sonrası süreçte Azerbaycan ekonomisinin yaşadığı açmazların çözümü için petrol kaynaklarının uluslararası pazarlara açılmasını da getiren IMF destekli programa geçilmesi yönünde karara varılmıştır.

1.7.2. Sanayi Sektörü

Azerbaycan'da sanayi sektörünün en önemli kalemleri demir, alüminyum ve çimento olup bunların bir kısmı petrol sanayinin gelişimi sonrasında ihmal edilerek ikinci plana itilmiştir. Bağımsızlık öncesi Azerbaycan ekonomisinde sanayi sektörünün ağırlık gösterdiği bilinmektedir. 1988 yılı verilerine bakıldığında milli gelirin %42'si sanayi sektörünün payını oluşturmaktaydı. Bağımsızlık sonrası sanayi sektörü ve diğer

sektörlerde 3800'den fazla işletmenin faaliyeti durmuştur. 1995 yılı verilerine bakıldığında 1990 yılına nazaran %70 gerileme yaşanmıştır (Aras, 2003).

Sanayi sektörünün olumsuz durumunun önüne geçebilmek için 2014 yılı “Sanayi Yılı” olarak ilan edilmiştir ve 2015-2020 yılı Azerbaycan’da “Sanayinin Geliştirilmesine Yönelik Devlet Programı” uygulaması kapsamında çok sayıda önemli etkinlik gerçekleştirilmiş ve 2015 yılında sanayi alanında elde edilen başarılar kaydedilmiştir. En önemli husus Neftçala Sanayi Sitesi, Mingačevir Endüstri Parkı ve Garadağ Endüstri Parkı'nın oluşturulmasıydı. Bugün, endüstriyel çeşitlendirme hedefi, ekonominin aşağıdaki temel yönlerine odaklanmaktadır. Bunlar arasında endüstriyel modernizasyon (özellikle yapısal iyileştirmeler), petrol dışı sanayinin ihracat rekabet gücünün artırılması, yenilikçi ve yüksek teknolojiyi üretim tekniklerinin kullanımının artırılması, yüksek nitelikli uzmanların eğitiminin artırılması ve devlet destek mekanizmalarının sağlanması yer almaktadır. Girişimciler için çeşitli teşvikler içeren sanayi parklarının yaratılmasının yabancı yatırımcılar için yeni fırsatlar yarattığı ve yatırım akışını artırdığı unutulmamalıdır. Bütün bu yaptırımlar sonucunda sanayi sektörü 2000’li yılların başlarından başlayarak bir önceki yıllara karşılaştırıldığında bir büyüme sergilemekte olup 2010 yılına kadar bu büyüme oranı devam etmiştir. 2010 yılından büyüme oranlarında düşüş başlamıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, 2013).

Tablo 1.5. Sanayi Sektörünün 1993-2019 Dönemi Yıllık Büyüme Yüzdesi (İnşaat dahil)

1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
-25,1	-27	-13	7,3	17,7	17,9	2,64	-13	8,28
2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
11,3	11,6	9,89	46,1	49,8	33,2	9,67	10,6	3,87
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
-5,49	-0,8	4,6	0,2	-2,3	-4,2	-3,5	-0,7	0,44

Kaynak: (Dünya Bankası, 2019) <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>

Sanayi üretiminin düşüş eğrisi göstermesine rağmen, konut inşası, altyapı çalışmaları ve ulaşım lojistiği gibi alanların iyileştirilmesinden ötürü inşaat sektörü son beş senedir reel planda hızla büyüme kaydetmiştir.

Tablo 1.6. Azerbaycan'ın Sanayi Üretiminin (İnşaat Dahil) GSYİH'daki Payı (%) (1991-2019)

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
29,6	36,5	32,1	27,7	31	35,1	37	34,9	39,1	42,5
2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
43,5	46,2	48,5	50,8	58,8	64,9	66,2	65,5	56,3	60
2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
61,7	59,5	57,1	53,6	44,9	47,6	49,7	52,3	48,7	

Kaynak: Dünya Bankası <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>)

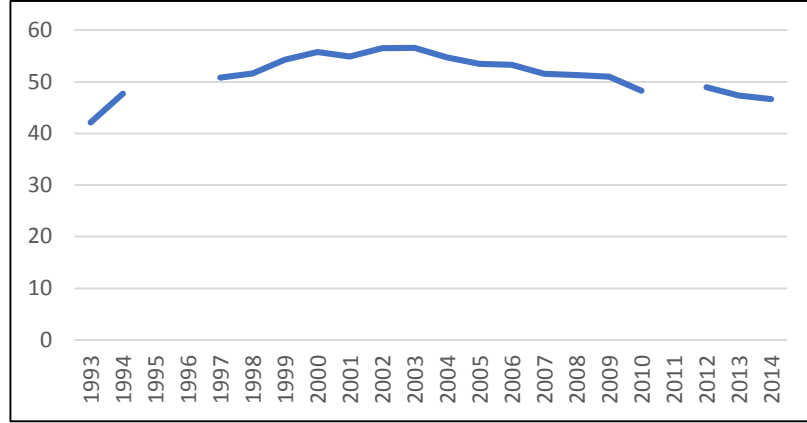
1.7.3. Gelir Dağılımı

Gelir eşitsizliği sorunu, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, dünya ekonomisinde adalet, gelir ve servet dağılımının etkinliğinin değerlendirilmesinin ana araştırma konusu haline geldiği ABD ve Batı Avrupalı iktisatçıların ilgisini çekmiştir. 1905'de Amerikalı istatistikçi Max Lorenz, daha sonra Lorenz eğrisi olarak adlandırılan bir gelir dağılımı yöntemini geliştirmiştir (Mammamdova, 2012).

Sosyal üretimin gelişmesinde gelir dağılımı önemlidir. Maddi ve ahlaki uyarılar yaratarak toplumsal üretimin bilimsel ve teknik kazanımlarına dayanan üretici güçlerin ve ilgili piyasa mekanizmasının gelişimini etkiler (Mammamdova, 2012).

Gelir dağılımı sadece ülke ekonomisi için değil, dünya ekonomisi ve küreselleşme için de çok önemlidir. Gelir dağılımındaki en önemli konu, gelirin adaletli dağılımıdır.

Gelir eşitsizliği düzeyine Gini katsayısı denir. Gini katsayısı nüfusun gerçek gelir dağılımının eşit dağılımdan sapma derecesini karakterize eder. Gini katsayısı Lawrence eğrisine göre hesaplanabilir. Bu durumda, bu rakam ne kadar yüksekse, nüfusun geliri o kadar eşitsiz olarak dağıtılır. Eşitsizlik arttıkça, gelir eşitsizliği de artar, bu da sosyal tabakalaşmayı güçlendirir. Gini katsayısının miktarı sıfır ile bir arasındadır. 0 katsayısının değeri, gelir dağılımında mutlak eşitliği gösterir. Katsayı 1'e yaklaşırken, düşük gelirli mutlak çoğunluk ile çok yüksek gelirli azınlık arasında derin bir uçurum vardır (Mammamdova, 2012).

Kaynak: University of Texas; <http://utip.lbj.utexas.edu/datasets.html>

Şekil 1.6. Azerbaycan'ın 1993-2014 Yılları Arası Gini Katsayısı

Şekil 1.6'da Azerbaycan'ın 1993-2014 yılları arasındaki Gini katsayısı verilmiştir. Texas Üniversitesinin hazırladığı verilere bakıldığında 1993-2014 yıllarını kapsayan dönemde genel olarak gelir dağılımı %40'ın üzerinde seyretmiştir. Gelirin adaletli dağıtımından bahsedebilmek için Gini Katsayısının 0 veya 0'a yakın olması gerekmektedir, ancak Azerbaycan'da bu yaklaşımdan uzakta kalındığı ve 1994 yılında %42'lere tekabül eden eşitsizlik 2003 yılına kadar daha da artarak %56 olarak gerçekleşmiş ve eşitsizliğin derinleştiği gözükmemektedir. Gittikçe eşitsizlik rakamları küçülme eğilimi sergilese bile yine de mutlak eşitsizlikten veya gelirin adaletli dağıtılmasından konuşmak erken olabilir.

1.7.4. İstihdam

Bir ülkede belli dönemlerde ekonomik faaliyetler için çalışanların toplamı istihdam olarak tanımlanmaktadır. Çalışacak durumda olan insanların çalışma veya çalıştırılma oranını göstermek için ise istihdam oranı kullanılmaktadır (Koç, Şenel ve Kaya, 2018).

Azerbaycan 1990'lı yılların başlarında kollektivist ekonomik sistemden çıkarak piyasa ekonomisine geçerken birçok eski Sovyet ülkesi gibi zor ekonomik ve siyasal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Zengin, 2010).

Çalışan kesimin yaş limiti erkeklerde 16-65, kadınlarda 16-60'dır. Çalışan kesim genellikle 30-40 yaş arasında yoğunlaşmaktadır.

Azerbaycan'da 2019 yılında ekonomiye göre en düşük maaş 635 manat (373 ABD doları) olarak belirlenmiş ve bir önceki yıla göre %16 artış göstermiştir. Azerbaycan

İstatistik Kurumunun 2019 yılı verilerine göre Madencilik endüstrisi, Finans ve sigorta faaliyetleri, Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyet alanlarında çalışanların aylık maaşı diğer alanlardan yüksektir. İdari ve yan hizmetlerin sağlanması, nüfusa sağlık ve sosyal hizmetlerin sağlanması, tarım, ormancılık ve balıkçılık alanlarında çalışan işçilere ise daha düşük ücret ödenmektedir.

Tablo 1.7. Azerbaycan'da İş Kollarına Göre Orta Aylık En Düşük Maaş

İŞ KOLLARI	2015	2016	2017	2018	2019
Ekonomiye göre - toplam (manat)	466,9	499,8	528,5	544,6	635,1
Tarım, ormancılık ve balıkçılık (manat)	245,8	253,8	261,5	281,1	371,4
Madencilik endüstrisi (manat)	2.171,1	2.807,2	3.071,9	2.964,2	3.055,6
İşleme endüstrisi (manat)	527,9	542,9	554,0	554,1	632,3
Elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve temini (manat)	513,2	504,7	547,8	583,3	638,9
İnşaat (manat)	677,7	812,9	783,3	698,7	737,3
Araçların ticareti, onarımı (manat)	378,1	382,3	385,6	390,3	480,3
Finans ve sigorta faaliyetleri (manat)	1.210,9	1.229,2	1.387,7	1.459,3	1.607,3
Gayrimenkul işlemleri (manat)	308,2	337,0	354,6	422,5	558,2
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyet (manat)	752,4	886,5	1.032,7	1.054,7	1.180,3
Eğitim (manat)	301,1	307,0	322,2	365,3	438,9
İdari ve yan hizmetlerin sağlanması (manat)	542,6	543,6	547,8	548,3	386,1
Nüfusa sağlık ve sosyal hizmetlerin sağlanması (manat)	204,2	214,8	222,5	239,4	352,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Tablo 1.8'de Azerbaycan'ın 2000 yılından 2019 yılına kadar olan Sanayi, Tarım, ormancılık ve balıkçılık, inşaat, ulaşım ve depolama, bilgi ve iletişim alanlarında çalışan eleman sayısı verilmiştir. Bu alanda en çok çalışan Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründe olmuştur; çalışan sayısı 2000-2019 yılları arasında toplam çalışanların yaklaşık %37'sini oluşturmaktadır. 2. sırayı da sanayi sektöründe çalışan kesim oluşturmaktadır. Sanayi sektöründe çalışanlar 2019 yılı verilerine göre toplam çalışanların %7'sini oluşturmuştur. Verilen sektörler arasında en az çalışan kişi sayısı bilgi ve iletişim sektöründe çalışanlar oluşturmaktadır. Bu sektörde çalışanlar 2019

yılında toplam çalışanların %1,3'ünü oluşturmuştur. Ülkede yıllar geçtikçe çalışan nüfusun da sayısında artış kaydedilmiştir. 2000 yılında istihdam kurumlarına kayıtlı 3.855.5 milyon kişi çalışıyorduyduysa da 2005 yılında 4.062.3 milyon, 2010 yılında 4.329.1 milyon kişi ve 2019 yılında 4.938.5 milyon kişi olmuştur. İnşaat sektöründe çalışanların miktarında da 2000 yılı ile karşılaştırıldığında 2019 yılında %93 artışla 366.2 bin kişi olarak kaydedilmiştir.

Tablo 1.8. Azerbaycan'da Çalışan Nüfusun Ekonomik Faaliyetlerinin Dağılımı

Yıllar	Toplam	Sanayi	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	İnşaat	Ulaşım ve depolama	Bilgi ve iletişim	Diğer alanlar
2000	3855,5	277,7	1509,4	189,0	165,7	28,5	1685,2
2001	3891,4	277,4	1521,7	191,0	167,9	29,1	1704,3
2002	3931,1	282,0	1530,4	195,4	169,6	29,5	1724,2
2003	3972,6	279,7	1546,1	202,8	170,8	30,3	1742,9
2004	4016,9	289,3	1551,6	208,4	172,6	31,1	1763,9
2005	4062,3	292,5	1573,6	211,9	174,6	32,3	1777,4
2006	4110,8	302,7	1583,2	217,0	176,7	32,7	1798,5
2007	4162,2	311,0	1597,6	222,5	178,9	33,2	1819,0
2008	4215,5	318,0	1611,3	226,0	181,2	33,5	1845,5
2009	4271,7	312,2	1628,6	229,0	183,6	34,0	1884,3
2010	4329,1	306,2	1655,0	287,5	179,1	55,8	1845,5
2011	4375,2	306,9	1657,4	308,9	181,8	58,0	1862,2
2012	4445,3	313,3	1673,8	321,8	182,7	58,7	1895,0
2013	4521,2	324,4	1677,4	325,5	183,8	58,1	1952,0
2014	4602,9	324,2	1691,7	334,1	185,1	59,2	2008,6
2015	4671,6	321,4	1698,4	336,4	197,1	60,3	2058,0
2016	4759,9	338,2	1729,6	343,8	198,4	61,2	2088,7
2017	4822,1	345,3	1752,9	347,9	201,0	61,7	2113,3
2018	4879,3	359,5	1770,8	354,5	203,2	62,8	2128,5
2019	4938,5	363,7	1777,7	366,2	205,8	63,2	2161,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

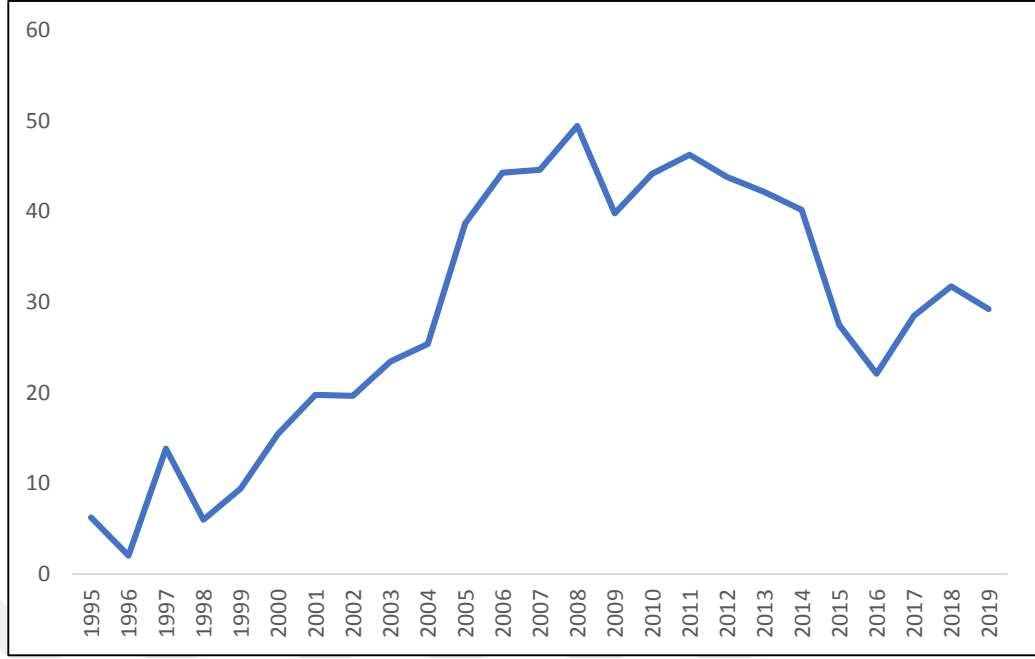
1.7.5. Tasarruf

Yatırımları finanse etmenin en güvenilir yolu yurtiçi tasarruflardır. Tasarruf ekonomik dengenin temel değişkenlerinden biridir. Makro düzeyde devletler ekonomik büyümenin sağlanması, yeni yatırımların yapılması için tasarrufa önem vermektedirler (Barış ve Uzay, 2015).

Tasarruflar Klasik okulda sermaye birikiminin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Neo-Klasik ve Keynesyen modellerde ise analiz tasarruf-yatırım ilişkisi üzerine kurulmaktadır. Yani tasarruf düzeyi, yatırım düzeyini belirlemektedir denilebilir. Bu yaklaşımdan şu sonuca varıla bilir: Büyümek için yatırım, yatırım için tasarruf gerekir (Çolak ve Öztürkler, 2012).

Tasarruf ve yatırım ilişkisi üzerine yapılan birçok çalışmada her ülkenin yurtiçi yatırımlarını finanse etmekte kullanacağı en güvenilir fon kaynağının ülkenin ulusal tasarruf birikimi olduğu ifade edilmektedir. Dünya genelinde uluslararası sermaye hareketliliği artmasına rağmen özellikle gelişmekte olan ülkeler finansman sorunu yaşamamak için ulusal tasarruflarını arttırmak zorundadırlar.

Tasarruf ve yatırımlar konusunda yapılan araştırmalarda ülkelerin yurtiçi yatırımları finanse etmek için en güvendiği fon kaynağı ülkenin tasarruf birikimi olduğu ifade edilmektedir. Dünyada sermaye hareketliliğine rağmen özellikle gelişmekte olan ülkeler fon kaynağında sorun yaşamamak için yurtiçi tasarruflarını arttırmak yönünde politika izlemektedirler (Karter, 2020).

Kaynak: Dünya Bankası , 2018

Şekil 1.7. Azerbaycan’da 1995-2019 Dönemi Tasarrufun GSYH İçindeki Payı

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda hem iç hem de dış sorunları nedeniyle tasarruf konusunda zorluklar yaşamış ve 1998 yılına kadar inişli çıkışlı tasarruf rakamları seyredilmiştir. 1998 yılından itibaren hem yurtdışı hem de yurtiçi yatırımlar sayesinde tasarruflarda önemli ilerleme kaydetmiştir. 1995 yılında tasarruflar GSYİH’nin %6,2’sini oluşturmuş, 1990’lı yılların sonunda yurtiçi tasarruflar GSYH’nin %9,4’üne çıkabilmiştir. Bu artış hızı sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2005 yılında %38,6, 2008 yılında %49,4 düzeyine ulaşmıştır. 2008 yılında yaşanan finansal krizin ardından çoğu gelişmekte olan ülkeler gibi Azerbaycan’da da tasarruflarda azalmalar yaşanmıştır. 2016 yılında yurtiçi tasarruflar son yılın en düşük düzeyine gerileyerek %22,1 olmuştur. Son yıllarda petrol fiyatlarında artış, hem komşu hem Avrupa ülkeleri yapılan projeler yurtiçi tasarruf düzeyine katkı sağlamaya başlamıştır. 2019 yılında tasarruf düzeyi %29,2 olarak gerçekleşmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER

2.1. KOMŞU ÜLKELERLE YAPILAN TİCARİ İLİŞKİLER

Yukarıda anlatmaya çalışıldığı üzere Azerbaycan, 1990'lı yıllar itibariyle kendini askeri, ekonomik ve sosyolojik problemlerle boğuşan bir durumda bulur. Özellikle Sovyet tedarik zinciri olarak tanımlanabilen, hiçbir Sovyet ülkesinin tek başına kendi kendine yetemediği ekonomik üretim çemberinden çıkılması, bağımsızlığını kazanan diğer Sovyet ülkeleri gibi Azerbaycan'ı da ekonomik problemlerle boğuşmak zorunda bırakmıştır. Bu probleme eklenen Ermenistan'ın saldırgan politikaları sonucu ortaya çıkan savaş ve göç dalgaları, Azerbaycan'ı acil önlemler almaya itmiştir.

Günümüzde, Azerbaycan ile komşuları arasında kurulan ticari köprüler Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının dünya genelindeki tüketiciye ulaştırılmasını hızlandırmıştır. Özellikle Gürcistan ve Türkiye aracılığı ile kendi doğal kaynaklarını dünya pazarına çıkarma imkânı bulan Azerbaycan, bu imkânları yeterince başarılı bir şekilde kullanarak birçok projelere imza atmış ve petrol, doğalgaz gibi kaynaklarını Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya ihraç eder hale gelmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Supsa boru petrol hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, Trans Anadolu doğalgaz boru hattı, Trans Adriyatik doğalgaz boru hattı (TAP) ve diğer Boru hatları ile kendi kaynaklarının dünya piyasalarında kendinden söz ettirmeyi başarmıştır.

Burada petrol ve doğal gaz transferine dayalı olarak şüphesiz ilk etapta komşuları ile olan ilişkilerinin aynı zamanda genel olarak dış ticarete de yansımaları olması kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın komşu ülkeler ile olan ticari ilişkileri istatistikler eşliğinde resmedilmeye çalışılmıştır.

2.1.1. Azerbaycan Türkiye Ticari İlişkiler

Türkiye, Azerbaycan'ın Kuzey-Batı komşusu olup hem ekonomik hem siyasi anlamda birbirlerine tarihi, kültürel bakımdan bağlı ülkelerdir.

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri tüm alanlarda olduğu gibi ekonomik anlamda da her geçen gün artmaktadır. İster Türkiye'nin Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerle yaptığı yatırımlar, isterse de Azerbaycan'ın Türkiye'de enerji alanında yaptığı yatırımlar iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin daha da derinleşmesine getirmiştir. Bugün her iki ülke arasındaki ticaret hacmi istenilen düzeyde olmasa da 1990'lı yıllarla kıyaslandığında ciddi artış içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. İki ülke arasında imzalanan karşılıklı ticaret ve yardımlaşmayla ilişkin anlaşmalar tüm alanlarla beraber ekonomik alanda da ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmaktadır (Aslanlı A. , 2018).

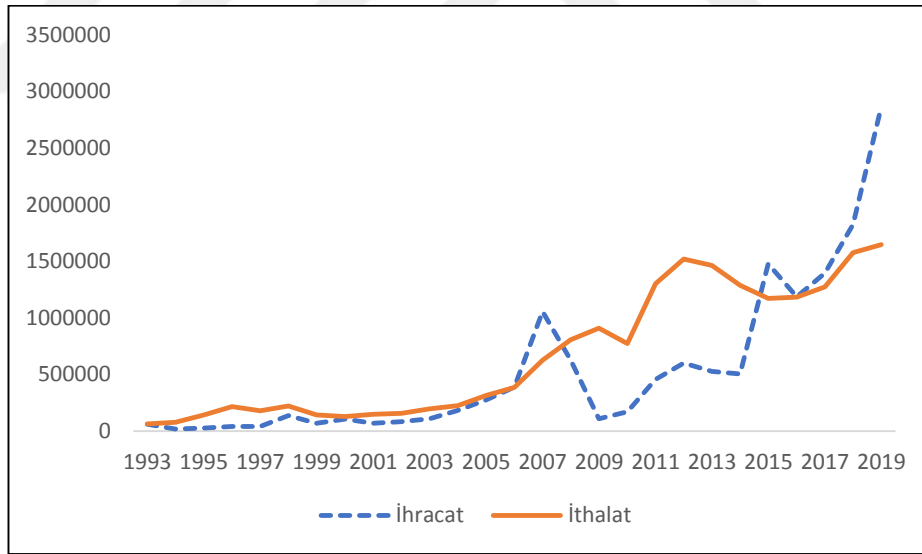
İki ülke arasında 1991 yılından günümüze kadar birçok alanlara ilişkin, aynı zamanda ekonomik işbirliğine ilişkin 200den fazla anlaşma ve benzeri belgeler imzalanmıştır. Ekonomik alanda imzalanan ilk anlaşma 01.11.1992 tarihinde imzalanmış Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'dır. Anlaşmaya göre iki ülke arasında ticari ilişkilerin uzun vadeli, istikrarlı bir şekilde geliştirmek, iki ülke arasında ithalat ve ihracata uygulanan vergi, rüsum, harç gibi işlemlerde birbirlerine kolaylık sağlanacağı, iki ülke arasındaki yatırımlar ve teknolojik işbirliği yolunda kendi piyasaları ve üçüncü ülkelere yönelik faaliyette bulunacak ortak girişimlerin tesisi yoluyla teşvik edecekleri vurgulanmıştır. Bu anlaşmanın esas özelliklerinden biri Türkiye ve Azerbaycan özellikle tarım, sanayi petrol arama ve üretim gibi alanlarda, inşaat sektörü, turizm gibi alanlarda işbirliğini geliştireceklerine önem verileceği vurgulanmıştır (Aslanlı A. , 2018).

Azerbaycan ve Türkiye arasında esas işbirliği enerji alanında kendini belli etmektedir. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra bu alanda işbirliği için adımlar atıldı. Türk şirketi olan TPAO 1994 yılında imzalanan Asrın Anlaşması'nda Azeri-Çırağ-Güneşli yataklarının işlenmesi için %6.75 oranında bir payla temsil edilmiştir.

İki ülke arasındaki ticaret verilerine bakıldığında Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası 1998 yılına kadar en çok ithalat yapıldığı ülkeler sırasında Türkiye birinci sırada olmuştur. Fakat 1998 yılında yaşanan Rusya ekonomik krizi sonrası Rus parasının değer

kaybetmesi sonucunda Rus mallarının Azerbaycan pazarına girmesi kolaylaşmış ve ithalat bakımından Türkiye'nin önüne geçmesine sebep olmuştur. Zaten o zamanlar halkın gelir seviyesinin düşük olması daha ucuza gelen Rus mallarının pazarda kendine yer bulmasını da kolaylaştırmıştır. 2000 yılında tekrardan Türkiye Azerbaycan'a en çok ihracat yapan ülke olmuş ve ülke ithalatının %11'ini gerçekleştirmiştir (Gaytancıoğlu, 2010).

Şekil 2.1'de Azerbaycan-Türkiye ithalat ve ihracat grafiği verilmiştir. Grafikten de görüldüğü üzere 2007 yılına kadar ithalat eğrisi artan seyri devam etmektedir. 2008 yılından itibaren hem dünyada yaşanan kriz, hem de iki ülke arasında yaşanan krizler nedeniyle düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş 2010 yılında bağlanan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Bakü'ye seferi çerçevesinde 16 Ağustos'ta imzalanan "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" ile son bulmuştur. Son yıllarda hem ithalat hem de ihracat eğrilerinde artış kaydedilmektedir. 2015 yılında ticaret hacmi 1.171.3 milyar dolar olmuşsa da 2019 yılında bu rakam 1.646.8 milyar dolar olmuştur. Ticaret dengesi de Azerbaycan'ın lehine devam etmektedir.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.1. Azerbaycan'ın Türkiyeyle Olan İhracat ve İthalat Rakamları (1993-2019)

İki ülke arasında ithalat ihracat rakamları bağımsızlığı ilk yıllarında düşük ve ithalatı ihracattan fazla olarak devam etmiştir. Bu seyir 2003 yılına kadar yaklaşık olarak aynı düzeyde ilerlemiştir. 2003 yılından hem ithalat hem de ihracat rakamlarında yükselmeler yaşanmış ve 2006 yılında ihracat rakamları ithalattan yüksek seyir izlemeye

başlamıştır ki, bu da 2007 yılında ticaret dengesini Azerbaycan lehine dönüştürmüştür. Bu yıldan tekrardan ihracat rakamları düşüşe geçmiş ve 2009 yılında son 10 yılın en düşük düzeyine gerileyerek 107.620 bin dolar olarak gerçekleşmiştir ki, bu rakam toplam yapılan ihracatın %0,7'si demektir. 2010 yılından ihracat rakamlarında zaman zaman düşüşler yaşansa da genel olarak artma eğilimde devam etmiştir. 2017 yılından 2017 yılına kadar sürekli olarak artış gösteren ihracat rakamları 2019 yılında 1993-2019 döneminin en yüksek ihracat rakamlarına ulaşmıştır. 2019 yılında ihracat rakamları 2.862 milyon dolar (%14,6) gerçekleşmiştir. Aynı zamanda ithalat rakamları da yıl bazında inişli çıkışlı devam etse de genel olarak sürekli artım kaydetmiştir. 2012 yılında ithalat rakamları döneminin en yüksek haddine ulaşmıştır ve 1.520 milyon dolara ulaşmıştır ki, bu da toplam ithalatın %15,8 oranı demektir. 2013-2015 yılları arasında ithalat rakamlarında düşüş kaydedilse de sonraki yıllarda yeniden ithalatta artış gözlenmektedir. 2019 yılında 1.646 milyon dolar ithalat gerçekleştirilmiştir ki, bu da Azerbaycan'ın yaptığı ithalatın %12,1'ine tekabül etmiştir.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticari rakamların gelişim sürecine bakıldığında, ekonomik ilişkiler 1990'lı yıllardan 2000'li yılların ortalarına kadar sabit bir görünüm seyretnmektedir. Hem Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı sorunlar hem de Türkiye'de cereyan eden ekonomik ve siyasi problemler düşünüldüğünde tablodaki seyrin nedenleri hakkında doğru çıkarımlarda bulunulabilir.

Tablo 2.1. Azerbaycan Türkiye Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	Ticaret Hacmi		Türkiye'ye İhracat		Türkiye'den İthalat	
	Değer	Türkiye'nin payı (%)	Değer	Türkiye'nin payı (%)	Değer	Türkiye'nin payı (%)
1995	166.955,2	12,8	26.445,0	4,2	140.510,2	21
1996	255.306,6	16,03	39.048,8	6,2	216.257,8	22,5
1997	220.984,9	14	41.283,1	5,3	179.701,8	22,6
1998	355.526,6	21,1	135.837,8	22,4	219.688,8	20,4
1999	212.078,0	10,8	69.086,8	7,4	142.991,2	13,8
2000	233.483,6	8	104.981,0	6	128.502,6	11
2001	215.549,0	5,8	67.381,6	2,9	148.167,4	10,4
2002	239.615,2	6,25	83.396,5	3,8	156.218,7	9,4
2003	302.288,0	5,8	107.036,0	4,1	195.252,0	7,4
2004	407.589,4	5,7	182.621,6	5,1	224.967,8	6,4
2005	588.960,9	6,9	275.959,3	6,3	313.001,6	7,4
2006	773.185,0	6,6	388.144,8	6,1	385.040,2	7,3
2007	1.680.895,5	14,3	1.056.323,0	17,4	624.572,5	10,9
2008	1.433.326,1	2,6	626.157,2	1,3	807.168,9	11,3
2009	1.014.604,2	4,9	107.620,0	0,7	906.984,2	14,8
2010	942.336,1	3,4	170.893,7	0,8	771.442,4	11,7
2011	1.758.204,10	4,9	455,7	1,7	1.302.443,10	13,3
2012	2.120.430,20	6,3	600,02	2,5	1.520.405,10	15,8
2013	1.989.790,70	5,7	525,98	2,2	1.463.804,90	13,7
2014	1.789.134,20	5,7	502,5	2,3	1.286.641,40	14
2015	2.648.642,10	12	1.477,3	11,6	1.171.385,40	12,7
2016	2.367.241,20	10,8	1.185,7	8,8	1.181.578,10	13,9
2017	2.667.578,70	11	1.393,8	9,1	1.273.792,60	14,5
2018	3.402.809,70	11	1.825,9	9,4	1.576.829,50	13,8
2019	4.509.496,10	13,5	2.862,67	14,6	1.646.801,50	12,1

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

2000'li yılların sonlarına doğru yükselme eğilimindeki düşüş ise son beş yılda toparlanarak istikrarlı bir görünüme bürünmüştür. 2007 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatın tavan yaptığı, Türkiye'den yapılan ithalatın ise düşük seyrettiği bir dönem yaşanmış, buna mukabil 2007'den 2014'e kadar Türkiye'den yapılan

ithalat, yapılan ihracattan yüksek seyretmeye başlamıştır. Özellikle 2014 yılı itibariyle Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatında nispi bir yükseliş görülmektedir.

Mal gruplarında Türkiye'ye yapılan ihracatta birincil mallar (SITC 0 + 1 + 2 + 3 + 4 + 68) çoğunluk göstermektedir. En fazla ihracat yapıldığı 2007 yılında toplam ihracatın %17,1'ini bu mal grubundan olan mallarda yapılmıştır. Sonraki yıllarda yapılan ihracatta bir düşüş yaşanmasına rağmen son 5 yılda yeniden ihracatta artış yaşanmış, 2019 yılında toplam ihracat %8,1 seviyesine ulaşmıştır. Diğer mal grubu olan mamul mal grubunda diğer ürünlerle mukayesede çok düşük olduğu ve 2008 yılından 2019 yılına kadar toplam ihracatın yüzdesinde sıfırın altında olduğu görülmektedir.

Tablo 2.2. Türkiye'ye Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	2,9	1,8	2004	3,9	1	2013	1,7	0,4
1996	3,2	2,4	2005	9,5	1,2	2014	1,4	0,6
1997	4,4	1,8	2006	8,2	1,3	2015	6,7	0,7
1998	15,4	1,5	2007	17,1	1,2	2016	4,7	0,7
1999	5	1,2	2008	1	0,1	2017	6,7	0,9
2000	5,8	0,4	2009	2,1	0,4	2018	4,7	0,7
2001	3,2	0,4	2010	1,6	0,4	2019	8,1	0,9
2002	3,3	0,4	2011	1,2	0,3			
2003	4,2	0,8	2012	2	0,4			

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Türkiye ve Azerbaycan'ın ithalat yaptığı başlıca ülkelerden birisidir. Özellikle tekstil ürünleri, kimyasallar ve ilgili ürünler, makine ve nakliye ekipmanları, çeşitli imalat eşyalarında Türkiye Azerbaycan'ın en önemli ticaret ortaklarındadır. Tablo 2.3'de Azerbaycan'ın Türkiye'den yaptığı ithalatın mal gruplarındaki payı verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi ihracatın aksine ithalatta mamul malların üstün olduğu görülmektedir. 1990'lı yılların ortalarında birincil mal grubunun ithalattaki payı %9'lara tekabül etmesine rağmen bu oran 2004 yılından günümüze gittikçe kadar azalma eğilimi sergileyerek %2'nin altına düşmüştür. 2019 yılında bu mal grubundan olan ürünlerin ithalatı %1,4 olarak gerçekleşmiştir.

Birincil malların aksine mamul malların ithalatı 1995-2019 döneminde genel olarak toplam ithalattaki payı %10'un üzerinde seyretmiştir. 1995 yılında bu mal grubunun payı %7,6 olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılında bu mal grubundan olan ürünler 1990'lı yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2004 yılına kadar küçülme eğiliminde devam eden rakamlar 2004 yılından yeniden 2014 yılına kadar yükselme eğiliminde devam etmiştir. UNCTAD'ın 2019 yılı verilerine göre mamul malların toplam ithalatta payı %9,9 olarak gerçekleşmiştir

Tablo 2.3. Türkiye'den Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	8,5	7,6	2004	1,6	6,4	2013	1,6	14,6
1996	9,3	11,2	2005	1,5	7,2	2014	1,8	14,7
1997	9,7	12,2	2006	1,3	7,4	2015	1,9	12,9
1998	7,5	13,4	2007	1,3	11,4	2016	2	12,7
1999	6,6	11,1	2008	1,3	12,8	2017	2,1	13,2
2000	5,1	9,1	2009	1,7	14,9	2018	1,8	11,5
2001	5	8,3	2010	1,6	12,2	2019	1,4	9,9
2002	3,2	7,6	2011	1,5	13,5			
2003	2,1	7,1	2012	1,5	15,3			

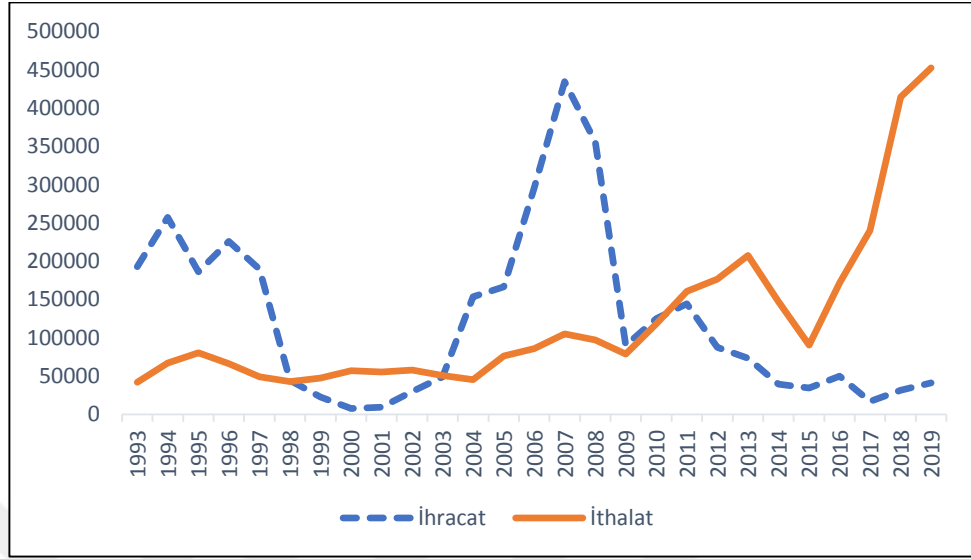
Kaynak: UNCTAD, 2019

2.1.2. Azerbaycan İran Ticari İlişkileri

Azerbaycan-İran ikili ilişkilerinde ekonomik ilişkilerin özel bir yeri vardır. 1992'den beri iki ülke arasında imzalanan 100'e yakın belgenin çoğu ekonomik ilişkileri kapsamıştır. İran, Azerbaycan'ın petrol ve gaz ve petrokimya sanayi, bu ürünlerin ihracatı ve yatırımlarıyla ilgilenmektedir. İran'ın NICO şirketi, Şahdeniz üretim paylaşım anlaşmasında %10 hisseye sahip. İki ülke arasındaki mevcut ekonomik ilişkiler ticaret, enerji, sanayi, transit ve diğer alanlarda birbirini tamamlamaktadır.

2016 yılında İran'ın imzaladığı Nükleer Anlaşmanın da etkisi ile iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2015 yılına nazaran %78 oranında artmıştır (Aslanlı K. , 2017). Bu yılda ticaret hacmi 221.2 bin dolar olmuş, toplam ticaretin %1'ine tekabül etmiştir. Sonraki

dönemlerde de iki ticarete artışlar kaydedilmiş ve 2019 yılında ticaret hacmi 493.8 bin dolar olmuştur. Bunun da 41,1 bin doları ihracat, 452.7 bin doları ise ithal edilmiştir.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.2. Azerbaycan-İran İthalat-İhracat Grafiği

1995 yılına kadar Azerbaycan İran'a petrol ve petrol ürünleri ihraç etmiştir ve ihracat sonucunda ticaret dengesi hem Azerbaycan'ın lehine olmuş, hem de dış ticarete İran Azerbaycan için 1 numaralı ülke konumuna gelmiştir. 1995 yılından sonra İran Türkiye ve Rusya'nın gerisinde kalmıştır. Bunun sonucunda toplam ticaret hacminde İran'ın payı %0,4'e kadar gerilemiştir. 2000 yılında İran'dan yapılan ithalat 56.830 bin dolar, ihracat 7.662 bin dolar olmuş ve denge İran lehine kaydedilmiştir. Ticaret hacmi 64.492 bin dolar ile toplam ticaret hacminin %2,2'sini oluşturmuştur. 2005-2008 yılları arasında iki ülke arasında ticaret hacminde artış gözlenmiş ve 2008 yılında en üst düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde İran'ın Azerbaycan'ın ticaret hacmindeki payı %4,6, ihracatta %7,2, ithalatta ise %1,8 olarak kaydedilmiştir. 2010-2015 yılları arasında ikili ticarete azalmalar olmuştur. 2010 yılında ticaret hacmi 243.219 bin dolar olmuşsa 2015 yılında bu rakam 124.7 bin dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Bu dönemde ticaret dengesi de devam etmiştir.

Son dönemler iki ülke arasındaki ticari ilişkiler iki komşu ülke olarak istenen seviyede olmasa da bazı iktisatçılar iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da derinleşmesine yardımcı olacak alanların olduğunu vurgulamaktadırlar. Özellikle enerji ve ulaşım alanlarında büyük potansiyellerin olduğunu söyleyen iktisatçılar aynı zamanda ülkeler

arasında finansal alanda da ilişkilerin geliştirilebileceğini söylemektedirler. Azerbaycan'ın yabancı bankalarda düşük faizle tuttuğu fonları İran'a kredi olarak vererek iyi bir kazanç sağlanabileceği de söylenenler arasındadır (BBC News, 2018).

Tablo 2.4. Azerbaycan ve İran'ın 1995-2019 Dönemi Ticaret Verileri

Yıl	Ticaret Hacmi		İran'a İhracat		İran'dan İthalat	
	Değer	İran'ın payı (%)	Değer	İran'ın payı (%)	Değer	İran'ın payı (%)
1995	266.420,1	0,4	186.088,0	29,2	80.332,1	12
1996	292.074,5	18,3	226.117,2	35,8	65.957,3	6,9
1997	238.542,8	15,1	189.741,1	24,3	48.801,7	6,1
1998	87.039,3	5,2	44.468,7	7,3	42.570,6	4
1999	70.107,2	3,6	22.667,6	2,4	47.439,6	4,6
2000	64.492,4	2,2	7.662,2	0,4	56.830,2	4,8
2001	64.568,9	1,7	9.144,2	0,4	55.424,7	3,9
2002	87.817,3	2,3	29.884,5	1,4	57.932,8	3,5
2003	99.737,7	1,9	49.129,4	1,9	50.608,3	1,9
2004	198.865,3	2,8	153.544,6	4,2	45.320,7	1,3
2005	242.786,4	2,8	166.468,0	3,8	76.318,4	1,8
2006	381.819,0	3,3	295.901,6	4,6	85.917,4	1,6
2007	539.966,8	4,6	434.731,1	7,2	105.235,7	1,8
2008	452.874,8	0,8	355.647,6	0,7	97.227,2	1,4
2009	168.811,5	0,8	90.130,1	0,6	78.681,4	1,3
2010	243.219,3	0,9	124.980,7	0,6	118.238,6	1,8
2011	305,3	0,8	144,8	0,5	160,5	1,6
2012	263,7	0,8	87,3	0,4	176,4	1,8
2013	281,1	0,8	73,4	0,3	207,7	1,9
2014	186,6	0,6	39,4	0,2	147,2	1,6
2015	124,7	0,6	34,3	0,3	90,5	1
2016	221,2	1	49,7	0,4	171,5	2
2017	257,1	1	16,8	0,1	240,3	2,7
2018	446,1	1,4	31,2	0,2	414,8	3,6
2019	493,8	1,5	41,1	0,2	452,7	3,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

İkili ticaretlere bakıldığında Azerbaycan'ın en çok ticaret yaptığı ülkeler sırasında Türkiye, Rusya, ABD, İtalya, İsrail, Çin, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin olduğu

görülmektedir. İran bu sıralamada çok geride de olsa bazı mal grubunda İran Azerbaycan'ın hala en önemli ticaret ortaklarından. Özellikle kimyasal, taze sebze ve meyve, inşaat malzemelerinde İran ile Azerbaycan ticaret üst düzeydedir. Azerbaycan'ın İran'a ihracatında elektrik enerjisi, doğal gaz (aynı oranda elektrik enerjisi ve doğal gazın Azerbaycan'ın doğrudan kara sınırı olmayan Nahcivan Özerk Cumhuriyetine verilmesini öngören "Swap" anlaşmalarını göz önünde bulundurarak) arpa, pamuk lifi, alüminyum, çelik gibi ürünler ihraç edilmektedir (Aslanlı K. , 2017).

Tablo 2.5'de Azerbaycan'ın İran'a 1995-2019 yılları arasında yaptığı birincil mallar ve mamul mal grubundan olan malların toplam ihracattaki payları verilmiştir. Birincil mal grubundan olan malların 1995 ve 1996 yıllarında toplam ihracattaki payları sonraki dönemlerin çok üstünde bir oran sergilemiştir. Sonraki dönemlerde Azerbaycan'ın özellikle Türkiye ve Avrupa ülkeleriyle yaptığı anlaşmalar sonrasında İran'a yapılan ihracatta hem bu mal grubunda hem de diğer malların ihracatında düşüşlere yol açmıştır. 2004 yılında yeniden İran'a ihracatta canlanma yaşanarak toplam ihracatın %3'ünü birincil mal grubuna dahil mallar oluşturmuştur. 2007 yılına kadar bu yükselme devam ederek %11,7'lik oranla döneminin en yüksek zirvesine ulaşmıştır. 2008 yılından yeniden toplam pay %0 ile %1 arasında devam etmiştir. 2019 yılında bu malların payı %0,2 olarak gerçekleşmiştir.

Birincil malların aksine mamul mallar 1995 yılında %3,2'lik bir payla 1995-2019 döneminin en yüksek düzeyine ulaşmış ve bundan sonra düşüş eğiliminde devam etmiştir. Sonraki yıllardaki en yüksek payı 2007 yılında %1,4 olarak gerçekleşen mamul mal grubundan olan mallar 2017-2018-2019 yıllarında toplam ihracattaki payı 0'a tekabül etmiştir.

Tablo 2.5. İran’a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	21,8	3,2	2004	3	1,5	2013	0,2	0,1
1996	33,6	1,4	2005	4,1	1,8	2014	0,1	0
1997	18	1,4	2006	6,2	0,9	2015	0,1	0,1
1998	6,2	1,6	2007	11,7	1,4	2016	0,2	0,2
1999	1,9	0,7	2008	0,5	0,1	2017	0,1	0
2000	0,5	0,5	2009	0,5	0,5	2018	0,2	0
2001	0,3	0,4	2010	0,3	0,4	2019	0,2	0
2002	0,7	0,6	2011	0,2	0,3			
2003	1,5	1,3	2012	0,1	0,2			

Kaynak: UNCTAD, 2019

Bağımsızlık yıllarının başlarında İran, Azerbaycan’ın ithalat yaptığı ülkeler arasında lider konumdaydı. Tablo 2.6’dan da görüldüğü üzere 1995 yılında Birincil (%6,8) ve Mamul (%12,5) mal grubunda ithalat nispeti diğer yıllara göre fazlalık oluşturmaktadır (UNCTAD, 2019). Sonraki yıllarda Türkiye ve Rusya mallarının Azerbaycan pazarında kendine değer kazanması sonucu İran’dan yapılan ithalatta düşüşler yaşanmaya başlamıştır. Her iki mal grubundan olan malların ithalatı aynı düzeyde devam ederek son 4 yılda %1 ile %2 arasında orana sahip oldukları görülmektedir.

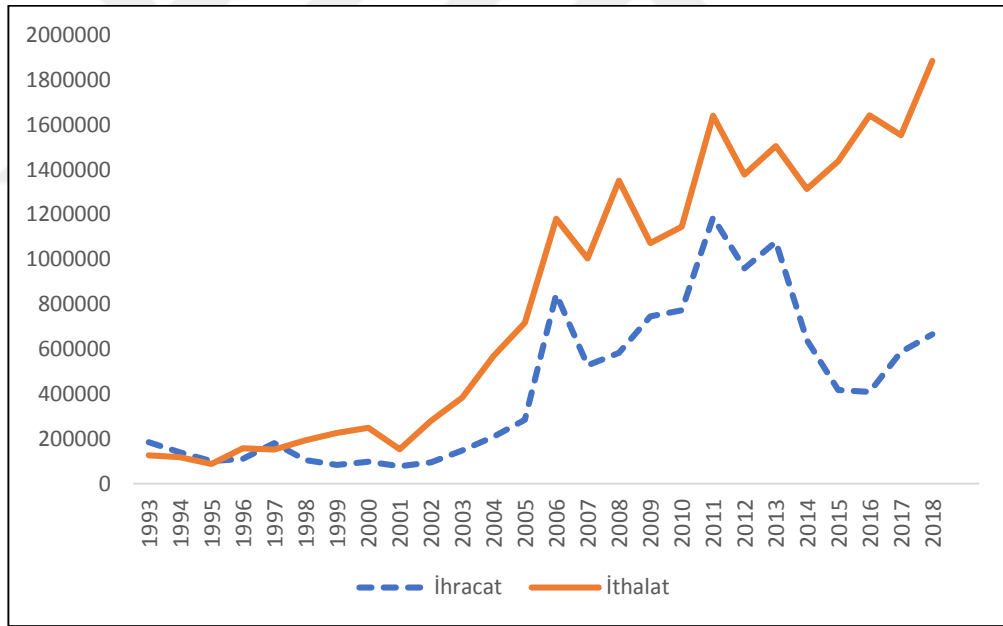
Tablo 2.6. İran’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	6,8	12,5	2004	0,4	2,1	2013	0,4	1,6
1996	7	3,7	2005	0,7	2,1	2014	0,4	1,3
1997	4,6	6,8	2006	0,6	1,7	2015	0,2	0,6
1998	2,9	3,5	2007	0,5	1,1	2016	1,1	1,5
1999	4,03	3,9	2008	0,3	0,8	2017	1,2	1,8
2000	2,5	5,1	2009	0,3	0,8	2018	1,9	1,8
2001	1,9	6,8	2010	0,7	1,5	2019	1,4	1,6
2002	1,3	4,6	2011	0,7	1,4			
2003	0,7	3,2	2012	0,3	1,1			

Kaynak: UNCTAD, 2019

2.1.3. Azerbaycan Rusya İlişkileri

Azerbaycan ile Rusya arasındaki ticari ilişkiler genelde 3 sektörde; enerji, sanayi ve tarım sektöründe kendini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. 1990'lı yılların başlarına bakıldığında savaşla mücadele eden Azerbaycan'ın Rusya'dan tarım ürünlerinin ithalatında yoğunlaştığı bilinmektedir. Bağımsızlık sonrası Sovyet ticaret ağının, Azerbaycan ayağındaki tedarik ritminin 2001'e kadar dengeli seyrettiği görülmektedir. Bu yıldan sonra ise Azerbaycan'ın Rusya'ya yaptığı ihracatını arttırsa da 2019 yılına kadar ihracatından daha fazla ithalat gerçekleştirmiştir. Son beş yıllık dönemde özellikle dünya genelinde düşüşe geçen ham petrol fiyatlarının etkisiyle Rusya tarafından ham petrol ithalatının yavaşlatılması sonucu Azerbaycan'ın ihracat rakamlarında gerileme yaşanmıştır. Rusya'dan tedarik ettiği işlenmiş petrol türevlerine olan ihtiyacında azalma olmaması ise Azerbaycan ihracatını Rusya'dan yaptığı ithalat rakamlarının gerisinde bırakmıştır.

Kaynak: Azerbaycan istatistik kurumu

Şekil 2.3. Azerbaycan-Rusya İthalat-İhracat Grafiği

Rusya Azerbaycan'ın en önemli ticaret ortaklarından birisidir. Azerbaycan mallarının, özellikle tarım ve enerji alanında yaptığı ithalatın büyük bir kısmı Rusya pazarlarında satılmaktadır. 1990'lı yıllar boyunca Azerbaycan'ın Rusya'ya yaptığı ihracat rakamları toplam ihracatın yaklaşık %14'ünü oluşturmaktaydı. 2000'li yıllardan başlayarak bu oran %8'lere kadar gerileme göstermiştir.

Tablo 2.7. Azerbaycan-Rusya Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	Rusya'nın payı %	Değer	Rusya'nın payı %	Değer	Rusya'nın payı %	Değer
1995	13,2	88.323,00	15,7	100.189,0	14,4	188.512,0
1996	16,5	158.388,90	17,6	111.390,0	16,9	269.778,9
1997	17,1	151.520,60	23,1	180.532,1	21,1	332.052,7
1998	18,01	193.830,30	17,5	105.786,8	17,8	299.617,1
1999	21,9	226.530,60	8,9	83.071,4	15,8	309.602,0
2000	21,3	249.326,70	5,6	98.286,9	11,9	347.613,6
2001	10,7	152.993,70	3,4	77.527,9	6,2	230.521,6
2002	16,9	280.942,90	4,4	95.674,7	9,8	376.617,6
2003	14,6	383.900,50	5,7	147.880,9	10,2	531.781,4
2004	16,2	569.410,50	5,8	209.759,9	10,9	779.170,4
2005	17,03	717.222,60	6,6	285.416,1	11,7	1.002.638,7
2006	22,4	1.181.584,00	5,4	344.259,4	13,1	1.525.843,4
2007	17,6	1.003.886,10	8,7	527.124,0	13	1.531.010,1
2008	18,8	1.350.366,90	1,2	582.891,1	3,5	1.933.258,0
2009	17,5	1.072.072,20	5,1	746.426,3	8,7	1.818.498,5
2010	17,4	1.145.008,70	3,6	773.551,8	6,7	1.918.560,5
2011	16,8	1.641.094,80	4,5	1.187.357,1	7,8	2.828.451,9
2012	14,3	1.378.416,50	4,01	959.838,1	7	2.338.254,6
2013	14,1	1.505.178,40	4,5	1.077.844,4	7,4	2.583.022,8
2014	14,3	1.314.480,40	2,9	640.271,3	6,3	1.954.751,7
2015	15,6	1.437.937,20	3,3	417.755,1	8,5	1.855.692,3
2016	19,3	1.641.694,70	3,04	409.258,4	9,3	2.050.953,1
2017	17,7	1.554.086,60	3,8	587.034,5	8,9	2.141.121,1
2018	16,4	1.885.192,70	3,4	664.970,0	8,2	2.550.162,7
2019	16,8	2.290.219,80	3,7	731.826,2	9,1	3.022.046,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Azerbaycan ile Rusya arasında ticaret hacmi 1995 yılında 188.512 bin dolar gerçekleşmiştir ki, bu da toplam ticaretin %14,4'üne eşittir. Bundan 100.189 (%15,7) bin dolar ihracat, 88.323 (%13,2) bin dolar ise ithalat yapılmıştır. 2000 yılında ticaret

hacminde artış yaşanarak 347.613 bin dolar ticaret yapılmasına rağmen toplam ticaret hacminin %11,9'una tekabül edilmiştir. Bu ticareten 98.286 (%5,6) ihracat, 249.326 (%21,3) ithalat yapılmıştır. Görüldüğü gibi 2000 yılından başlayarak ticaret dengesi Rusya'nın lehine dönmüştür. Toplam ticaret hacmi sonraki dönemlerde de artış göstermiştir. 2005, 2010, 2015 yıllarında sırasıyla 1.002.638 milyon dolar (%11,7), 1.918.560 milyon dolar (%6,7), 1.855.692 (%8,5) milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ticaret hacmi 3 milyon doların üzerine çıkarak 3.022.046 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir ki, bu da toplam ticaret hacminin %9,1'ine tekabül etmektedir. Yapılan ticaretin 731.826 (%3,7) bin doları ihracat, 2.290.219 (%16,8) milyon doları ise ithalattır. Azerbaycan İstatistik Komitesinin açıkladığı verilerden anlaşıldığı gibi Rusya'yla yapılan ticaret hacmi 1995 yılından günümüze kadar artış gösterse de bu ticaretin toplam ticaretteki payı 2000'li yılların ortaları ile kıyaslandığında geride kaldığı görülmektedir.

Mal gruplarına bakıldığında toplam ihracatta birincil malların fazlalık oluşturduğu, 1990'lı yılların sonlarına doğru bu rakam %20'nin üstüne de çıkmıştır. Sonraki dönemlerde hem mamul hem de birincil mal grubunda toplam ihracatta Rusya'nın payında azalmalar olmuştur

Tablo 2.8'de Azerbaycan'ın Rusya'ya yaptığı ihracatın mal gruplarındaki payları verilmiştir. Her iki mal grubundan olan malların oranı 1995 yılında pozitif bir eğilim gösterse de sonraki dönemlerde bu eğilim negatif yönde değişmiştir. Birincil malların 1995 yılında toplam mal ihracatındaki payı %14,5 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında bu pay %4,8, 2005 yılında artarak %7,8 olmuştur. 2007 yılında dönemin ve son yılların en yüksek oranına ulaşan bu mal grubunun toplam ihracattaki payı %10,7 düzeyine ulaşmıştır. 2019 yılında birincil malların toplam ihracatta son 5 yılın en fazla düzeyine ulaşarak %3,7 paya sahip olmuştur.

Mamul mal grubundan olan malların da oranı birincil mallardaki gibi 1990'lı yılların ortalarında başlayarak düşüş eğiliminde devam etmiştir. 1995 yılında bu mal grubunun toplam ihracatta payı %10,1 olarak gerçekleşmişse de 2000 yılında bu oran %2,3, 2005 yılında %1,7, 2010 yılında %0,4 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında %0,4 olan bu malların payı son dönemlerin en aşağı yüzdesi olarak da kabul edilebilir.

Tablo 2.8. Rusya'ya Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	14,5	10,1	2004	3,9	0,9	2013	2,8	0,8
1996	11,2	8,1	2005	7,8	1,7	2014	1,9	0,3
1997	20,7	6,5	2006	5,7	1,9	2015	2,7	0,6
1998	19,9	4,9	2007	10,4	2,8	2016	2,8	0,3
1999	8,4	1,6	2008	0,7	0,2	2017	3,3	0,5
2000	4,8	2,3	2009	3,5	0,9	2018	3,1	0,3
2001	2,2	1,1	2010	2,7	0,4	2019	3,7	0,4
2002	2,9	0,7	2011	3	0,8			
2003	4,2	0,9	2012	3,2	0,6			

Kaynak: (UNCTAD, 2019)

Rusya Azerbaycan'ın ithal yaptığı en önemli ülkelerden biridir. Genel olarak bakıldığında ihracatın aksine ithal edilen ürünlerde Azerbaycan Rusya'dan Mamul mallardan (kimyasallar, inci, değerli taşlar vb.) daha çok ithalat yaptığı ve bu mal grubunun ithalat oranı diğer mallardan üstün olduğu görülmektedir. Mamul malların ithalat oranları 1995 yılında %10,9 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında bu mal grubundan olan malların payı %9,2, 2005'de %9,9 olmuştur. 2015 yılında bu malların payı %8 ve 2019 yılında ise %8,1 olarak gerçekleşmiştir.

Birincil mal grubundan olan ürünlerin ithalatı diğer mal grubundan olan ürünlerden daha düşük seyretmiştir. Bu malların 1995-2019 dönemindeki payları sabit olmayarak inişli-çıkışlı devam etmiştir. Bu grubun toplam ithalattaki payının ortalaması %6,2'lere tekabül etmiştir. 1995 yılında %4,1 ve 2000 yılında %5,9 olarak gerçekleşmiştir. Dönem içinde dalgalanmalarla devam eden mal grubunun payı 2015 yılında %8,5 ve 2019 yılında %7,1 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2.9).

Tablo 2.9. Rusya'dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	4,1	10,9	2004	5,5	9,6	2013	5,9	7,2
1996	4,2	10,6	2005	6,2	9,9	2014	8,2	7,9
1997	4,9	11	2006	7,8	9,9	2015	8,5	8
1998	4,1	2,9	2007	6,9	11,1	2016	8,9	10,4
1999	7,3	8,1	2008	7	11,6	2017	9	9,4
2000	5,9	9,2	2009	7,6	11,6	2018	7	9,4
2001	3,7	6,4	2010	5,6	9,7	2019	7,1	8,1
2002	5,2	10,2	2011	6	9,8			
2003	4,1	10,2	2012	5,9	7,9			

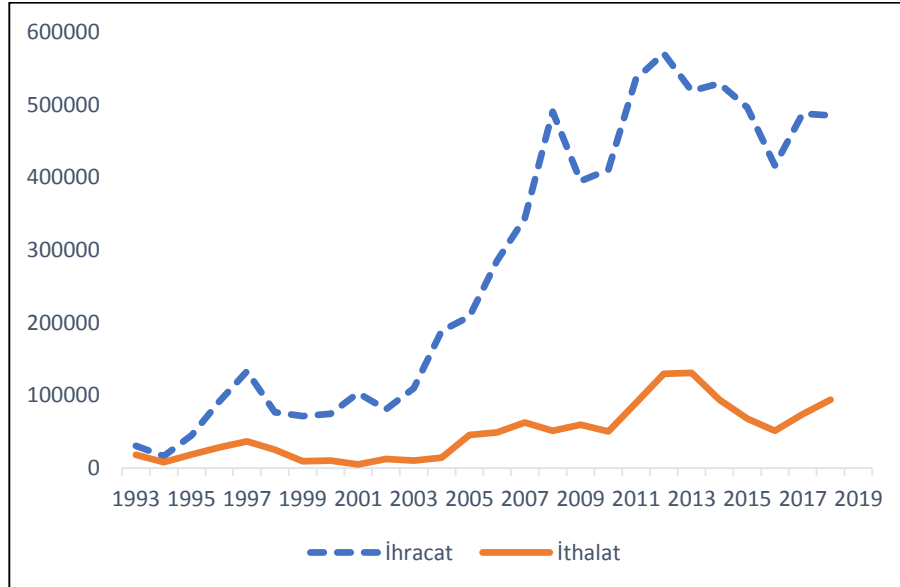
Kaynak: UNCTAD, 2019

2.1.4. Azerbaycan Gürcistan İlişkileri

İkisi de eski Sovyet ülkelerinden olan Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki rakamlara bakıldığında Gürcistan'a yapılan ihracatın Azerbaycan lehine yüksek seyrettiği, buna mukabil yapılan ithalatın ise bağımsızlıktan günümüze kadar stabil bir çizgide ilerlediği görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri Azerbaycan doğalgazının Gürcistan üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya doğru ihraç edilmesidir. Bunun dışında Gürcistan ekonomisinin Rusya'nın bölgesel politikaları nedeniyle çeşitli problemlerle boğuşmasının büyük etkisi olduğu bilinmektedir. 2009 yılında Gürcistan'a bağlı özerk bir bölge olan Osetya'da yaşanan krizin Rusya'nın etkisiyle büyümesi ve ardından bölgenin Rusya kontrolüne geçme süreci, alttan alta yaşanan Rusya-Gürcistan soğuk savaşının en sıcak haliyle gün yüzüne çıkmasını yol açmıştır. Gürcistan ekonomisinde büyük sarsılmalara kapı aralayan bu olayın perde arkasında, Rusya'nın Gürcistan'a karşı takındığı tutumun bir çeşit Sovyet refleksi olduğu görülmüştür. Bu refleks, yalnızca Gürcistan'a has bir politik açmaz değildir. Bağımsızlığını kazanan diğer Sovyet ülkelerinde de benzer yaklaşımın ekonomik izlerini görmek mümkündür. Ayrıca bağımsızlığa kadar Sovyetlerin federasyon ülkelerine uyguladığı ekonomi politikalarının eşitsizlik temeline dayanması da Gürcistan gibi ülkelerin ekonomilerindeki geri kalmışlığa zemin hazırlamıştır (Özdemir, 2018).

Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğal gaz gibi rezervlerin dünya pazarlarına çıkarılması için pek çok alternatifler (Rusya, İran) olsa da en uygun yol olarak Gürcistan tercih edilmiş ve Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Supsa gibi büyük projelere imzalar atılmıştır. Bu projelerden Gürcistan'ın payı 52,5 milyon dolar olarak belirlenmiştir ve bu da Gürcistan'ın yıllık bütçesinin %10'una denk gelmiştir (Ağacan, 2001).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Gürcistan'a yaptığı ihracat rakamları pozitif yönde devam etmektedir. Şekil 2.4'de Azerbaycan'ın Gürcistan ile ithalat ve ihracat rakamlarının grafiği verilmiştir. Grafikten de görüldüğü üzere ihracat verileri inişli çıkışlı devam etse de genel olarak artış devam etmektedir. Azerbaycan'ın Gürcistan'a genel olarak petrol ürünleri ihraç ettiğini göz önünde bulundurarak ihracat rakamlarının petrol fiyatlarına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. 2008 yılında petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle dönemin zirvesine ulaşan ihracat rakamları 2009 yılında yeniden düşüş yaşamış, fakat bu düşüş kalıcı olmayarak 2010 ve 2011 yılında yeniden artmaya başlamıştır. 2012 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1993-2019 döneminin en fazla ticaret hacmi ve Azerbaycan'ın Gürcistan'a en fazla ihracat rakamlarına ulaşılmıştır. İthalat rakamları da inişli çıkışlı devam etse de genel olarak bakıldığında sabit olarak devam etmiştir. İthalat rakamları 2004 yılında en düşük ve 2013 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Kaynak: (Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019)

Şekil 2.4. Azerbaycan-Gürcistan İthalat-İhracat Grafiği

Tablo 2.10. Azerbaycan-Gürcistan Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	Gürcistan'ın Payı %	Değer	Gürcistan'ın Payı %	Değer	Gürcistan'ın Payı %	Değer
1995	2,8	18.875,0	7,1	45.293,0	4,9	64.168,0
1996	2,9	28.315,8	14,5	91.557,6	7,5	119.873,4
1997	4,6	36.644,9	17,1	133.486,7	10,8	170.131,6
1998	2,3	25.200,3	12,7	76.915,2	6,1	102.115,5
1999	0,9	9.485,6	7,7	71.723,2	4,1	81.208,8
2000	0,9	10.317,3	4,3	74.639,8	2,9	84.957,1
2001	0,3	4.934,7	4,5	103.235,6	2,9	108.170,3
2002	0,8	12.742,0	3,7	80.828,1	2,4	93.570,1
2003	0,4	10.232,0	4,2	110.059,6	2,3	120.291,6
2004	0,4	14.492,9	5,2	188.850,7	2,9	203.343,6
2005	1,1	45.498,8	4,8	208.436,1	3	253.934,9
2006	0,9	49.201,8	4,5	285.275,5	2,9	334.477,3
2007	1,1	62.930,8	5,7	343.819,7	3,5	406.750,5
2008	0,7	51.535,2	1,02	490.667,6	1	542.202,8
2009	1	59.883,8	2,7	395.007,6	2,2	454.891,4
2010	0,8	50.412,7	1,9	410.969,4	1,7	461.382,1
2011	0,9	89.501,1	2,01	535.309,0	1,7	624.810,1
2012	1,3	129.934,6	2,4	570.725,6	2,1	700.660,2
2013	1,2	131.290,4	2,2	519.175,9	1,9	650.466,3
2014	1,02	93.888,8	2,4	529.549,1	2,01	623.437,9
2015	0,7	67.992,6	3,9	496.196,8	2,6	564.189,4
2016	0,6	51.464,3	3,1	416.644,0	2,1	468.108,3
2017	0,8	74.148,3	3,2	487.757,2	2,3	561.905,5
2018	0,8	94.073,6	2,6	498.250,6	1,9	592.324,2
2019	0,5	72.123,0	3	586.904,1	2	659.027,1

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Gürcistan ile yapılan ticaret hacmi oranı 1990'lı yıllar ile mukayese edildiğinde çok düşük olmasına rağmen Türkiye ve Avrupa'ya ihraç edilen petrol ve doğalgaz borularının Gürcistan üzerinden geçmesi Gürcistan'ı Azerbaycan için en önemli ticaret ortaklarından biri konumuna getirmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarından başlayarak iki ülkenin de imalatında ciddi sorunların olması, eski Sovyet ticaret ağının her iki ülkeye vurduğu

zararlar, Azerbaycan için dünyaya açılan ticaret yollarının Gürcistan'dan geçmesi bu iki ülkeyi ticari bakımdan birbirine yakınlaştırmıştır (Ağacan, 2001).

İki ülke arasında ticaret hacmi 1995 yılında 64.168 bin olarak gerçekleşmiştir ki, bu da Azerbaycan'ın toplam ticaret hacminin %4,9'una tekabül etmektedir. Bu ticaretin 18.875 bin doları ithalat, 45.293 bin doları ise ihracat rakamlarıdır. İki ülke arasında en az ticaret de 1995 yılında gerçekleşmiştir. Ticaret hacminin en fazla olduğu yıl 2012 yılında 700.660 bin dolar olarak gerçekleşmiştir ki, bunun da 570.725 bin doları ihracat, 129,934 bin doları ise ithalattır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin Azerbaycan'ın toplam ticaret hacmindeki en çok payı ise 1997 yılında %10,8 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ticaret hacmi 659.027 bin dolar olmuştur. Bu ticaretin 586.904 bin doları ihraç ve 72.123 bin doları ise ithalattır. Toplam ticaret hacmindeki payı ise bu yılda %2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.11. Gürcistan'a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	9,5	0,6	2004	5,0	0,4	2013	2,3	0,2
1996	11,7	0,9	2005	7,8	0,9	2014	2,5	0,2
1997	14,5	1	2006	7,0	0,8	2015	4,2	0,3
1998	13,5	0,6	2007	10,5	1,3	2016	3,1	0,3
1999	6,7	0,6	2008	0,9	0,1	2017	2,9	0,4
2000	3,7	0,4	2009	3,1	0,2	2018	2,3	0,4
2001	4,1	0,2	2010	2,2	0,1	2019	2,8	0,3
2002	3,7	0,4	2011	2,1	0,3			
2003	4,0	0,4	2012	2,5	0,3			

Kaynak: UNCTAD, 2019

Son yıllar Azerbaycan'ın Gürcistan'dan nakliye araçları alımında artış söz konusudur. 1995 yılında birincil mal grubundan olan malların ithalatı %1,03, mamul mal grubundan olan ürünlerin ithalatı ise %0,9 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılına kadar her iki mal grubundan olan malların ithalatı aynı oranda devam etse de 2005 yılında birincil mal grubunun payı %0,4, mamul mal grubunun payı ise %1 olmuştur. 2012-2013 yıllarında son dönemlerin en fazla ithalatı gerçekleşmiş ve mamul mal grubundan olan mallar toplam ithalatın %2,6'sını oluşturmuştur. Sonraki dönemlerde mamul mal

grubundan olan malların ithalat oranında düşüş yaşansa da, birincil mal grubundan olan malların 2018 yılında %1’lik oranla 1997 yılından sonra en yüksek düzeye ulaşmıştır (Tablo 2.12).

Tablo 2.12. Gürcistan’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar %	Mamul mallar %	Yıl	Birincil mallar %	Mamul mallar %	Yıl	Birincil mallar %	Mamul mallar %
1995	1,03	0,9	2004	0,2	0,4	2013	0,5	2,6
1996	1,01	1,3	2005	0,4	1	2014	0,4	2,2
1997	0,4	2,3	2006	0,1	1	2015	0,3	1,1
1998	0,5	1,2	2007	0,2	1,4	2016	0,3	1
1999	0,6	0,5	2008	0,3	1,2	2017	0,6	1,4
2000	0,6	0,6	2009	0,4	1,1	2018	1	1,8
2001	0,2	0,4	2010	0,4	1,3	2019	0,4	1,5
2002	0,5	0,6	2011	0,3	1,9			
2003	0,2	0,3	2012	0,5	2,6			

Kaynak: UNCTAD, 2019

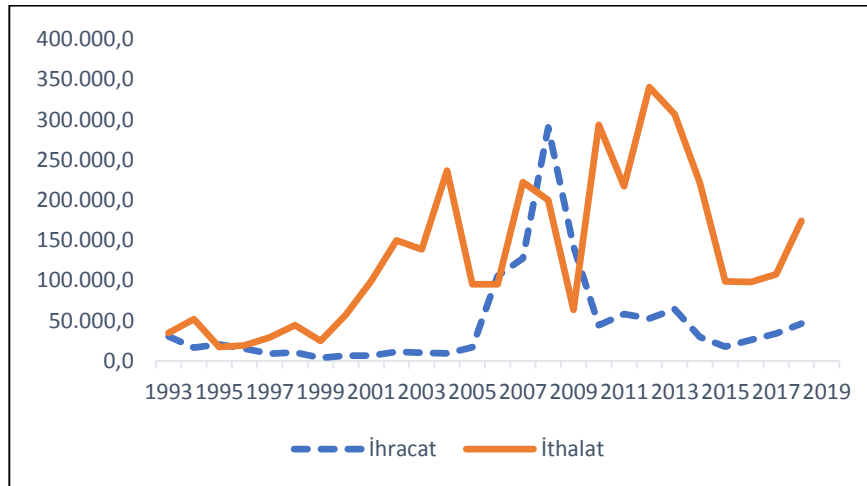
2.1.5. Azerbaycan Kazakistan İlişkileri

Azerbaycan ile Kazakistan arasında ikili ilişkiler birçok alanda; enerji, tarım vb. devam etmektedir. İkili ilişkilere bakıldığında enerji alanındaki projelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Kazakistan dünya çapında önemli petrol üreticisi konumundadır. Fakat okyanuslara doğrudan çıkışı olmayan Kazakistan’ın bu konuda Hazar denizi ile bağlantısı olan ve en önemli müttefiklerinden olan Azerbaycan ile birlikte kendi petrolünü Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye yolu ile Avrupa pazarlarına çıkarabilir. Bu konuda atılan en önemli proje Kazakistan petrolü BTC boru hattıyla Avrupa pazarlarına çıkarılabilmektedir ve böylece iki ülke arasında enerji alanındaki ilişkiler yeni boyut kazanmıştır. Diğer taraftan Azerbaycan petrolünün Orta Asya ülkelerine ihracı için Kazakistan stratejik öneme sahip konumdadır. Bunun için proje hazırlayan ülkelerin önündeki engel petrolün Bakü’den Aktau limanına götürülmesi, Hazarın altından geçmesi gerektiğinden bu projenin gerçekleşmesi şimdilik mümkün olmamıştır (Aşırılı, 2018).

Şunu da belirtmek gerekir ki, 2014 yılında Kazakistan Azerbaycan’dan benzin almak için başvurursa da, Azerbaycan tarafı kendi iç piyasalarındaki talebi karşılamak için bu teklifi reddetmiştir (Aşırılı, 2018).

Azerbaycan ile Kazakistan arasında ticari ilişkiler genelde tarım ve enerji alanını kapsayan ürünleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomik durumu iç açıcı olmadığından dış ticaret grafiği de de ithalatın ihracattan çok fazla olmasına yol açmıştır. İki ülke arasında ithalat ihracat eğrileri inişli çıkışlı devam etmiştir. Özellikle Azerbaycan'ın Kazakistan'dan ithalatı yıldan yıla önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. 1995 yılından 2004 yılına kadar artma eğilimindeki ithalat grafiği 2004 yılında döneminin en fazla ithalat rakamlarına ulaşmıştır. Sonraki dönemlerde de sürekli değişen ithalat rakamları 2012 yılında tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2012-2015 yılları arasında yeniden azalan ithalat rakamları 2016 yılından yeniden artmaya devam etmektedir.

İthalat rakamlarının aksine ihracat rakamlarında önemli değişimler yaşanmamıştır. 2005 yılına kadar düşük ve sabit devam eden ihracat rakamları 2005 yılında artmaya başlamış ve 2008 yılında şimdiye kadar Azerbaycan'ın Kazakistan'a en fazla ihracat rakamlarına ulaşmıştır. Sonraki dönemlerde tekrardan azalan ihracat rakamları günümüzde de bağımsızlığı ilk yıllarındaki ithalat rakamlarına yakın düzeyde devam etmektedir. Ticaret dengesi de genel olarak Kazakistan lehine devam etmiştir. 2010 yılından bu trend devam etmektedir.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.5. Azerbaycan-Kazakistan İthalat-İhracat Grafiği

Azerbaycan ile Kazakistan arasında ticaret hacminde ithalat rakamlarının belli yıllar hariç diğer dönemlerde Azerbaycan aleyhine seyretmektedir. 2000'li yılların başından 2005 senesine kadar ithalat rakamlarında yükselme devam ederken, ihracat verileri 2000 yılından 2019 yılına kadar toplam ihracat oranı çok düşük bir oranda

kalmaya devam etmiştir. Azerbaycan İstatistik Kurumunun 2019 verilerine göre Kazakistan ile olan toplam ticaret hacmi 229.661 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ticaretin de 205.579 (%1,5) milyon doları ithalat, 24.022 (%0,1) milyon doları ihracat şeklinde olmuştur.

Tablo 2.13. Azerbaycan-Kazakistan Ticaret Verileri

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	Kazakistan'ın payı %	Değer	Kazakistan'ın payı %	Değer	Kazakistan'ın payı %	Değer
1995	2,6	17.554,00	3,2	20.538,0	2,9	38.092,0
1996	2	19.262,20	2,4	15.428,2	2,2	34.690,4
1997	3,7	29.556,50	1,1	8.982,0	2,4	38.538,5
1998	4,12	44.439,70	1,7	10.607,5	3,3	55.047,2
1999	2,4	24.899,90	0,4	4.079,2	1,5	28.979,1
2000	4,9	57.575,50	0,4	6.664,1	2,2	64.239,6
2001	7	99.540,40	0,3	6.616,7	2,9	106.157,1
2002	8,9	149.793,90	0,5	11.569,9	4,2	161.363,8
2003	5,3	138.707,80	0,4	10.132,6	2,9	148.840,4
2004	6,7	236.740,70	0,3	9.417,7	3,5	246.158,4
2005	2,6	95.345,10	0,4	17.166,1	1,3	112.511,2
2006	2,4	127.252,00	1,7	105.656,0	2	232.908,0
2007	3,9	222.294,20	2,1	127.594,3	3	349.888,5
2008	2,8	200.052,10	0,6	290.248,5	0,9	490.300,6
2009	1,03	63.617,70	0,9	142.154,1	1	205.771,8
2010	4,4	293.552,90	0,2	44.591,4	1,2	338.144,3
2011	2,2	217.307,90	0,2	58.281,5	0,8	275.589,4
2012	3,5	340.557,10	0,2	52.870,3	1,2	393.427,4
2013	2,9	306.763,30	0,3	64.234,3	1,1	370.997,6
2014	2,4	221.056,10	0,1	29.839,5	0,8	250.895,6
2015	1,1	98.925,60	0,2	17.957,8	0,5	116.883,4
2016	1,2	98.117,10	0,2	26.274,2	0,6	124.391,3
2017	1,2	107.827,40	0,2	34.272,5	0,6	142.099,9
2018	1,5	174.145,00	0,2	46.599,7	0,7	220.744,7
2019	1,5	205.579,10	0,1	24.022,6	0,7	229.601,7

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Azerbaycan'ın Kazakistan'a olan mal gruplarındaki ihracatı genellikle birincil mal grubundan olan ürünler (yemek, canlı hayvanlar, mineral yakıtlar vb.) oluşturmaktadır. Bu mal grubundan olan ürünler 1990'lı yıllar ortalarında düşük düzeyde olsa da 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başlarında toplam ihracattaki payı artmıştır. 2000 yılında %36,8 orana ulaşan bu mal grubunun ihracatı, 2005 yılında %49,3, 2006'da %74,4, 2007'de %74,8 düzeyine ulaşarak hem döneminin hem de tarihin en yüksek ihracat oranına ulaşmıştır. Sonraki yıllarda azalma eğiliminde devam eden ihracat son yıllar ortalama %30'larda seyretmektedir. 2015 yılında %30,8 olan rakamlar, 2019 yılında %30,7 olarak gerçekleşmiştir. Birincil mal grubunun aksine, mamul mal grubundan olan ürünlerin ihracatı çok düşük seviyede devam etmiştir. 1990'lı yıllarda %1'in altında olan rakamlar sonraki dönemlerde de artış kaydedememiş ve 2019 yılında da toplam ihracattaki payı %1 olarak kalmıştır.

Tablo 2.14. Kazakistan'a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	4,2	0,1	2004	36	0,1	2013	37,1	0,005
1996	1,5	0,2	2005	49,3	0,2	2014	31,6	0,1
1997	4,1	0,1	2006	74,4	0,1	2015	30,8	0,1
1998	5,8	0,1	2007	74,8	0,1	2016	28,3	0,02
1999	24,4	0,2	2008	22,3	0,01	2017	32,5	0,03
2000	36,8	0,1	2009	36,2	0,04	2018	30,9	0,02
2001	47,4	0,1	2010	39,2	0,02	2019	30,7	0,1
2002	40,7	0,2	2011	45,5	0,02			
2003	44,4	0,3	2012	37,8	0,003			

Kaynak: UNCTAD

Kazakistan'dan yapılan bu iki mal grubundan olan ürünlerin ithalatı istenilen düzeyde olmasa bile birincil mal grubundan olan ürünlerin ithalatı mamul mal grubuna kıyasla görece daha yüksek olmuştur. Toplam ithalattaki paylarına bakıldığında birincil malların payı 1998 yılında %2,6, 2001 yılında %5,5, 2004'te %6,4 olarak gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda bu oranda düşüş olsa da 2010 yılında %3,2, 2012 yılında ise %2,3 olmuştur ki, bu da döneminin en iyi göstergesidir. Son 5 yılda azalma eğilimi sergileyen bu mal grubunun toplam ithalattaki payı 2015 yılında %0,6, 2018'de %1,2, 2019 yılında

ise %0,7 olarak kaydedilmiştir. Mamul mal grubunun payı ise ihracatta olduğu gibi ithalatta da düşük devam etmiştir. Bu mal grubundan olan ürünlerin ithalattaki payı 1995 yılında %1,3, 2000 yılında %0,1, 2005’de %0,4’e tekabül etmiştir. Son yıllarda da bu malların payında değişiklikler olmamış genel olarak %1 düzeyinin altında seyretmiştir. 2015 ve 2016 yılında %0,4, 2017’de %0,7, 2018 ve 2019 yıllarında ise %0,5 olmuştur.

Tablo 2.15. Kazakistan’dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	1	1,3	2004	6,4	0,4	2013	2	0,4
1996	0,7	0,6	2005	1,9	0,4	2014	1,2	0,6
1997	1,9	0,4	2006	1,8	1,02	2015	0,6	0,4
1998	2,6	0,3	2007	3	1,1	2016	0,8	0,4
1999	2	0,5	2008	1,8	0,5	2017	0,5	0,7
2000	1,6	0,1	2009	0,7	0,4	2018	1,2	0,5
2001	5,5	0,5	2010	3,2	0,6	2019	0,7	0,5
2002	6,5	0,9	2011	1,5	0,6			
2003	4	0,6	2012	2,3	0,5			

Kaynak: UNCTAD, 2019

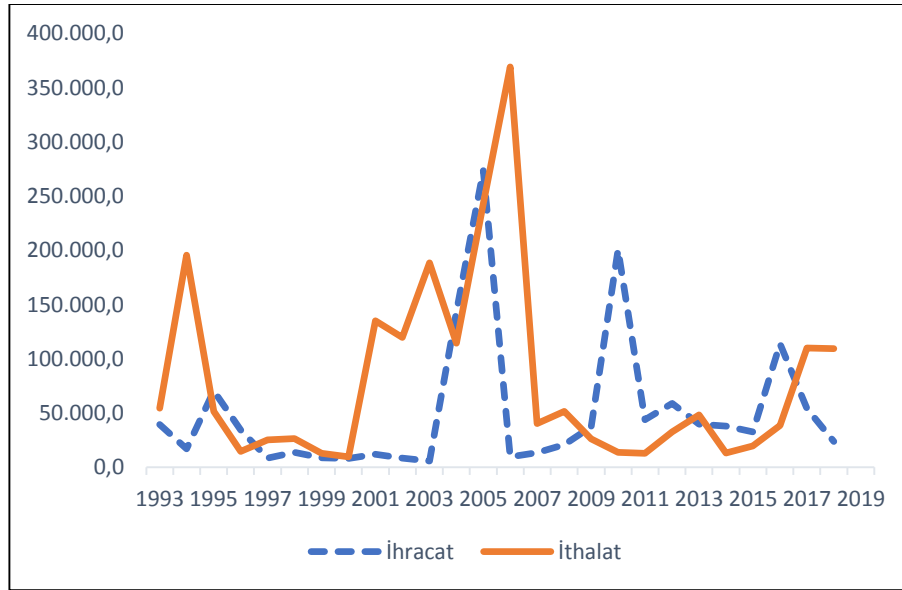
2.1.6. Azerbaycan Türkmenistan İlişkileri

Azerbaycan ve Türkmenistan arasında diplomatik ilişkiler 9 Haziran 1992 yılında kurulmuştur. Her iki ülke karşılıklı olarak büyükelçiliklerini açmıştır. 2001 yılında Türkmenistan maliye sorunlarını neden getirerek elçiliğin faaliyetini durdurdu. 2006 yılına kadar iki ülke arasında ilişkiler olumlu yönde ilerlememiştir. Bunun en büyük sebeplerinden biri Türkmenistan tarafının Hazar Denizinin statüsü ile ilgili bölge ülkelerinin ve Azerbaycan’ın rahatsızlığına neden olacak açıklamalarda bulunmaları olmuştur. 2008 yılında yeniden Türkmenistan büyükelçiliğinin faaliyete başlamıştır.

Ülkeler arasında 1996 yılının martında hem ekonomik hem de diğer alanları kapsayacak sözleşmeler imzalanmıştır. Bu sözleşmelerden eğitim, güvenlik ve deniz ticareti hakkındaki sözleşme dikkat çekmektedir.

İki ülke arasında ilişkilerin normal bir düzeyde olmaması ekonomik ilişkilere de olumsuz etkisini göstermiştir. 2000'li yılların sonlarına doğru ekonomik anlamda ilişkiler normale dönüşmeye başlamıştır. 1990'lı yılların başlarında doğalgaz alış satışı zamanı Azerbaycan'ın Türkmenistan'a olan borcundan dolayı ekonomik ilişkiler istenilen düzeye ulaşamamıştır fakat 2008 yılında bu borç kapandıktan sonra her iki ülke ekonomik ilişkilerini tekrardan gözden geçirdiler. 9 Eylül 2008 tarihinde Bakü, "Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Petrol ve Gaz Potansiyeli: Enerji, Ekonomi, Çevre, İşbirliği Stratejisi" Birinci Uluslararası Konferans ve Sergisine ev sahipliği yaptı. Konferansa dünyanın 31 ülkesinden temsilciler katıldılar. Her iki ülke cumhurbaşkanları Azerbaycan ve Türkmenistan'a artan ilgiden söz etmişler (Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, 2020).

Azerbaycan bağımsızlıktan 2009 yılına kadar Türkmenistan'dan ithalatı fazla ihracatı az olan bir ülke konumundaydı. Şimdiye kadar en çok ihracatı 2005 yılında gerçekleştiren Azerbaycan, 273,584 bin dolar olmuştur. Aynı yıl ithalatı 242.945 bin dolar gerçekleşmiştir. 2009 yılında ticarete bir ilerleme yakalayan Azerbaycan ticaret dengesini kendi lehine dönüştürerek 11.305 bin dolarlık pozitif dengeye ulaşmıştır. Sonraki yıllarda da inişli çıkışlı bir eğriyle devam eden ticaret eğrisi 2017 yılından tekrardan ithalatı ihracattan fazla olmuştur. Şekil 2.6'da iki ülke arasındaki ithalat ihracat eğrisi verilmiştir.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.6. Azerbaycan-Türkmenistan İthalat-İhracat Grafiği

İki ülke arasında ticaret hacmi genel olarak istenilen düzeyde değildir. 1995 yılında 122.010 bin dolar olan ticaret hacmi toplam ticaretin %9,4'üne tekabül etmiştir. Bu yılda ithalat 51.430 (%7,7) bin dolar, ihracat 70.580 bin dolar olmuştur. 2000 yılında ticaret hacminde önemli miktarda gerileme yaşanmıştır. Şöyleki ticaret hacmi 17.872 bin dolara kadar gerilemiştir ki bunun da 9.643 bin doları ithalat, 8.228 bin doları ise ihracat yapılmıştır. 2007 yılına kadar ticaret hacminde artışlar olmasına rağmen 2007 yılında yeniden dönemin başlarında düzeye gerileme olmuştur. 2010 yılında tekrardan ticaret hacminde artım yaşanmıştır. Ticaret hacmi 214.596 bin dolar, ithalat 13.918 bin dolar, ihracat ise 200.678 bin dolar olmuştur. Ticaret dengesi Azerbaycan lehine devam etmiştir. Son zamanlar ticaret hacminde yeniden artım gözlemlenmektedir. 2015 yılında 52.433 bin dolara tekabül eden ticaret hacmi 2017 yılında 164.135 bin dolar, 2019 yılında ise 225.652 bin dolar gerçekleşmiştir. Ticaret dengesi 2016 yılı dışında Türkmenistan lehine olmuştur. 2016 yılında 113.787 bin dolar ihracata karşılık 38.488 bin dolar ithalat yapılmıştır. Ticaret hacmi ise 152.276 bin dolar olmuştur ki buda toplam ticaret hacminin %0,7'sini oluşturmaktaydı.

Tablo 2.16. Azerbaycan-Türkmenistan Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	Türkmenistan'ın payı %	Değer	Türkmenistan'ın payı %	Değer	Türkmenistan'ın payı %	Değer
1995	7,7	51.430,0	11,1	70.580,0	9,4	122.010,0
1996	1,5	14.686,9	5,4	34.332,5	3,1	49.019,4
1997	3,2	25.335,1	1,1	8.510,5	2,1	33.845,6
1998	2,5	26.384,8	2,3	13.936,0	2,4	40.320,8
1999	1,3	12.997,6	0,9	8.861,1	1,1	21.858,7
2000	0,8	9.643,8	0,5	8.228,6	0,6	17.872,4
2001	9,4	135.172,5	0,5	12.000,3	3,9	147.172,8
2002	7,2	119.778,4	0,4	8.622,9	3,3	128.401,3
2003	7,2	188.359,2	0,2	5.826,7	3,7	194.185,9
2004	3,3	114.443,8	3,9	143.420,7	3,6	257.864,5
2005	5,8	242.945,3	6,3	273.584,1	6,03	516.529,4
2006	7	369.007,2	0,1	9.524,9	3,2	378.532,1
2007	0,7	40.294,0	0,2	13.599,7	0,5	53.893,7
2008	0,7	51.559,0	0,04	21.002,2	0,1	72.561,2
2009	0,4	26.172,3	0,3	37.477,5	0,3	63.649,8
2010	0,2	13.918,4	0,9	200.678,0	0,8	214.596,4
2011	0,1	12.913,6	0,2	43.921,6	0,2	56.835,2
2012	0,3	32.714,2	0,2	58.915,6	0,3	91.629,8
2013	0,5	48.300,3	0,2	39.852,1	0,3	88.152,4
2014	0,1	13.198,5	0,2	38.002,7	0,2	51.201,2
2015	0,2	19.619,0	0,3	32.814,9	0,2	52.433,9
2016	0,5	38.488,9	0,8	113.787,1	0,7	152.276,0
2017	1,3	110.024,1	0,4	54.111,6	0,6	164.135,7
2018	0,9	109.352,3	0,1	23.690,4	0,4	133.042,7
2019	1,5	202.585,6	0,1	23.066,5	0,7	225.652,1

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

İki ülke arasında ticaretin istenilen seviyeye ulaşamaması mal gruplarının ithalat ihracat rakamlarına da negatif yönde etkisini göstermiştir. Ele alınan ilksel mallar ve mamul mal grubundan olan malların ithalat ver ihracatlarındaki toplam ithalat ihracattaki

payları çok düşük seyretmektedir. Tablo 2.17’de Azerbaycan’ın Türkmenistan’a ihrac ettiği mallarda birincil ve mamul mal grubundan olan ürünlerin yüzde değerleri verilmiştir. Birincil mal grubundan olan malların yüzdesi 1990’lı yılların sonlarında 2000’li yıllarla kıyaslandığında tatmin edici düzeydedir. 1995 yılında %1,1 olan ihracat rakamları, 1996 yılında %4,3, 1998’de %1,7 1997’de ise %0,5 olmuştur. Görüldüğü gibi gittikçe ihracat oranlarında gerileme başlamıştır. 2000 yılında ise bu mal grubundan nerdeyse ihracat yapılmamıştır. 2000-2019 döneminde bu mal grubunun ihracatı %0,5’in altında devam etmiştir ki, bu da iki ülke arasında yapılan ticarete çok olumsuz karşılanabilecek bir durumdur. Diğer mal grubu olan mamul mal grubunun ihracatı da belli yıllar dışında genel olarak aynı durumdadır. 1990’lı yılların sonlarına doğru düşüşlerle devam eden ticaret 2004 ve 2005 yıllarında tatmin edici düzeye ulaşmıştır. Sırasıyla %4,6 ve %10,9 olan ihracat oranı bu trendle devam etmemiştir. Son yıllarda da devam eden gerileme 2017 yılında %0,1, 2018 ve 2019 yıllarında %0,01 oranında değer kaydetmiştir.

Tablo 2.17. Türkmenistan’a Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	1,1	1,9	2004	0	4,6	2013	0,1	0,05
1996	4,3	0,8	2005	0	10,9	2014	0,2	0,02
1997	0,9	1	2006	0	0,2	2015	0,2	0,05
1998	1,7	0,9	2007	0,2	0,3	2016	0,3	0,02
1999	0,5	1,04	2008	0	0,02	2017	0,2	0,1
2000	0	1,4	2009	0,2	0,2	2018	0,1	0,01
2001	0,2	1,2	2010	0,1	1,03	2019	0,1	0,01
2002	0,1	0,7	2011	0,1	0,1			
2003	0	0,2	2012	0,1	0,2			

Kaynak: UNCTAD, 2019

Mal gruplarının ithalat oranları da ihracat rakamları gibi istenilen düzeylerde değildir. Birincil mal gruplarının ithalat yüzdesi 1995-2005 yılları arasında 2005 yılından sonraki dönemlerle kıyasla nispeten iyidir. 1995 yılında %6,1 olan ithalatın payı 2000 yılında %1,8, 2001 yılında %6,6, 2002’de %4,6, 2005 yılında ise %4,8 olmuştur. Sonraki

dönemlerde düşüş eğiliminde devam eden ticaret UNCTAD'ın 2019 yılı verilerine göre %1,2'ye tekabül etmiştir. Birincil mal grubunun aksine mamul mal grubundan olan ürünlerin ithalatı 1995 ve 2006 yıllarından başka tüm zamanlarda %1'in altında gerçekleşmiştir. 1995 yılında %1,5 olan ithalat oranı, 2006 yılında %4,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.18. Türkmenistan'dan Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	6,1	1,5	2004	2,7	0,2	2013	0,3	0,1
1996	0,8	0,4	2005	4,8	0,1	2014	0	0,1
1997	1,9	0,5	2006	1,4	4,4	2015	0,1	0,1
1998	2	0,6	2007	0,3	0,3	2016	0,4	0,1
1999	2,7	0,1	2008	0,4	0,2	2017	1,1	0,1
2000	1,8	0,03	2009	0,2	0,2	2018	0,9	0,04
2001	6,6	0,02	2010	0	0,2	2019	1,2	0,1
2002	4,6	0,1	2011	0	0,1			
2003	4,5	0,1	2012	0,2	0,1			

Kaynak: UNCTAD, 2019

2.2. AZERBAIJANIN İTHALAT YAPTIĞI İLK BEŞ ÜLKE

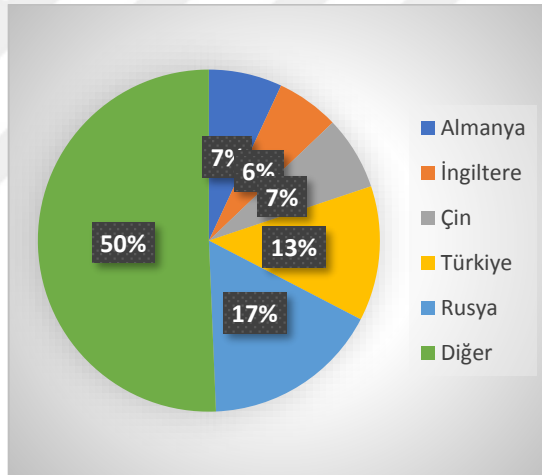
İthalat bir ülkenin herhangi bir ürünü başka bir ülkeden vergisi ödenerek veya ödenmeksizin ülkeye getirilmesi işlemidir. Ülkeye ürün geçici ve kesin olarak iki şekilde ithal edilir. Geçici olarak ithal edilen ürünler ülkeye girişi yapıldıktan sonra tekrar yurtdışına çıkarılmasıdır. Kesin ithal işlemi ülkeye serbest dolaşım için getirilen ürünler için geçerlidir.

Ülkeler genelde kendisi üretemediği veya iç üretim maliyeti yüksek olan ürünleri ithal ederler. Azerbaycan'ın genel üretim sektörü petrol ve doğalgaz olduğundan bazı ürünleri, özellikle tarım, makine, elektronik ürünler ve onların parçalarını yurtdışından ithal etmektedir. Azerbaycan Gümrük Komitesinin 2020 verilerine göre gıda ürünleri mevcut yılın toplam ithalatının %15,2, makine ve elektronik ürünler %23,8, araçlar ve

onların parçaları toplam ithalatın %13,65'ini oluşturmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi, 2020).

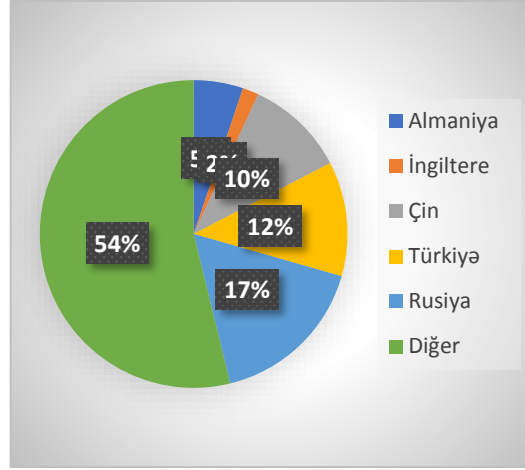
Azerbaycan bugün dünyanın 160'tan fazla ülkesi ile ticaret yapmaktadır. Bu ticarete Azerbaycan 1995-2019 yılları arasında toplam ithalatı içerisinde Rusya'dan %17'sini, Türkiye'den %13'ünü, Çin'den %7'sini, Almanya'dan %7'sini ve İngiltere'den %6'sını yapmaktadır. Bu ülkeler Azerbaycan ithalatının yarısını oluşturmaktadır. AİK 2019 verilerine göre bu ülkeler mevcut yılda ülke ithalatının sırasıyla %16,3, %12,1, %10,5, %5,2, %1,7'sini teşkil etmiştir.

İthalat yapılan ilk beş ülke arasında komşu ülkeler olan Rusya ve Türkiye'nin de yer alması Azerbaycan iç piyasalarında bu ülkelerden olan ürünlerin kendilerine önemli yer kazanmalarını ifade etmektedir. Rusya ve Türkiye'den olan ithalat rakamları yukarıda bu ülkelere ilişkin yer verilen bölümlerde detaylı şekilde verilmiştir.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.7. Azerbaycan'ın İthalat Yaptığı İlk Beş Ülke Verileri (1995-2019)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.8. 2019 Yılında İthalat Yapılan İlk Beş Ülke Verileri

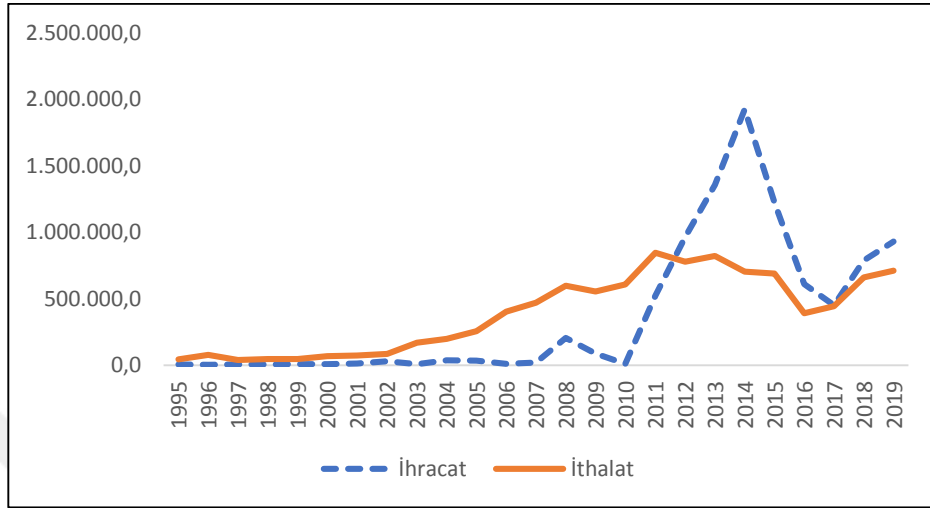
2.2.1. Azerbaycan Almanya İlişkileri

Azerbaycan ile Almanya arasında ekonomik ilişkiler ülkeler arasındaki en gelişmiş alanlardan birisi olabilir. Bu sebeptendir ki, Azerbaycan Almanya'nın Güney Kafkasya'da en önemli ticaret ortağı konumundadır. Almanya Ekonomi ve Enerji Bakanlığının 2014 verilerine göre Güney Kafkasya ülkeleri ile ticaret hacminde Azerbaycan'ın payı %82 olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Federal Almanya Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2014).

2019 yılında Almanya'nın Federal Meclis Üyesi Dışişleri Bakanı Thomas Barei Azerbaycan'a seyahati esnasında ifade ettiği "Azerbaycan, Kafkasya'daki Alman ekonomisinin açık ara en önemli ortağıdır, güvenilir ilişkilerle birbirimize bağlıyız, Avrupa ile Hazar bölgesi arasında bir köprü olan Azerbaycan, bir iş ortağı olarak giderek daha önemli hale geliyor, ekonomik ilişkiler hâlâ çok potansiyele sahip" sözleriyle Azerbaycan ile olan ekonomik ilişkilerin önemini anlatmıştır (Almanya Federal Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, 2019).

Geo-stratejik konumu ve büyük kaynakları nedeniyle Azerbaycan Almanya için önemli ticaret ortaklarından birisidir. Hazar etrafı ve Orta Asya ülkelerine giden yolun üzerinde olan Azerbaycan bu konuda Almanya'nın yakın ortaklarındadır. Bugün Orta Asya ve Azerbaycan'dan gelen enerji kaynaklarının tedarikinde Azerbaycan ilk 10 ülkeden birisidir. Almanya Ekonomi ve Enerji Bakanlığının (AEEB) verilerine göre bu Azerbaycan 2017 yılında 2,5 milyon ton teslimatı ile Almanya'nın 8. ham petrol

tedarikçisi olmuştur. 2018 yılı verilerine göre Azerbaycan ve Almanya arasında ticaret cirosu bir önceki yıla göre %42 artmıştır. Bunun sebeplerinden biri petrol fiyatlarının artması, bir diğer sebebi ise Azerbaycan'ın Almanya'dan ithalatının da bu yılda %21 artmasıdır (Almanya Federal Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, 2019).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.9. Azerbaycan-Almanya İthalat-İhracat Grafiği

Azerbaycan İstatistik Kurumunun (AİK) açıkladığı verilere göre 1995 yılından 2011 yılına kadar Azerbaycan'ın Almanya ile yaptığı ticaret sonucunda ticaret dengesi Almanya lehine devam etmiştir ve 2010 yılında tarihinin en büyük açığını vererek 600 bin dolar seviyesine ulaşmıştır. 2012 yılından ülkenin ihracatında bir yükselme yaşanmış ve 2012 yılında ticaret hacmi 1.744 milyon doların üzerinde, ticaret dengesi 184.796 bin dolara ulaşmıştır. Şekil 2.9'da Azerbaycan'ın Almanya ile olan ithalat ihracat grafiği verilmiştir. Grafikten de görüldüğü gibi ihracat çizgisi 2011 yılına kadar sabit devam etmiştir. 2011 yılından başlayarak ihracat verilerinde yükselme sonucunda 2014 yılında Azerbaycan'ın Almanya'ya tarihinin en yüksek ihracatı gerçekleşmiştir. Sonraki dönem yine ihracatta bir düşüş yaşayan Azerbaycan 2017 senesinden yeniden yükselmeye başlamıştır. Bu yükselme de yukarıda denildiği gibi petrol fiyatlarında yükselme sonucunda yaşanmıştır.

Bugün iki ülke arasında özellikle enerji alanında yapılan görüşmeler iki ülke ekonomisine de katkı sağlamaktadır. 2019 yılından itibaren yılda 10 milyar metreküp kapasiteli gaz boru hattı olan Trans Adriyatik Gaz Boru Hattı (TAP) Avrupa ve dolaylı yollarla da olsa Almanya'ya nakil edilmektedir.

Tablo 2.19. Azerbaycan-Almanya Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	Almanya'nın payı %	Değer	Almanya'nın payı %	Değer	Almanya'nın payı %	Değer
1995	6,6	43.808,1	0,6	3.923,0	3,6	47.731,1
1996	8	77.242,9	0,5	3.069,3	5	80.312,2
1997	4,9	38.828,8	0,8	6.171,6	2,9	45.000,4
1998	4,3	46.706,1	0,9	5.572,1	3,1	52.278,2
1999	4,5	46.254,1	0,8	7.623,2	2,7	53.877,3
2000	5,8	67.552,3	0,5	8.293,0	2,6	75.845,3
2001	5,1	72.840,3	0,6	12.864,2	2,3	85.704,5
2002	5	83.453,9	1,3	28.773,3	2,9	112.227,2
2003	6,5	169.902,9	0,3	7.307,2	3,4	177.210,1
2004	5,6	198.477,8	1	37.596,5	3,3	236.074,3
2005	6,1	256.335,4	0,8	34.801,6	3,4	291.137,0
2006	7,7	403.815,7	0,1	9.004,7	3,5	412.820,4
2007	8,2	471.197,8	0,3	19.731,2	4,2	490.929,0
2008	8,3	598.651,1	0,4	205.485,6	1,5	804.136,7
2009	9,1	554.201,6	0,6	86.747,6	3,1	640.949,2
2010	9,2	607.067,6	0,1	9.906,3	2,2	616.973,9
2011	8,7	845.291,0	2	523.363,9	3,8	1.368.654,9
2012	8,1	779.971,3	4	964.767,3	5,2	1.744.738,6
2013	7,7	823.024,4	5,7	1.356.735,3	6,3	2.179.759,7
2014	7,7	703.636,9	8,8	1.925.563,4	8,5	2.629.200,3
2015	7,5	689.996,7	9,6	1.223.961,8	8,7	1.913.958,5
2016	4,6	390.492,0	4,5	610.831,4	4,6	1.001.323,4
2017	5,1	443.721,0	2,9	450.462,0	3,7	894.183,0
2018	5,8	659.938,8	4	787.795,4	4,7	1.447.734,2
2019	5,2	710.368,0	4,7	931.783,4	4,9	1.642.151,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Ürün bazında Azerbaycan'ın Almanya'dan ithalatında kimyasallar, değerli taşlar, demir dışı metaller gibi ürünler çoğunluk teşkil etmektedir. Tablo 2.20'de birincil ve mamul mal grubundan olan ürünlerin toplam ithalattaki yüzde değerleri verilmiştir. Görüldüğü gibi mamul mal grubundan olan ürünlerin ithalatı diğer mal grubundan daha fazladır ve 2011 yılına kadar da bu yükselme devam etmekte olup bu üründen olan malların ithalatı toplam ithalatın %7,9'unu oluşturmaktadır. 2012 yılından mamul malların ithalatında bir gerileme yaşansa da yine de birincil mallar, yani yemek ve canlı

hayvan, içecek, tütün, mineral yakıt gibi ürünlerin ithalatının çok üstünde ithalat yapılmıştır. UNCTAD’ın 2019 yılı verilerine göre toplam ithalatta mamul mal grubunun payı %3,7, birincil mal grubunda ise %0,3 olmuştur.

Tablo 2.20. Almanya’ya Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	2,5	2,6	2004	0,5	5,5	2013	0,9	6,2
1996	2,9	3,9	2005	0,9	7,2	2014	0,7	6,2
1997	0,6	4,1	2006	1,2	6,4	2015	0,7	6,3
1998	1,1	4,8	2007	1,5	6,6	2016	0,5	4
1999	0,7	4,4	2008	1,4	6,4	2017	0,5	4,3
2000	0,5	4,6	2009	1,6	6,7	2018	0,4	5
2001	0,6	4,6	2010	1,4	8,04	2019	0,3	3,7
2002	0,7	4,7	2011	1,1	7,9			
2003	0,6	6,1	2012	1,1	6,2			

Kaynak: UNCTAD, 2019

2.2.2. Azerbaycan İngiltere İlişkileri

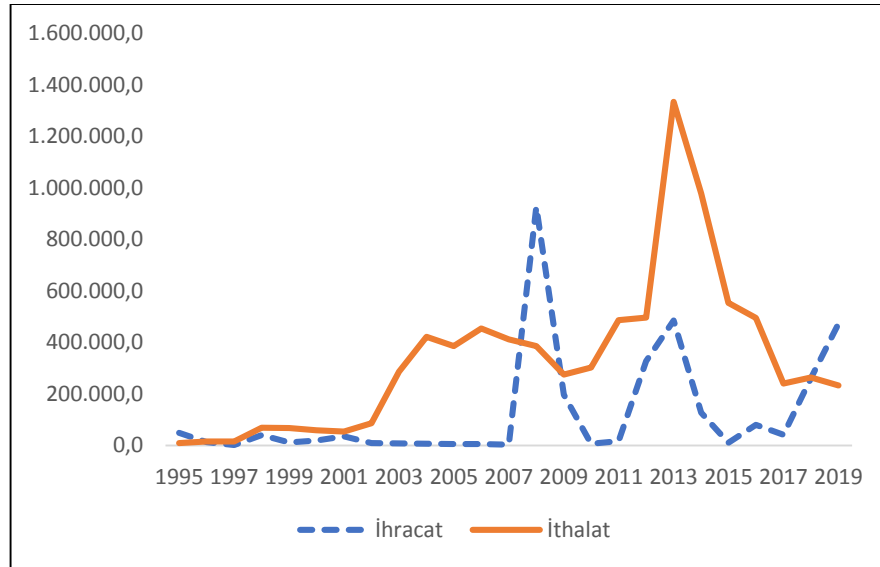
Azerbaycan ile İngiltere arasında ekonomik ilişkiler enerji sektöründe daha belirgin konumdadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında savaştan yeni çıkan Azerbaycan ekonomik kalkınmasını sağlamak için acil adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden ilk olarak ülkenin doğal kaynağı olan petrol çıkarma, işleme ve ihracatının yapılması için harekete geçilmiştir. O zamanların petrol devlerinden olan İngiltere’nin petrol şirketi British Petroleum (BP) ve diğer ülkeler ile “Asrın Anlaşması” imzalanmıştır. 23 şubat 1994 tarihinde iki ülke arasında “Enerji İşbirliği alanındaki mutabakat” imzalanmış ve ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin temelleri inşa edilmiştir.

2017 yılında Büyük Britanya’nın Hkmetler arası Komisyon İngiliz eş başkanı Baronessa Rona Ferhed, Bakü’ye resmi seyahati esnasında Büyük Britanya’nın Azerbaycan’da en büyük yatırımcı olduğunu vurgulamıştır. 2017 yılında Azerbaycan’da 500’ten fazla İngiliz şirketinin olduğu ve bu şirketlerin petrol ve petrol dışı sektörlerde yatırımlar yaptėı ifade edilmiştir. şimdiye kadar İngiltere’nin Azerbaycan’a 27 milyar dolardan fazla yatırım yapıldėını vurgulayan Azerbaycanlı eş başkan şahin Mustafayev

petrol dışı sektörlerde de İngiltere ile işbirliği yapılmasının iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri daha da artacağını söylemiştir. Bugün İngiltere enerji sektöründe 7 projede çalışmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Güney Gaz Koridoru, TANAP ve TAP projelerinde İngiltere'nin petrol şirketi olan BP'nin payı vardır (Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı, 2017).

Enerji sektöründen başka Sumgayit Kimya Endüstri Parkı ve diğer parklara yatırım yapılabilir, petrol ve gaz endüstrisinde kullanılan ekipmanları ortaklaşa üretebilir, ortaklaşa ilaç, tıbbi ekipman ve gıda sanayi ürünleri üretebilir, ortak modern et ve süt işleme işletmeleri ve hayvancılık çiftlikleri kurulabilir, turizm, ulaştırma ve bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanlarında ilişkilerin gelişmesi için geniş fırsatlar vardır.

1995 yılından 2007 yılına kadar sabit devam etmekte olan ihracat rakamları 2008 yılında petrol fiyatlarındaki artışla birlikte ticaret dengesini ülke lehine çevirmiş ve 2008 yılında Azerbaycan'ın ihracatında en yüksek rakamlara ulaşılmıştır. Bu dönem ticaret hacmi 1.311 milyar dolardan fazla, ticaret dengesi 539.921 milyon dolar hacmine ulaşmıştır. Sonraki dönemlerde tekrardan ithalat fazlasıyla karşılaşan Azerbaycan 2019 yılına kadar ticari yapı ülke aleyhine devam etmiştir. Azerbaycan İstatistik Kurumunun açıkladığı 2019 verilerine göre ihracatta ilerleme kaydeden ülke dengeyi de kendi lehine dönüştürmeyi başarmıştır. 2019 yılında ticaret hacmi 704 milyondan fazla, ticaret dengesi yaklaşık 240 milyon dolara ulaşmıştır.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.10. Azerbaycan-İngiltere İthalat-İhracat Grafiği

Son 7 yılın ithalat rakamlarına bakıldığında, İngiltere’den yapılan ithalatta bir düşüşün olduğu, 2013 yılında toplam ithalatta İngiltere’nin payı %12,5 iken, 2019 yılında bu oran %1,7’ye kadar gerilemiştir.

Tablo 2.21. Azerbaycan-İngiltere Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	İngiltere’nin payı %	Değer	İngiltere’nin payı %	Değer	İngiltere’nin payı %	Değer
1995	1,4	9.267,5	7,6	48.554,0	4,4	57.821,5
1996	1,5	14.887,2	2,1	13.028,2	1,8	27.915,4
1997	1,8	14.355,2	0,2	1.431,0	1	15.786,2
1998	6,4	68.991,2	6,7	40.357,1	6,5	109.348,3
1999	6,5	67.106,5	1,2	10.965,9	4	78.072,4
2000	5	58.871,6	1,1	18.785,1	2,7	77.656,7
2001	3,8	53.961,4	1,5	35.443,5	2,4	89.404,9
2002	5,1	85.239,8	0,4	9.044,0	2,5	94.283,8
2003	10,9	286.118,9	0,3	7.695,7	5,6	293.814,6
2004	12	421.830,4	0,2	6.599,5	6	428.429,9
2005	9,1	384.945,2	0,1	4.500,0	4,6	389.445,2
2006	8,6	453.765,9	0,1	5.596,4	3,9	459.362,3
2007	7,2	411.196,8	0,1	3.083,4	3,5	414.280,2
2008	5,4	386.004,3	1,9	925.926,1	2,4	1.311.930,4
2009	4,5	274.728,1	1,3	196.882,7	2,3	471.610,8
2010	4,6	302.757,2	0	6.441,6	1,1	309.198,8
2011	5	485.722,8	0,1	15.871,7	1,4	501.594,5
2012	5,1	496.188,3	1,4	326.657,1	2,4	822.845,4
2013	12,5	1.333.987,1	2	484.363,6	5,2	1.818.350,7
2014	10,6	978.337,2	0,6	126.447,9	3,6	1.104.785,1
2015	6	553.317,9	0,1	10.417,9	2,6	563.735,8
2016	5,8	495.213,9	0,6	79.918,6	2,6	575.132,5
2017	2,7	239.861,5	0,3	41.202,7	1,2	281.064,2
2018	2,3	263.725,3	1,3	261.456,0	1,7	525.181,3
2019	1,7	232.631,4	2,4	471.947,8	2,1	704.579,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

İthal ürünlerinde Azerbaycan İngiltere’den üretilen mal grubundan olan ürünlerin ithalinde daha yoğunlaşmıştır. 1995 yılında %1,6 olan ithal oranı 2000 yılında %3,5, 2003 yılında %9,5 2004’de %11,2, 2006’da %10,5’e kadar yükselmiştir. Sonraki yıllarda düşüş yaşayan bu mal grubundan olan ürünler ortalama yaklaşık %5 etrafında seyretmekte olan oran son 3 yılda daha da düşüşe geçerek 2017, 2018, 2019 yıllarında sırasıyla %3, %2,04, %1,1 oranında gerçekleşmiştir. Birincil mal grubundan olan ürünlerin ithalatı çok düşük oranda gerçekleşmiştir. 1990’lı yılların sonlarına doğru %0,3’lerde devam etmekte olan ithal oranı, 2002 yılından sonra rakam olarak yükselişe geçse de bu toplam ithal oranına yansımamış ve toplam ithal oranında %1 ve daha aşağı bir oran sergilemiştir (Tablo 2.22).

Tablo 2.22. İngiltere’ye Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı (1995-2019)

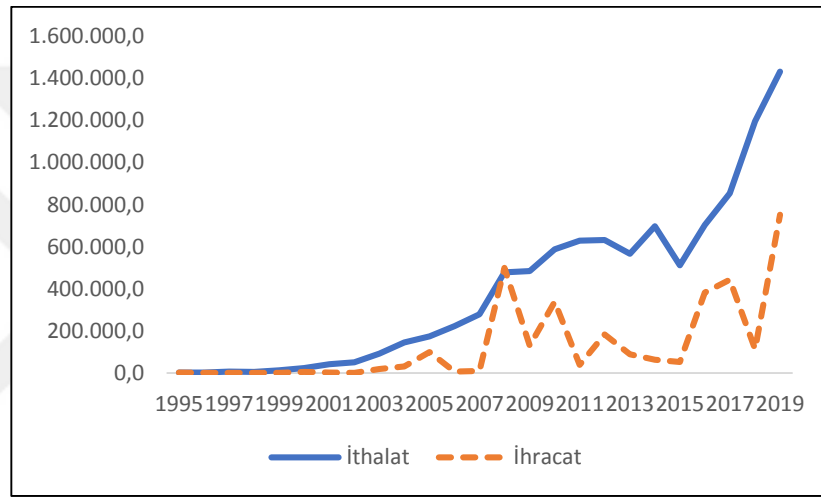
Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	0,3	1,6	2004	0,1	11,2	2013	0	3,8
1996	0,1	2,2	2005	0,1	7,8	2014	0,1	4,3
1997	0,2	3,5	2006	0,1	10,5	2015	0,1	7,3
1998	0,2	4,7	2007	0,1	6,5	2016	0,1	6,1
1999	0,2	4,6	2008	0,1	5,3	2017	0,1	3
2000	0,3	3,5	2009	0,1	4,8	2018	0,1	2,04
2001	0,3	3,4	2010	0,1	5,5	2019	0	1,1
2002	0,1	4,5	2011	0,1	5,3			
2003	0,1	9,5	2012	0	5,1			

Kaynak: UNCTAD, 2019

2.2.3. Azerbaycan Çin İlişkileri

27 Aralık 1991 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Azerbaycan’ın bağımsızlığının tanınması ve 2 Nisan 1992’de diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla Azerbaycan-Çin ilişkileri resmen başlamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler hem siyasi hem de ekonomik açıdan başarılı bir şekilde devam etmektedir. Bunun başlıca sebebi Çin’in itibarını güç yoluyla değil ekonomik yollarla “Yumuşak güç” kullanarak yoluna koymak istemesidir. Çin lideri Xi Jinping tarafından 2013 yılında ortaya atılan ünlü “Tek Kuşak-Tek Yol” ifadesi de bu prensiplere açık bir örnektir. Azerbaycan’ın da tarihi İpek Yolu üzerinde olması Çin’in bu mega-projesine bir destek verebilir. Çin’den Avrupa’ya giden en kısa yolun Azerbaycan’dan geçmesini savunan Azerbaycan hükümeti bu proje

kapsamında Çin ile birçok anlaşma imzalamıştır. 2015 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Çin'e resmi seyahati esasında "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın yaratılması için memorandum imzalanacağını" ifade etmiştir. Anlaşmaya göre Azerbaycan'dan geçerek Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya geçiş imkânı sağlayan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ve Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı gibi projeler, Trans-Hazar Doğu-Batı Ulaşım Koridorunu oluşturmaktadır. Bu da Çin'den gelen malların Avrupa'ya, Avrupa'dan da Çin'e getirilmesi için en kısa ve kârlı yol olacaktır. Bu anlaşma kapsamında 2015 yılında Çin'den ilk konteynerler geçiş yapmıştır. 2018 yılında ise 19 trenle yük taşınmıştır (Ceferli, 2020).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.11. Azerbaycan-Çin İthalat-İhracat Grafiği

Ticaret hacminde de son yıllarda yapılan anlaşmalar sonrasında artışlar devam etmektedir. Son beş yılda iki ülke arasında ticaret hacmi 4 kat artmıştır. 2015 yılında 565 milyon dolar olan ticaret hacmi 2019 yılında 2.184 milyar doları aşmış bulunmaktadır. Ticaret dengesi 1995 yılından 2019 yılına kadarki süreçte 2008 hariç sürekli Çin lehine devam etmektedir. Her ne kadar Azerbaycan'ın Çin'e ihracatı artmış bulunsa da ithal edilen ürünlerde Çin'den gelen ürünlere talep artması nedeniyle bu dengeyi ülke lehine çevirememiştir. 1995 yılında 2.817 milyon dolar olan ithalat rakamları 2000 yılında 23 milyon dolar, 2005 yılında 173.812 milyon dolar, 2010 yılında 587.618 milyon dolar, 2015 yılında düşüş yaşanarak 511.916 milyon dolar olmuştur. 2019 yılında büyük bir artış gösteren ithalat 1.432 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat verilerde Çin'e ihraç edilen mallarda artış kaydedilse de şimdiye kadar bu rakam en fazla 2019 yılında 752.162 milyon dolar olmuştur.

Azerbaycan'ın Çine ihracatında ham petrol ve petrokimya endüstrisinin ürünleri ihraç edilmekte; Çin'den de Azerbaycan'a büyük oranda elektronik ürünler, parfümler, hazır mamul mallar ve başka mallar ithal edilmektedir.

Tablo 2.23. Azerbaycan-Çin Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	Çin'in payı %	Değer	Çin'in payı %	Değer	Çin'in payı %	Değer
1995	0,4	2.817,1	0,3	1.750,0	0,4	4.567,1
1996	0,3	2.799,4	0,1	543,5	0,2	3.342,9
1997	0,8	6.730,9	0,2	1.250,7	0,5	7.981,6
1998	0,6	6.134,6	0,1	900,5	0,4	7.035,1
1999	1,3	13.724,6	0	166,6	0,7	13.891,2
2000	2	23.090,5	0,3	4.878,9	1	27.969,4
2001	2,9	41.985,7	0,1	2.438,6	1,2	44.424,3
2002	3,1	51.024,1	0,1	1.312,3	1,4	52.336,4
2003	35,5	92.392,7	0,7	19.286,1	2,1	111.678,8
2004	4,1	145.485,9	0,9	31.718,2	0,5	177.204,1
2005	4,1	173.812,0	2,3	99.237,7	3,2	273.049,7
2006	4,2	222.493,1	0,1	6.390,4	2	228.883,5
2007	4,9	278.812,3	0,2	10.103,6	2,5	288.915,9
2008	6,7	478.834,4	1	498.968,0	1,8	977.802,4
2009	7,9	485.160,9	0,9	129.873,4	3	615.034,3
2010	8,9	587.618,7	16	338.850,5	3,3	926.469,2
2011	6,4	628.250,2	0,1	39.010,9	1,8	667.261,1
2012	6,5	631.856,1	0,8	183.768,9	2,4	815.625,0
2013	5,3	566.342,9	0,4	88.629,2	1,9	654.972,1
2014	7,6	697.082,6	0,3	63.862,8	2,5	760.945,4
2015	5,6	511.916,7	0,4	53.194,8	2,6	565.111,5
2016	8,3	703.805,7	2,8	382.027,1	4,9	1.085.832,8
2017	9,7	854.535,0	2,9	443.807,3	5,4	1.298.342,3
2018	10,4	1.196.649,4	0,6	113.573,5	4,2	1.310.222,9
2019	10,5	1.432.031,4	3,8	752.162,6	6,6	2.184.194,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Yukarıda vurgulandığı gibi Çin, Azerbaycan'ın en büyük ihracatçılarından biridir. Elektronik ürünlerden hazır mamul mallara kadar ürün ithal edilmektedir. Tablo 2.24'de

Çin’den ithal edilen birincil ve mamul mal grubundan olan malların toplam ithalattaki payları verilmiştir. Birinci mal grubundan olan malların ithalat eğrisi 2013 yılına kadar sabit devam etmekte ve 2014 yılında az da olsa artış yaşanarak 117 milyon dolara ulaşmıştır ve bu toplam ithalatın %5,3’ünü oluşturmuştur. 2016 yılından tekrardan temposunu artıran bu malların ithali 2019 yılında 136 milyon dolarlık ithalat ile toplam ithalatı payı %7,6 olarak teşkil etmiştir. Mamul mal grubundan olan malların eğrisi 2000’li yılların başlarından istikrarsız bir görünüm sergilemiştir. 2000 yılında bu mal grubundan olan ürünlerin ithalat payı %1 olurken, 2010 yılında %8,5’a ulaşmış ve en fazla oranı göstermiştir.

Tablo 2.24. Çin’den Yapılan İthalatta Mal Gruplarının Payı

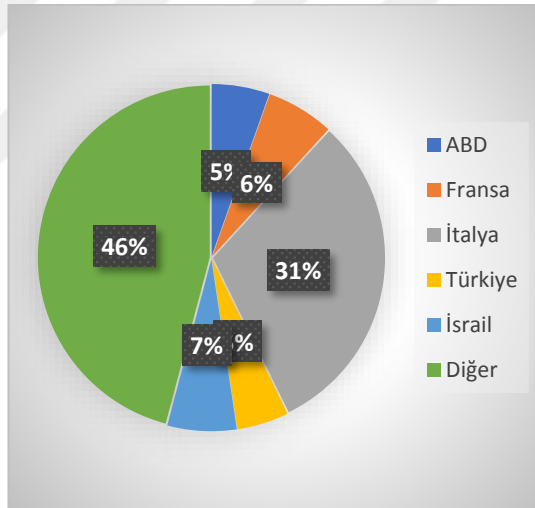
Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	0,003	0,1	2004	0,03	3,4	2013	0,1	5,2
1996	0,001	0,2	2005	0,06	4,2	2014	0,1	5,3
1997	0,002	0,4	2006	0,09	4,5	2015	0,1	4,5
1998	0,004	0,3	2007	0,1	5,6	2016	0,2	6,2
1999	0,04	0,6	2008	0,1	6,5	2017	0,2	7
2000	0,02	1	2009	0,1	7,4	2018	0,2	7,6
2001	0,09	1,8	2010	0,1	8,5	2019	0,1	7,6
2002	0,02	4,1	2011	0,1	6,7			
2003	0,04	5,3	2012	0,09	6,9			

Kaynak: (UNCTAD, 2019)

2.3. AZERBAYCANIN İHRACAT YAPTIĞI İLK BEŞ ÜLKE

İhracat bir ülkenin dış ticaretinde en önemli faktörlerden biridir. Ülkeye döviz girişinin sağlanması, ekonomik dayanıklılığı korumak açısından ihracat yapılması her bir ülke için şarttır. İhracat ülke içinde üretilen malın ve ülke kaynaklarının döviz karşılığında ülke dışına satılmasına denir.

Azerbaycan son yıllarda bağımsızlığın ilk yıllarından farklı olarak ihracatı artırma yönünde ilerleme kaydetmiş, kendi doğal kaynakları olan petrol ve doğal gazın, tarım ürünlerinin ihracatında uzmanlaşma yönünde ilerleme kat etmektedir. Azerbaycan 2019 yılında 103 ülkeye mal ihraç etmiştir. 1995-2019 yılları arasında toplam ihracatta ise ilk beş ülke sırasıyla İtalya %31, İsrail %7, Fransa %6, ABD %5 ve Türkiye %5 yer almaktadır. Görüldüğü gibi bu 5 ülkeye toplam ihracatın %54'ü ihraç olunurken, %46'sı da diğer ülkelere ihraç edilmiştir.

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.12. Azerbaycan'ın İhracat Yaptığı İlk Beş Ülke Verileri

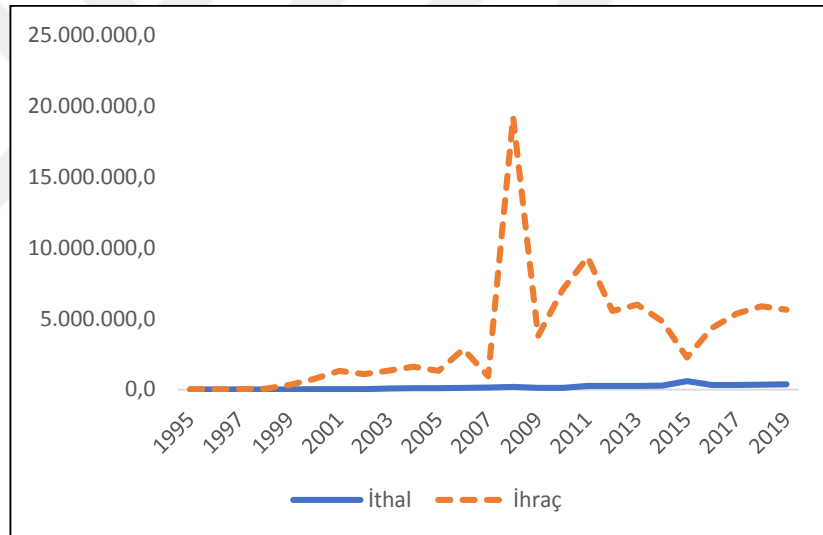
Azerbaycan'ın esas ihraç ürünleri arasında ilk sırada petrol ve türevleri ve doğalgaz gelmektedir. 2019 yılında bu sektördeki ihracat 18 milyar dolara yakın olmuştur. 2019 yılında petrol dışı sektörde bir milyar dolara yakın ürün ihraç edilmiştir (Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019).

En fazla ihracat yapılan ülkeler içerisinde Türkiye'nin de olması bu ülkenin hem komşu ülke olarak hem de ticaret yapılan bir ülke olarak Azerbaycan dış ticaretinde

önemli yerinin olduğunun belirtisidir. Yine Türkiye olan ihracat verileri bu ülkeye ilişkin bölümde detaylı bir şekilde verilmektedir.

2.3.1. Azerbaycan İtalya İlişkileri

İtalya ile Azerbaycan ilişkileri incelenirken ekonomik ilişkilerin en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. İtalya Azerbaycan'ın en büyük ticaret ve ihracat ortağıdır. 2019 yılında iki ülke arasında ticaret hacmi 6 milyar doları geçmiştir ki, bunun da 5.638 milyar doları ihraç edilmiştir. Bugün Azerbaycan'ın İtalya'ya ihraç ettiği ürünlerin başında petrol gelmektedir. İki ülke arasında bağlanan petrol anlaşmalarıyla Azerbaycan İtalya'nın petrol ihtiyacının %17'sini karşılamaktadır (Azerbaycan Resmi Devlet Gazetesi, 2020).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Şekil 2.13. Azerbaycan İtalya İthalat-İhracat Grafiği

İtalya ile olan ticaret cirosu diğer ülkelerle nispeten ciddi fark oluşturmaktadır ve bu yönüyle İtalya, Azerbaycan için önemli ülke konumundadır. Ticari işbirliği, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ana yönlerinden biridir. Karşılıklı 6 milyar doları aşan ticaret cirosu ile İtalya şu anda Azerbaycan'ın ana ticaret ortaklarından biridir. Bağımsızlık yıllarında İtalya, Azerbaycan ekonomisine 770 milyon dolardan fazla ve Azerbaycan da İtalya'ya 1.7 milyar dolardan fazla yatırım yapmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ağırlıklı olarak petrol-gaz ve enerji sektörlerini kapsasa da son yıllarda

petrol dışı sektörde ciddi işbirliği kurulmuştur. Azerbaycan'da sanayi, inşaat, ticaret, tarım, iletişim, hizmetleri vb. sektörlerde 114 İtalyan şirketi faaliyet göstermektedir. İtalyan şirketleri, ülkenin petrol ve gaz sektöründe 9,9 milyar dolar değerinde 277, petrol dışı sektörde ise 708 milyon dolar değerinde 37 projede müteahhit olarak yer almıştır. Bu istatistikler, ekonomik faktörün ikili ilişkilerde güçlü bir unsur olarak hareket ettiğinin bir göstergesidir (report.az, 2020).

Tablo 2.25. Azerbaycan İtalya Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	İtalya payı %	Değer	İtalya payı %	Değer	İtalya payı %	Değer
1995	0,4	2.489,1	4,15	26.447,00	2,2	28.936,10
1996	0,3	2.618,1	1,6	10.055,30	0,8	12.673,40
1997	0,5	3.794,0	4,2	32.924,70	2,3	36.718,70
1998	0,8	8.800,3	7,4	45.072,10	3,2	53.872,40
1999	0,8	8.257,8	33,7	313.056,90	16,3	321.314,70
2000	2,4	28.098,6	43,7	762.544,80	27,1	790.643,40
2001	1,7	24.670,8	57,2	1.324.065,40	36,01	1.348.736,20
2002	1,6	26.363,4	49,9	1.082.719,60	28,9	1.109.083,00
2003	2,8	73.982,5	52	1.345.948,40	27,2	1.419.930,90
2004	3	106.746,0	44,7	1.614.856,20	24,1	1.721.602,20
2005	2,2	94.574,0	30,3	1.315.742,00	16,5	1.410.316,00
2006	2,4	124.606,1	44,6	2.845.408,20	25,5	2.970.014,30
2007	2,5	140.891,5	15,5	940.928,50	9,2	1.081.820,00
2008	2,7	190.557,8	40,3	19.220.007,30	35,3	19.410.565,10
2009	2,1	127.738,4	25,8	3.788.439,40	18,8	3.916.177,80
2010	1,8	118.312,1	32,9	7.044.153,90	25,6	7.162.466,00
2011	2,6	254.566,4	35,1	9.340.999,10	26,4	9.595.565,50
2012	2,7	261.622,1	23,2	5.547.994,00	17,3	5.809.616,10
2013	2,3	249.256,9	24,9	5.989.658,20	18	6.238.915,10
2014	3	272.643,4	22,1	4.805.617,60	16,4	5.078.261,00
2015	6,4	587.764,7	17,71	2.254.330,50	12,9	2.842.095,20
2016	3,9	332.442,1	32,2	4.333.747,10	21,3	4.666.189,20
2017	3,6	318.801,9	34,9	5.352.488,50	23,5	5.671.290,40
2018	3	340.093,8	30,2	5.879.774,00	20,1	6.219.867,80
2019	2,7	369.897,2	28,7	5.638.641,80	18,04	6.008.539,00

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Tablo 2.26’da Azerbaycan’ın İtalya’ya olan ihracatında birincil (primary commodities) ve mamul (manufactured goods) mal grubundan olan ürünlerin toplam ihracattaki payı verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi mamul mal grubundan olan malların ihracatı çok düşük oranda seyretmektedir. Yukarıda da vurgulandığı gibi Azerbaycan’ın ihracatında en çok pay petrol ve doğalgaza aittir ve dolayısıyla bu mal grubundan olan mallarının payının düşük olması da doğaldır. Bunun aksine birincil mal grubundan olan ürünlerin payı Azerbaycan lehine seyretmektedir. 1990’lı yılların sonlarında düşük olan oran 2000’li yılların başlarında çok ciddi bir artış göstermiştir. 2000 yılında %36,8 payı olan bu mal grubu 2007 yılına kadar yükselen grafik ile devam etmiştir. 2007 yılında ihraç payı %74,8 olan birincil mal grubundaki ürünler bu yılda zirveye ulaşmıştır. Sonraki yıllarda düşüş yaşayan bu gruptan olan ihracat oranı 2008’de %22,3, 2009’da %36,2, 2010’da %39,2 olmuştur.

Tablo 2.26. İtalya’ya Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

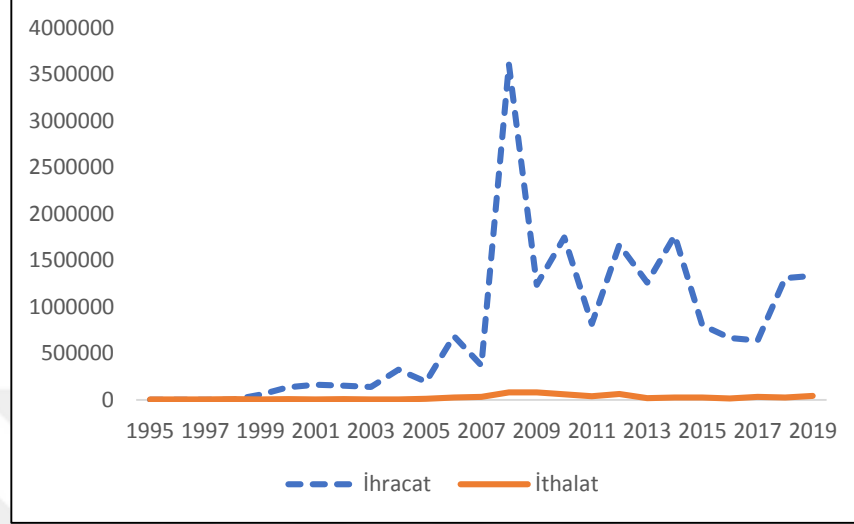
Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	4,2	0,1	2004	36	0,1	2013	37,1	0,005
1996	1,5	0,2	2005	49,3	0,2	2014	31,6	0,1
1997	4,1	0,1	2006	74,4	0,1	2015	30,8	0,1
1998	5,8	0,1	2007	74,8	0,1	2016	28,3	0,02
1999	24,4	0,2	2008	22,3	0,01	2017	32,5	0,03
2000	36,8	0,1	2009	36,2	0,04	2018	30,9	0,02
2001	47,4	0,1	2010	39,2	0,02	2019	30,7	0,1
2002	40,7	0,2	2011	45,5	0,02			
2003	44,4	0,3	2012	37,8	0,003			

Kaynak: UNCTAD, 2019

2.3.2. Azerbaycan İsrail İlişkileri

Azerbaycan kendi bağımsızlığını kazandıktan sonra İsrail 2 ay sonra Azerbaycan’ı devlet olarak tanımıştır. 07.04.1992 tarihinden de diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Son 10 yılda Azerbaycan ve İsrail arasındaki karşılıklı ticaret önemli boyutlara ulaşmıştır. Özellikle Azerbaycan İsrail’den 5 milyar dolarlık silah ve askeri teçhizat almıştır. Bunun

yanı sıra ihraç edilen ürünlerde özellikle petrol ve petrol ürünleri sunumu söz konusu olup yıllık 1,5 milyar dolarlık veya 40 milyon varillik petrol ihraç edilmektedir (Turan, 2018).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Şekil 2.14. Azerbaycan İsrail İthalat-İhracat Grafiği (1995-2019)

İsrail Azerbaycan'ın önemli ticaret ortaklarından. Azerbaycan petrolünün esas ihracatçılarındandır. Bağımsızlığın ilk yıllarında iki ülke arasında ticaret hacmi çok düşük ve ticaret dengesi İsrail'in lehine olsa da 1990'lı yılların sonlarında bu denge Azerbaycan lehine değişmiştir. 1999 yılında Azerbaycan'ın ihracı 56.930 milyon, ithalatı ise 5.577 milyon dolar olmuştur. 1999 yılından 2019 yılına kadar da bu denge Azerbaycan lehine devam etmiştir. 2008 yılında petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle Azerbaycan'ın ihracatı 3.605 milyar doları geçmiştir ve İsrail'e ihracatında en büyük rakama ulaşmıştır. Sonraki dönemlerde bu rakamlar artıp azalma yönünde çizgi sergilemiştir. 2019 yılında 1.331 milyar doları aşan ihracat ve 43.6 milyon dolar hacminde ithalatla toplam ticaret hacmi de 1.375 milyar dolar olmuştur.

Tablo 2.27. Azerbaycan İsrail Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	İsrail'in payı %	Değer	İsrail'in payı %	Değer	İsrail'in payı %	Değer
1995	0,4	2.758,4	0	1	0,2	2.759,40
1996	0,6	5.700,5	0	3,6	0,3	5.704,10
1997	0,7	5.882,9	0,3	2.335,00	0,5	8.217,90
1998	0,8	8.794,3	0,6	389,2	0,5	9.183,50
1999	0,5	5.577,7	6,1	56.930,70	3,2	62.508,40
2000	0,5	6.098,4	7,4	135.155,80	4,8	141.254,20
2001	0,4	6.000,6	7,1	164.130,20	4,5	170.130,80
2002	0,4	6.740,1	7,1	154.057,40	4,2	160.797,50
2003	0,1	2.913,8	5,3	138.112,80	2,7	141.026,60
2004	0,1	4.102,9	8,9	323.738,20	4,6	327.841,10
2005	0,3	10.756,3	4,5	195.062,70	2,4	205.819,00
2006	0,5	26.179,7	10,7	684.828,90	6,1	711.008,60
2007	0,5	30.842,5	6,1	369.845,80	3,4	400.688,30
2008	1,1	80.049,5	7,5	3.605.829,50	6,7	3.685.879,00
2009	1,3	81.007,7	8,4	1.236.197,30	6,3	1.317.205,00
2010	0,9	59.368,8	8,2	1.744.821,90	6,4	1.804.190,70
2011	0,4	37.556,6	3,1	817.575,10	2,3	855.131,70
2012	0,6	61.591,4	7	1.666.619,30	5,1	1.728.210,70
2013	0,2	17.592,2	5,3	1.260.698,70	3,7	1.278.290,90
2014	0,3	23.958,7	8,1	1.766.949,60	5,8	1.790.908,30
2015	0,3	24.871,7	6,3	801.533,40	3,8	826.405,10
2016	0,2	15.622,5	4,9	664.113,10	3,1	679.735,60
2017	0,4	32.673,9	4,2	638.938,40	2,8	671.612,30
2018	0,2	23.905,3	6,7	1.310.824,50	4,3	1.334.729,80
2019	0,3	43.686,3	6,8	1.331.616,20	4,1	1.375.302,50

Kaynak: UNCTAD, 2019

Mal gruplarında Azerbaycan'ın İsrail'e en çok birincil mal grubundan olan malların ihracı hakimdir. Tablo 2.28'de Azerbaycan'ın toplam ihracatında birincil ve mamul mal grubundan olan malların payı verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi mamul malların

ihracat çizgisi çok düşük ve sabit devam etmekte, lakin birincil mal grubundan olan malların eğrisi dalgalı seyretmektedir. 1990'lı yılların başlarında genel olarak İsrail'e olan ihraç düşük olsa da 1990'lı yılların sonlarına doğru birincil mal grubunun ihracı artmıştır. 2006 yılında %8,9 bir oranla bu gruptan olan ürünler tarihinin de en yüksek ihracat payına ulaşmıştır. Son yılların ihracat verilerine bakıldığında birincil malların payı artmaktadır. Şöyle ki, 2016 yılında %2,5 olan oran 2017 yılında %2, 2018'de %3,3, 2019 yılında ise %3,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.28. İsrail'e Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

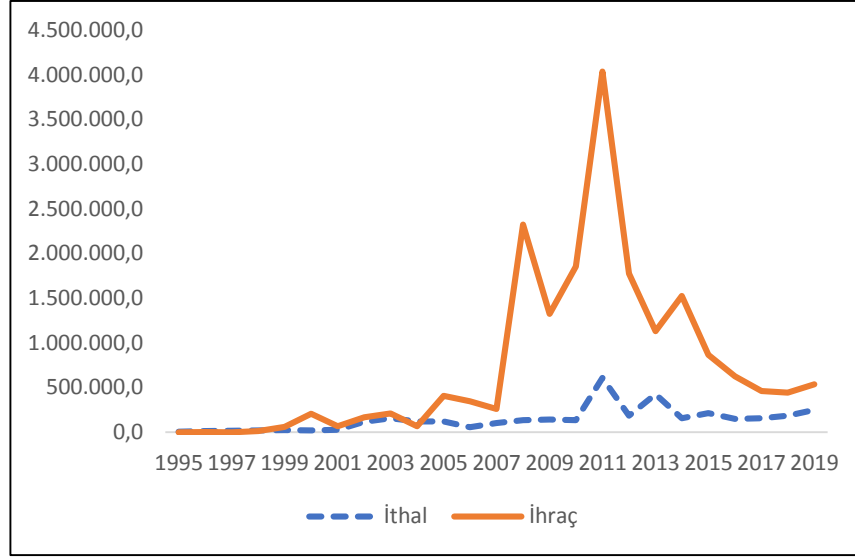
Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	0	0	2004	5,1	0,001	2013	3,1	0,0001
1996	0	0,005	2005	3,8	0,002	2014	4,6	0,005
1997	0,1	0,01	2006	8,9	0,001	2015	3,5	0,007
1998	0	0	2007	6	0,002	2016	2,5	0,02
1999	3,1	0,003	2008	3,2	0,0001	2017	2	0,01
2000	4,1	0,04	2009	5,4	0,0009	2018	3,3	0,004
2001	5,4	0,008	2010	4,8	0,0002	2019	3,7	0,01
2002	5,1	0,002	2011	1,8	0,0009			
2003	3	0,0006	2012	4,3	0,0003			

Kaynak: UNCTAD, 2019

2.3.3. Azerbaycan Fransa İlişkileri

Fransa, Azerbaycan'ın Avrupa'da siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarının yakın olduğu ülkelerden biridir. Fransa, Güney Kafkasya'da lider ülke olarak Azerbaycan ile ilişkilerin geliştirilmesine her zaman büyük önem vermiştir.

Bugün Fransız şirketleri Azerbaycan'da enerji projelerinde yakından yer almaktadır. “Süveyş”, “Toplam”, “Thales” gibi şirketler, devlet düzeni ile ülkede uygulanan birçok projede önemli ortaklardır. Azerbaycan'da Fransız sermayeli 45 firma 6,2 milyar dolarlık projelerde müteahhit olarak iştirak etmişlerdir (Azerbaycan Devlet Resmi Gazetesi, 2020).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Şekil 2.15. Azerbaycan Fransa İthalat-İhracat Grafiği

Dış ekonomik verilere bakıldığında iki ülke arasında ticari ilişkilerin en parlak dönemi 2008-2015 yılları arasında olmuştur. Bu dönemde ticaret hacmi bir milyar doları geçmiştir. Ticaret dengesi de Azerbaycan lehinedir. Bağımsızlığı ilk yıllarından 1990'lı yılların sonlarına doğru iki ülke arasındaki ticaret dengesi Fransa lehine devam etse de 1999 yılından itibaren bu dengeyi kendi lehine değiştirmeyi başaran Azerbaycan 2004 yılında tekrardan bu açıdan ithalat fazlası vererek 53 bin dolarlık negatif dengeyle karşılaşmıştır. 2015 yılında 4.645 milyar dolarlık ticaret hacmi yakalayan Azerbaycan bunun 4.036 milyar dolarının ihrac etmekle tarihinin en büyük ihracını gerçekleştirmiştir. Sonraki yıllarda gerileme yaşanan ikili ticarete 2017 yılına kadar bu gerileme devam etmiştir. Son dönemler ticaret hacminde küçülme olsa da 2019 yılında ticaret hacmi 787.366 milyon dolar olmuştur ki, bu da bir önceki yıldan %25 fazladır.

Tablo 2.29. Azerbaycan Fransa Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	Fransa payı %	Değer	Fransa payı %	Değer	Fransa payı %	Değer
1995	0,9	5.687,9	0,01	117	0,4	5.804,9
1996	1,3	12.335,8	0,1	405,5	0,8	12.741,3
1997	2,2	17.571,2	0,1	139,5	1,1	17.710,7
1998	1,8	19.146,9	1,9	11.728,90	1,8	30.875,8
1999	2,4	24.888,2	6,2	58.093,70	4,2	82.981,9
2000	1,6	18.961,1	11,8	205.191,80	7,7	224.152,9
2001	1,8	26.137,8	2,9	66.474,00	2,5	92.611,8
2002	7,1	118.111,0	7,7	166.282,40	7,4	284.393,4
2003	5,9	155.595,0	8,1	209.725,50	7	365.320,5
2004	3,4	120.134,0	1,9	66.890,10	2,6	187.024,1
2005	2,9	121.810,5	9,3	406.717,30	6,2	528.527,8
2006	1,1	55.837,6	5,5	347.503,40	3,5	403.341,0
2007	1,8	103.801,8	4,3	258.842,70	3,1	362.644,5
2008	1,9	132.837,2	4,9	2.322.667,80	4,5	2.455.505,0
2009	2,3	142.214,3	9,02	1.326.111,50	7,1	1.468.325,8
2010	2,1	136.135,5	8,7	1.856.523,60	7,1	1.992.659,1
2011	6,2	608.856,9	15,2	4.036.652,60	12,8	4.645.509,5
2012	1,9	185.834,8	7,4	1.775.643,80	5,8	1.961.478,6
2013	4	425.437,3	4,7	1.131.117,50	4,5	1.556.554,8
2014	1,7	157.356,8	6,9	1.523.482,80	5,4	1.680.839,6
2015	2,3	212.250,6	6,8	864.101,10	4,9	1.076.351,7
2016	1,8	150.198,8	4,7	626.433,90	3,5	776.632,7
2017	1,8	154.840,1	3	459.978,60	2,6	614.818,7
2018	1,6	183.450,2	2,3	441.590,80	2	625.041,0
2019	1,8	250.727,3	2,7	536.639,30	2,4	787.366,6

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Tablo 2.30’da iki ülke arasında Birincil (Primary commodities) ve Mamul (Manufactured goods) grubundan olan malların toplam ihracattaki yüzdesi verilmiştir. Mamul mal grubundan olan ürünlerin (kimyasallar, nakliye ekipmanları, değerli taşlar

vb.) toplam ihracattaki payları aşağıdır. 1995-2019 yılları arasında %1'in altında olan payla diğer ürünlerle mukayesede çok düşüktür. Diğer mal grubu olan birincil (içecek, tütün, mineral yakıtlar, yenmeyen ham maddeler, hayvansal ve bitkisel yağlar vb.) malların ihracatı esas ihracat ürünleridir. 1995 yılında %1,4 olan bu malların payı 2000 yılında %11,6, 2005 yılında %19,2, 2010'da %9,7, 2015'de 9,2 ve 2019 yılında ise gerileyerek %3,4 olmuştur.

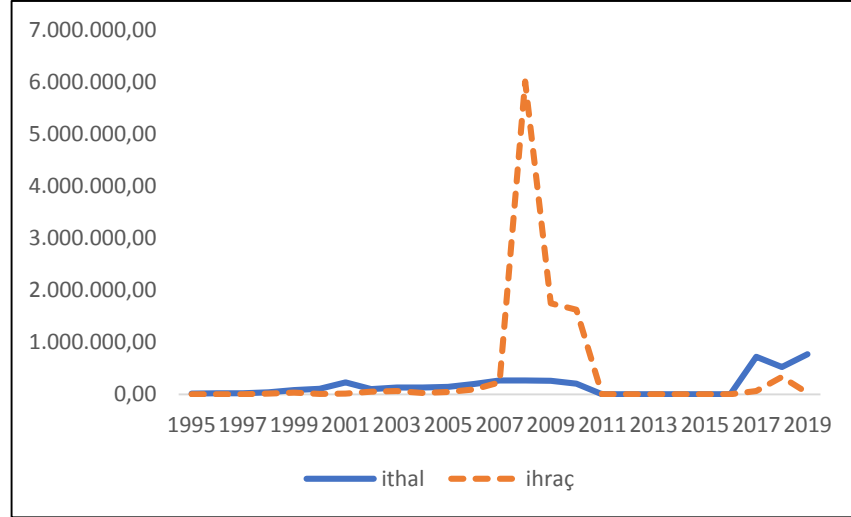
Tablo 2.30. Fransa'ya Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar	Yıl	Birincil mallar	Mamul mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	1,4	0,1	2004	2,7	0,01	2013	8,3	0,01
1996	0,2	0,01	2005	17,6	0,03	2014	8,7	0,03
1997	0,3	0,1	2006	19,2	0,02	2015	9,2	0,03
1998	1,2	0,1	2007	41,2	0,02	2016	6	0,01
1999	7,9	0,2	2008	4,2	0,01	2017	3,6	0,01
2000	11,6	0,02	2009	13,5	0,01	2018	2,6	0,01
2001	4,6	0,04	2010	9,7	0,01	2019	3,4	0,01
2002	7,9	0,2	2011	18,5	0,01			
2003	8,2	0,02	2012	10,4	0,01			

Kaynak: UNCTAD, 2019

2.3.4. Azerbaycan ABD İlişkileri

Azerbaycan'ın dünyanın ekonomik gücü sayılan ABD ile sıkı ekonomik bağlantıları vardır. Bugün iki ülke arasında enerji alanında işbirlikleri devam etmektedir. 1994 yılında Hazar Denizi'nin Azerbaycan sularında Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının işlenmesinde ABD şirketleri de yer almıştır. 2017 yılında bu yatakların 2050 yılına kadar işlenmesine dair sözleşmede de Amerika'nın 2 şirketi bulunmaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2019

Şekil 2.16. Azerbaycan ABD İthalat İhracat Grafiği

Bugün Azerbaycan Güney Kafkasya’da ABD’nin en büyük ticaret ortağıdır. 2008 yılında iki ülke arasında ticaret hacmi 6.281 milyar doları geçmiştir ki, bu da toplam ticaret hacminin %11,4’üne tekabül eder. Sonraki dönemlerde petrol fiyatlarında düşüş yaşanmasıyla ticaret hacminde de azalmalar yaşanmıştır. İki ülke arasında ticaret dengesi 2008-2014 yılları arasında Azerbaycan lehine olsa da diğer dönemlerde ABD lehine devam etmiştir. 2017 yılında iki ülke arasındaki ticaret cirosu 781,78 milyon dolar olurken, 2018 yılında bu rakam 858,61 milyon dolar olmuştur. 2019 yılında 24.126 milyon dolar ihracata karşılık 767.758 milyon dolar ithalat yapan Azerbaycan 743.631 milyon dolarlık negatif bakiyeyle karşılaşmıştır.

Tablo 2.31. Azerbaycan ABD Ticaret Verileri (1995-2019)

Yıl	İthal		İhraç		Ticaret Hacmi	
	ABD'nin payı	Değer	ABD'nin payı	Değer	ABD'nin payı	Değer
1995	2	13.338,2	0,2	1.113,0	1,1	14.451,2
1996	1,7	16.814,2	0,3	2.177,8	1,2	18.992,0
1997	2,8	22.132,1	0,3	2.082,4	1,5	24.214,5
1998	3,7	39.779,0	2,3	13.856,5	3,2	53.635,5
1999	8	82.957,0	3,2	29.829,6	5,7	112.786,6
2000	8,9	104.131,8	0,5	8.004,7	3,8	112.136,5
2001	16,1	230.933,2	0,6	13.624,9	6,5	244.558,1
2002	5,9	98.695,0	2,4	51.974,9	3,9	150.669,9
2003	5	132.617,1	2,5	63.864,5	3,8	196.481,6
2004	3,8	131.865,6	0,7	25.991,5	2,2	157.857,1
2005	3,4	141.272,8	1	43.158,0	2,1	184.430,8
2006	3,8	197.949,0	1,4	91.893,4	2,5	289.842,4
2007	4,7	269.039,0	3,8	228.196,1	4,2	497.235,1
2008	3,7	267.439,4	12,6	6.014.258,2	11,4	6.281.697,6
2009	4,2	260.555,0	11,9	1.746.805,2	9,6	2.007.360,2
2010	3,1	206.271,1	7,6	1.627.999,8	6,6	1.834.270,9
2011	6,5	630,46	6,8	1804,64	6,7	2435,1
2012	7,4	715,66	6,7	1600,83	6,9	2316,49
2013	3,5	376,49	4,1	990,28	3,9	1.366,77
2014	6,1	563,42	3,4	745,83	4,2	1309,25
2015	9,1	847,39	2,6	337,7	5,4	1.185,09
2016	5,6	471,58	0,6	80,65	2,5	552,23
2017	8,2	720.594,1	0,4	61.191,6	3,2	781.785,7
2018	4,6	527.043,2	1,7	331.458,7	2,8	858.501,9
2019	5,6	767.758,3	0,1	24.126,6	2,4	791.884,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019

Azerbaycan'ın ABD'den en çok ithal ettiği ürünler arasında uçaklar, motor ve yedek parçaları (%47,1), makine, ekipman ve cihazlar ile yedek parçaları (%19,6), borular, tanklar ve ilgili parçalar (%3) ve diğer mallardır (%30,2). Azerbaycan'ın

ABD'den esas ihracat ürünleri ise ham petrol ve diğer yakıtlar (%93,9), doğal meyve suları, reçel, halı ve tekstil ürünleri, ilaç ve parfüm üretimi için tesisler, şarap, kimyasallar, radyo ve radar ekipmanlarıdır (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Yukarıda değinildiği gibi Azerbaycan'ın ABD'ye ihracatında en çok petrol, içecekler vb. ürünler yer almaktadır. Bu da birincil mal grubunun ürünleri sırasına dahildir. Tablo 2.32'de Azerbaycan'ın ABD'ye birincil ve mamul mal gruplarının toplam ihracattaki payları yer almaktadır. Mamul mal grubuna ait ürünler (kimyasallar, nakliye ekipmanları vb.) ihracatta çok fazla yer almamaktadır ve dolayısıyla bu mal grubunun payı çok düşüktür. 1995-2019 yılları arasındaki ihracat verilerinin %1'inden daha az ihracat yapılmıştır. Birincil malların ihracatı da sadece 2006 yılından toplam ihracatta %10'un üzerine çıkmış ve %10,8 olmuştur. 2007 yılında bu oran %35,9'luk gösterge ile zirveye ulaşmıştır. Sonraki dönemlerde Azerbaycan'ın ABD'ye ihracatında azalma yaşanması birincil mal grubunun da toplam ihracattaki payını azaltmıştır. Son 5 yılda bu mal grubundan olan malların ihracı %2,6'dan %0,02'ye kadar gerilemiştir.

Tablo 2.32. ABD'ye Yapılan İhracatta Mal Gruplarının Payı

Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar	Yıl	Birincil mallar	Üretilen mallar
	%	%		%	%		%	%
1995	0,04	0,1	2004	0,6	0,5	2013	5,2	0,03
1996	0,2	0,5	2005	1,4	0,4	2014	4,6	0,02
1997	0,1	0,4	2006	10,8	0,04	2015	2,6	0,03
1998	1,3	0,4	2007	35,9	0,3	2016	0,8	0,02
1999	2,2	0,5	2008	9,1	0,02	2017	0,7	0,02
2000	0,2	0,6	2009	16,3	0,01	2018	2	0,04
2001	0,6	0,3	2010	10,4	0,01	2019	0,02	0,07
2002	1,8	0,3	2011	10,3	0,02			
2003	1,4	0,2	2012	6,9	0,03			

Kaynak: UNCTAD, 2019

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİ ANALİZİ

3.1. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dış ticaret kavramı üzerine yapılan çalışmaların, dünya ekonomik parametreleri üzerinde karar vericiler nezdinde önemli bir konumu olduğu bilinmektedir. Çağımızda bölgesel ve küresel aktörler olarak bilinen her ülkenin jeopolitik anlamda sahip oldukları özel konumları, ekonomik değerlendirmeleri de özel değerlendirmelere muhtaç kılmaktadır.

Dış ticaret ülkeler arasında belirli mal veya hizmetlerin döviz karşılığında alım satım işlemidir. Dış ticaret hem bağımsız ülkeler arasında hem de ekonomik birlikler aracılığı ile yapılmaktadır. Dış ticaretin temel unsurları ihracat ve ithalat olarak ikiye ayrılmaktadır. İhracat ülkede üretilen mal veya hizmetlerin yurtdışına satış işlemi, ithalat ise yurtdışında üretilen mal veya hizmetlerin ülkeye getirilmesi işlemidir (Kutluay, 2016).

Dış ticaret ve büyüme ilişkileriyle ilgili teoriler iktisadın temeline kadar uzanmaktadır. Bu kavramlar arasındaki ilişkiyi ilk olarak Adam Smith incelemiştir. Smith'ten sonra gelen iktisatçılar David Ricardo, James Mill ve John Stuart Mill ele almışlar. İktisatçılar arasında dış ticaretin büyümenin motoru olduğu fikri tartışılmaktadır. Bu fikri ilk Adam Smith uzmanlaşma kavramı ve Ricardo karşılaştırmalı üstünlükler teorilerinde incelemişler. Daha sonra Michaley ve Feder kendi çalışmalarında bu teoriyi doğrulamışlar (Kamacı ve Gül, 2012).

Dış ticaret büyümenin temel araçlarında biri olarak kabul edilmektedir (Saçık, 2009). Ülkeye döviz girişini sağlamak için, ihracat gibi faaliyetlerde bulunmaları gerekmektedir. Ülkelerin dış ticaret yapmaktaki temel amaçları, ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve ülkeye döviz girişini sağlamaktır (Şerefli, 2016).

Küresel istikrarsızlığın temel sebeplerinden birisi dünya ekonomilerinde yaşanan makroekonomik göstericilerdeki dalgalanma ve değişimler olarak kabul edilmektedir. Günümüzde dış ticaretin temel politikaları arasında, hala bazı gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı korumacı politikalar ve serbest ticaret politikaları mevcuttur. Günümüz dış

ticaretinin yapılmasında en etkili politika serbest ticaret politikasıdır (Çütçü ve Yaşar, 2019). Bu düşünceyi destekleyen ülkeler arasında ticareti engelleyici, zorlaştırıcı unsurların olmadığı ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacak ticaretin yapıldığı görülmektedir.

3.2. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMEYE İLİŞKİN LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kamacı ve Gül (2012) çalışmalarında hem Türkiye hem de 6 gelişmekte olan (1993-2010) ve 12 gelişmiş (1980-2010) ülkeler için dış ticaretin büyüme üzerine etkisini panel veri analiz ile test etmişlerdir. Verilerin sabitliğini test etmek için LLC ve IPS Panel Birim Kök Testleri yapmışlardır. Daha sonra Pedroni eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular ele alınan dönemlerde (1980-2010; 1993-2010) dış ticaret ile büyümenin eş-bütünleşik olduğu kanaatine varılmıştır. Analizlerin sonucunda gelişmiş ülkelerde ithalat ve ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken, büyümeden ithalata ve ihracata doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Sonuç olarak gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde, büyümeden ihracat ve ithalata doğru bir nedensellik olmadığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde ithalat ve ihracattan büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. (Kamacı ve Gül, 2012)

Kravis (1970) 1835-1966 yıllarını kapsayan 55 ülkenin ihracat ve büyüme ilişkilerini araştırmıştır. Kravis bu araştırmasında, ihracata dayalı büyümeye dair bulgular elde etmiştir (Kravis, 1970). El-Sakka ve Al-Mutari (2000) Arap ülkelerinde 1970-1999 yıllarını kapsayan ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları ülkeler arasında farklılık oluşturmuştur. Cezayir, Bahreyn, Mısır, Ürdün gibi ülkelerde ihracat ve büyüme arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kuveyt, Libya, Katar, Sudan ve Tunus gibi ülkelerde ise tam aksine ihracat ve büyüme arasında ilişki bulunamamıştır. Irak, Fas, Suudi Arabistan ve Suriye gibi ülkelerde ihracat büyümeye neden olurken, Birleşik Arap Emirlikleri'nde ise büyüme ihracata neden olmuştur (Al-Mutari ve El-Sakka, 2000). Sinha ve Sinha (2000) 1950-1992 yılları arasında 19 Asya ülkesinin dışa açıklık ile büyüme ilişkisini araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda, Hong Kong, İran, İsrail, Myanmar, Pakistan, Çin, Singapur ve Irak'ta büyümenin ticari açıklık ile pozitif bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir (Sinha ve Sinha, 2000).

Marin (1992) yılıdaki çalışmasında Almanya, Birleşik Krallık, ABD ve Japonya gibi 4 gelişmiş ülkenin 1960-1987 yıllarını kapsayan ve çeyrek verilerle analiz ettiği çalışmasında VAR (Vector Autoregression) yöntemini kullanarak Granger Nedensellik Testi yapmıştır. İmalat malları ihracatı, imalat sanayinde kişi başına düşen emek verimliliği, OECD ülkeleri için çıktı oranının logaritmasının alarak ELG stratejisi, ticaret hadleri ve ticaretin teknik etkinlik üzerine etkisini test ederek doğrulamıştır. Uzun dönemde Almanya, ABD ve Japonya’da ihracat, verimlilik ve ticaret hadleri aynı trendi paylaşmaktadır. Kısacası, gelişen ekonomiler için dışa dönek politika uygulamaları verimliliği arttırmaktadır (Marin, 1992).

Şerefli (2016) çalışmasında 1975-2014 yıllarını kapsayan Türkiye’nin dış ticaretinin büyümeye etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Çalışmada Granger nedensellik ve birim kök testi kullanılmıştır. Çalışmada ihracat ile büyüme arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’nin ihracatının büyüme üzerinde etkisinin artması için katma değeri yüksek olan ürünlerin ihraç edilmesi sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak büyüme ve dış ticaret arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığına varılmıştır. Çünkü büyüme hem cari açıkları hem de dış ticaret açığını artıran bir unsurdur. Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide, ülkeye ve döneme göre ilişkinin yönü değişebilmektedir (Şerefli, 2016).

Uçan ve Koçak (2014) 1990-2011 yıllarını kapsayan Türkiye’nin 3 aylık ticaret verileri ile dış ticaret ve büyüme arasında ilişkinin olup olmadığını incelemiştir. Çalışmada Johansen eş-bütünleşme testi uygulanmış ve değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olduğu kanaatine varılmıştır. Daha sonra Hata Düzeltme Modeli uygulanarak 2 yıl sonra kısa dönem istikrarsızlıklarının düzeleceği sonucuna varılmıştır. Yani yapılacak politika değişimlerinde herhangi olumsuz dalgalanma olursa bunun ancak 2 yıl içinde dengeye ulaşacaktır. Çalışmada Granger nedensellik analizi yapılırken ithalat ile büyüme arasında çift taraflı ilişki bulunurken, ihracattan büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Uçan ve Koçak, 2014).

Ata ve Eren (2017) çalışmalarında İran’ın dış ticaretinin ekonomik büyümesi ile ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeylerinin saptanması için ADF testi kullanılmıştır. ADF testi sonucunda ithalatın GSYH’deki payı ve GSYH’deki yüzde değişim değişkenlerinin düzeyde durağan, ihracatın GSYH’deki

payı değişkeninin ise birinci farta durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Daha sonra durağan serilerle Granger nedensellik analizi uygulanmış ve sonuç olarak hem ithalatın büyümenin nedeni olduğu ve hem de ihracatın İran'ın ekonomik büyümesine neden olduğu sonucuna varılmıştır (Ata ve Eren, 2017).

Ersoy, Durmuşkaya ve İbrahimli (2017) çalışmalarında Azerbaycan ve Türkiye'nin 2007-2014 yılları arasındaki aylık verilerden yararlanarak ve VAR tekniğini kullanarak, iki ülke arasındaki dış ticaretin ülke ekonomilerine etkisi araştırılmıştır. Önce Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisinin yardımıyla her iki ülkenin sektörel bazda analizi yapılmıştır. 2007-2014 dönemi RCA, NACE REV 1.1. sistemine göre hesaplanmıştır. Çalışmada Johansen Eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre Azerbaycan'da ham petrol, Türkiye'de ise sert kabuklu meyve ve bitkiler, sebze, meyve değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olmadığı kanaatine varılmıştır (Ersoy, Durmuşkaya ve İbrahimli, 2017).

Topallı ve Alagöz (2015) çalışmalarında Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Filipinler, Tayland, Singapur, Güney Kore, Arjantin, Yunanistan, Meksika ve Türkiye ülkelerinin ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkini 1976-2014 yılları için panel eş-bütünleşme testi; dinamik SUR yöntemi panel nedensellik analizi yapılmıştır. Sonuç olarak uzun dönemde ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasında çift yönlü ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır (Topallı ve Alagöz, 2015).

Lee (1995) 1960-1985 dönemine ait kişi başına gelirin büyüme oranı, yatırımların GSYH'deki payı ve nüfus artışı değişkenleri, yerli sermaye mallarına ithal edilen sermaye mallarının oranını ele alarak yaptığı çalışmasında dünyanın 89 ülkesinin sermaye malı ithalatının büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yabancı ve yerli sermaye mallarının birleştirilmesiyle üretilen çekirdek sermaye malları sektörünün 'büyümenin motoru' olduğu iki sektörlü açık ekonominin içsel büyüme çerçevesini kullanan model, düşük gelirli ülkelerin görece olarak daha küçük sermaye stokları, tüketim malları sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve yüksek gelirli ülkelere nispeten daha ucuz sermaye malları ithal ederek daha hızlı büyüyebilirler. Sonuç olarak yatırımda yabancı sermayesinin oranının yerli sermayeye oranla ekonomik büyümede daha etkili olduğu kanaatine varmıştır (Lee, 1995).

Aytaç ve Akdoğan (2012) Türkiye'nin 2001-2011 dönemini kapsayan GSYİH, ithalat ve ihracat değerlerinin 3 aylık verilerini inceleyerek değişkenler arasındaki ilişkiyi

Granger nedensellik analizi ile test etmişler. Johansen eş-bütünleşme ve VAR analizi uygulanan çalışmada, ihracattan büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olduğu, kısa dönemde ithalat ve ihracat GSYH'yi etkilemekte olduğu sonucuna varılmıştır (Aytaç ve Akduğan, 2012).

Ganiyev (2016) yılında Kazakistan ve Kırgızistan'da ithalat, ihracat, döviz kuru ve GSYİH ilişkilerini ARDL eş-bütünleşme testi uygulayarak iki ülkenin mukayeseli analizlerini yapmıştır. Sonuçta, Kırgızistan'da kısa ve uzun dönemlerde dış ticaretin büyümeyi pozitif yönde etkilediği, Kazakistan'da ise büyümede ithalatın ihracattan daha çok rolünün olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Kırgızistan'ın ihracatı kısa dönemde ithalat ve GSYH'den etkilenirken, uzun dönemde reeksportun öneminin arttığı tespit edilmiştir. Kırgızistan'da döviz kuru kısa dönem için ekonomik büyümeyi negatif etkilerken, Kazakistan'da hem kısa hem de uzun dönemde ithalatı caydırıcı yönde etkilemiştir (Ganiyev, 2016).

Kohpaiboon (2003) çalışmasında ticaret politikası rejimlerinin, doğrudan yabancı yatırımın (DYY) ev sahibi ülkelerin büyümeleri üzerindeki etkisini Tayland örneği ile araştırmıştır. 1970-1999 dönemine ait verileri kullanarak DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 'Bhagwati' hipotezinden yararlanarak ihracatı teşvik eden bir rejimin, ev sahibi ülkeler için DYY'den olumlu etkiler yaratma olasılığı ithal ikameci bir rejimde daha muhtemeldir. İncelenen dönemde Tayland deneyimi, ticaret ve yatırım politikası rejimlerinin eşzamanlı olarak serbestleştirilmesi için güçlü bir örnek teşkil ettiği ileri sürülmüştür (Kohpaiboon, 2003).

Arodoye ve Nosakhare (2014) yılında 1981-2010 dönemini kapsayan üç aylık verilerle geri bildirimleri tam olarak hesaba katmak için bir vektör otoregresif model kullanarak Nijerya'nın dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuç olarak dış ticaret ile büyüme arasında istikrarlı ve uzun vadeli ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Varyans araştırma sonucunda, Nijerya ekonomik büyümesinde baskın kaynaklarının çoğunlukla kendi şoklarında ve dış ticaretten kaynaklandığını göstermiştir. Bu yüzden Nijerya'da büyümeyi artırmanın bir yolu olarak ticareti genişleten politikalarının benimsenmesi önerilmiştir (Arodoye ve Nosakhare, 2014).

Abhayaratne (1996), 1960-1992 döneminde Şri-Lanka'nın ihracat ve büyüme arasındaki ilişkisini Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini uygulayarak analiz etmiştir. Yapılan analiz ile dış ticaret ile büyüme arasında kesin bir ilişki olmadığı kanaatine varılmıştır. Sonuç olarak Şri-Lanka'nın dışa dönük politika izlemesi büyümeye negatif etki gösterdiği yapılan çalışma ile ortaya konulmuştur (Abhayaratne, 1996).

Schneider (2005) çalışmasında 47 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin yüksek teknoloji ticareti, fikri mülkiyet hakları ve doğrudan yabancı yatırımların yenilik ve ekonomik büyümedeki payını araştırmıştır. Sonuç olarak, yabancı teknolojinin payı kişi başına GSYİH'daki payı yerli teknolojiden daha çok olduğu, kişi başına düşen GSYİH büyümesi üzerinde yerli teknolojiye göre daha güçlü bir etkisi yakalanmıştır; fikri mülkiyet hakları yenilik oranını etkiler, ancak bu etki gelişmiş ülkeler için daha önemlidir, yüksek teknoloji ithalatı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yerli yeniliği açıklayıcı rol oynadığı kanaatine varmıştır (Schneider, 2005).

Alkan (2018) 2008-2017 yıllarını ele aldığı çalışmada, Türkiye'nin dış ticaret açığı ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Granger nedensellik testi, ADL (Otoregresif Dağıtılmış Gecikme) Modeli, Johansen eş-bütünleşme testi uygulanarak değişkenler arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, reel döviz kuru ile dış ticaret açığı arasında çift yönlü ilişki olduğu, fakat eş-bütünleşik olmadığı tespit edilmiştir (Alkan, 2018).

Çöğürücü ve Çoban (2011) yılında yaptıkları çalışmada, 1980-2009 dönemini kapsayan verilerle Türkiye'nin dış borçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada ADF durağanlık testi yapılmış ve Johansen eş-bütünleşme testi uygulanarak durağan olan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırmışlardır. EKK (En Küçük kareler) yöntemi ile regresyon analizi yapılarak, Türkiye'deki dış borçlar ve nüfus artış hızının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Türkiye'de ekonomik büyümeyi artırmak için yatırımların yurtiçi kaynaklardan oluşması ve yurtiçi tasarrufları artırmak gerektiği teklifinde bulunulmuştur (Çöğürücü ve Çoban, 2011).

Köse ve Gültekin (2019) 1995-2016 dönemini kapsayan NAFTA ülkelerindeki dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkileri test edilmiştir. Çalışmada 1. kuşak testlerinden

Levin, Lin ve Chu, Breitung, Im, Pesaran ve Shin ve 2. kuşak testlerden Pesaran's CADF testi uygulanmıştır. Daha sonra Arellona-Bond panel veri analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda NAFTA ülkelerinde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Köse ve Gültekin, 2019).

Yukarıda açıklanmaya çalışılan dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalar aşağıdaki tabloda daha da özet olarak sunulmuştur.

Tablo 3.1. Literatürdeki çalışmalar

Yazar(lar)	Yöntem	Ülke(ler), dönem	Sonuç
Schneider	EKK yöntemi	47 ülke. 1970-1990	Kişi başına düşen GSYİH büyümesi üzerinde yerli teknolojiye göre daha güçlü bir etkisi vardır
Alkan	ADL yöntemi, Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik	Türkiye. 2008-2017	Reel döviz kuru ile dış ticaret açığı arasında çift yönlü ilişki olduğu fakat eşbütünleşik olmadığı tespit edilmiştir
Çöğür ve Çoban	ADF durağanlık, EKK yöntemi, Johansen eşbütünleşme	Türkiye. 1980-2009	Türkiye'deki dış borçlar ve nüfus artış hızının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.
Köse ve Gültekin	Arellona-Bond panel veri analizi. Birinci ve ikinci kuşak testleri	NAFTA. 1995-2016	NAFTA ülkelerinde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir
Abhayaratne	Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik	Şri-Lanka. 1960-1992	Şri-Lanka'nın dışa dönük politika izlemesi büyümeye negatif etki gösterdiği yapılan çalışma ile ortaya konulmuştur
Arodoye ve Nosakhare	VAR	Nijerya. 1981-2010	Nijerya ekonomik büyüme vasyasyonunun baskın kaynaklarının çoğunlukla kendi şoklarında ve dış ticaretten kaynaklandığını göstermiştir.
Ganiyev	ARDL koentegrasyon testi	Kazakistan ve Kırgızistan. 2000-2014	Kırgızistan'da kısa ve uzun dönemlerde dış ticaretin büyümeyi pozitif yönde etkilediği, Kazakistan'da ise büyümede ithalatın ihracattan daha çok rolünün olduğu tespit edilmiştir
Aytaç ve Akduğan	Granger nedensellik, Johansen eşbütünleşme, VAR.	Türkiye. 2001-2011	İhracattan büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olduğu, kısa dönemde ithalat ve ihracat GSYH'yi etkilemekte olduğu sonucuna varılmıştır

Tablo 3.1. (Devamı)

LEE		Dünyanın 89 ülkesi. 1960-1985	Yatırımda yabancı sermayesinin oranının yerli sermayeye oranla ekonomik büyümede daha etkili olduğu kanaatine varmıştır.
Topallı ve Alagöz	SUR yöntemi, Panel nedensellik, Eşbütünleşme testi.	Hindistan, Brezilya, Güney Afrika, Filipinler, Tayland, Singapur, Güney Kore, Arjantin, Yunanistan, Meksika ve Türkiye. 1976-2014	Uzun dönemde ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasında çift yönlü ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.
. Ersoy, Durmuşkaya ve İbrahimli	Johansen Eşbütünleşme, VAR tekniği	Türkiye. 2007-2014	Azerbaycan'da Ham petrol, Türkiye'de ise sert kabuklu meyve ve bitkiler, sebze, meyve değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olmadığı kanaatine varılmıştır.
Ata ve Eren	Granger nedensellik, ADF testi	İran. 1995-2015	İthalatın büyümenin nedeni olduğu, ihracatın ise İran'ın ekonomik büyümesine neden olduğu sonucuna varılmıştır
Uçan ve Koçak	Johansen eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli, Granger nedensellik	Türkiye. 1990-2011	İthalat ile büyüme arasında çift taraflı ilişki bulunurken, ihracattan büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Şerefli	Granger nedensellik, Birim kök testi	Türkiye. 1975-2014	Büyüme ve dış ticaret arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığına varılmıştır.
Marin	VAR, Granger Nedensellik	Almanya, Birleşik Krallık, ABD ve Japonya. 1960-1987	Gelişen ekonomiler için dışa dönük politika uygulamaları verimliliği arttırmaktadır.
Kamacı ve Gül	Panel Birim Kök Testleri, Pedroni Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler. 1980-2010; 1993-2010	Sonuç olarak gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde, büyümeden ihracat ve ithalata doğru bir nedensellik olmadığı sonucuna varılmıştır.

3.3. YÖNTEM. BİLİM

3.3.1. Birim Kök Testi

Ekonometrik analiz yapıldığı zaman değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesi açısından serilerin durağan olması, yani birim kök içermemesi gerekmektedir. Verilerin analizinde kullanılabilecek modelin belirlenmesi için zaman serilerinin durağan olup olmadığının belirlenmesi gerekir. Durağanlık terimi bir zaman serisinin ortalaması ile varyansının sabit olması ve seriye ait kovaryansın iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde ifade edilmektedir (Aktaş, 2009).

Verilerin belli zaman aralığında artma veya azalma içerisinde olmamasına durağanlık denilmektedir. Zaman serisi kullanılan çalışmalarda seriler birim kök içerirse, bulunan sonuç ile gerçek sonuç arasında farklılıklar oluşabilmektedir. Zaman serileri uygulanan çalışmaların herhangi bir serisinde birim kök tespit edilirse, seri birim kökten arındırılmadan regresyon denklemi yapılamaz (Akcan ve Ener, 2018).

Zaman serilerinin durağanlığını belirlemek için en çok kullanılan en yaygın test Dickey-Fuller'in geliştirdiği birim kök testidir. Bu test zaman serisi değişkenlerinin otoregresif süreçle (AR) yapılıp yapılmayacağını belirlemektedir. Dickey-Fuller birim kök testi aşağıdaki şekildedir:

$$Y_t = Y_{(t-1)} + U_t \quad (1)$$

Denklemden U, bir zaman serisinin Y'nin bir önceki dönemle arasındaki oluşan farkı gösteren hata terimidir. Bu hata terimi beyaz gürültü (White Noise) terimidir. Beyaz gürültü terimi ortalaması sıfır, eş-varyanslı ve ardışık bağımlı bir terimdir.

Değişkenin bir dönem gecikmeli değerini gösteren veriye göre regresyon modeli geliştirilmiştir. Bu regresyon modeli AR şeklinde gösterilebilir. AR modeli aşağıdaki şekilde yazılmaktadır.

$$Y_t = \rho Y_{(t-1)} + U_t \quad (2)$$

Burada Y_t ilgili değişkeni, t zaman indeksi, ρ katsayı ve U_t hata terimidir. $\rho=1$ durumunda birim kök vardır demektir ve model durağan olmayacaktır. Bu şekilde Y değişkeni sahte regresyon sonuçları verebilir ve farklı yöntemler kullanılması gerektiğini gösterir.

Durağan olmayan zaman serisini durağan hale getirmek için fark veya logaritma alma gibi yöntemler kullanılmaktadır. Fark alma yöntemi basit bir işlem olmakla birlikte, işlemin kaç kez yineleneneceğinin belirlenmesi sorun oluşturabilmektedir. Genel olarak birinci ya da ikinci dereceden ardışık farklar durağanlığın sağlanması için yeterli olabilmektedir (Işık, Acar, ve Işık, 2004).

Serilerin logaritmaları alındıktan sonra durağan hale gelmesi daha kolay olmaktadır. Fark alma işlemi sonucunda durağan hale getirilmiş serilere uygulanan modellere entegre modeller denilmektedir (Işık, Acar, ve Işık, 2004).

Durağanlık dereceleri farklı olan veri setinin modellenmesi ciddi sakıncalara neden olabilir. Bunun nedeni durağan bir seri ile durağan olmayan bir veri setinin bileşiminden durağan olmayan bir serinin oluşmasıdır (Charemza ve Deadmen, 1992).

3.3.2. Eş-bütünleşme Testi

Eş-bütünleşme analizi aynı sırada bütünleşik zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için Johansen tarafından 1988 yılında geliştirilmiş bir yöntemdir. Eş-bütünleşme analizi düzey değerlerinde durağan olmayan, fakat aynı dereceden farkları alındığında durağan hale gelen serilerin, orijinal değerlerin analizinin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Fark alma işlemi serinin kısa ve uzun dönemli ilişkilerinin ortadan kalkmasında etkili bir yöntemdir. Dolayısıyla fark alma işlemi ile durağan hale getirilen seriler arasındaki regresyon analizleri, uzun döneme ait bilgilerin işlem zamanı kaybolması nedeniyle herhangi bir uzun dönem ilişkisi bulunamayacaktır. Bu yüzden eş-bütünleşme yöntemi fark alma yöntemi sırasında değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin kaybolmaması için daha etkili bir yöntemdir (Işık, Acar, ve Işık, 2004).

Johansen eş-bütünleşme testi uygun gecikme tespit edilerek ve VAR modeli kurularak yapılmaktadır. Uygun gecikmenin tespiti için Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) ölçütlerinin minimum olduğu gecikmeler seçilmektedir. Gecikmeler aylık\yıllık\mevsimlik veri setlerine uygun gecikmeler seçilmelidir. Genel olarak kullanılan VAR (p) modeli aşağıdaki gibidir:

$$X_t = \mu + \phi D_t + \Pi_p X_{t-p} + \dots + \Pi_1 X_{t-1} + \varepsilon_t, t = 1, \dots, T \quad (3)$$

Uygun model seçildikten sonra Trendli\Trendsiz\Lienar modellerinden en uygunu seçilir. Eş-bütünleşmenin olduğu modelleri belirlemek için Akaike (AIC), Log-Likelihood ve Schwarz (SIC) ölçütlerinin minimum olduğu değerler uygun olmaktadır.

Uygun model seçildikten sonra Trace (İz) İstatistiği ve Max-Eigen (Maksimum Özdeğer) değerleri gözetilerek anlamlı (Prob<0.05) değerlerin bulunması eş-bütünleşmenin olduğunu göstermektedir (Aksoy & Topcu, 2013).

Eş-bütünleşmenin olduğu tespit edildikten sonra Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) uygulanır. Uzun Dönem Hata Düzeltme Modelinin denklemi şu şekildedir:

$$\Delta X_t = \mu + \phi D_t + \pi X_{t-p} + \Gamma_{p-1} \Delta X_{t-p+1} + \dots + \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \varepsilon_t, t = 1, \dots, T \quad (4)$$

Hata Düzeltme Modeli, model dinamiğini dengede tutmada önemli bir yöntemdir. Model sayesinde değişkenleri uzun dönem denge değerine doğru yakınlaştırmak mümkündür. VECM teriminin katsayısının istatistiksel bakımdan anlamlı çıkması, sapmanın varlığını, büyüklüğü ise uzun dönem denge değerine yaklaşma hızını göstermektedir. Dolayısıyla analizlerde hata düzeltme parametresinin negatif ve istatistiksel bakımdan anlamlı olması gerekmektedir (Enders, 1995).

3.3.3. Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik testi, bir zaman serisindeki değişkenin başka bir zaman serisi değişkeninin tahmininde uygun olup olmadığını belirlemek için bir yöntemdir (Granger C. W., 1969).

Granger (1988) nedenselliği Y'nin öngörüsü X'in geçmiş değerleri kullanıldıktan sonra X'in geçmiş değerleri kullanılmadığı durumla karşılaştırıldığında daha etkili olursa X, Y'nin Granger nedenidir. Bu teoremin doğruluğu analiz edildikten sonra ilişki $X \rightarrow Y$ şeklinde gösterilir. Bu test yapılmadan önce değişkenler durağan hale getirilmelidir (Granger C. , 1988).

Bir zaman serisi durağansa, Granger nedensellik testi iki ve daha çok değişkenin düzey değerleri ile yapılmaktadır. Değişkenler durağan değilse nedensellik testi, değişkenlerin birinci veya daha yüksek farkları kullanılmakla yapılmalıdır.

y_t ve x_t şeklindeki iki değişkenin verildiği Granger nedensellik testi VAR modelinin kestiriminin ilk adımını gerektirmektedir.

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + e_{1t} \quad (5)$$

$$x_t = a_2 + \sum_{i=1}^n \theta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j y_{t-j} + e_{2t} \quad (6)$$

Modelde 4 muhtemel durum görülmektedir. Bunlar:

- Birinci denklemdeki gecikmeli x değerleri grupça sıfırdan farklı, ikinci denklemdeki y değerleri ise sıfırdan farklı değildir. Dolayısıyla x_t y_t 'nin Granger nedenidir.
- İkinci denklemdeki gecikmeli y değerleri sıfırdan farklı, birinci denklemdeki x değerleri sıfırdan farklı değildir. Bu durumda y_t x_t 'nin Granger nedenidir.
- Her iki denklemde x ve y değerleri sıfırdan farklıdır. Bu durumda x_t ve y_t arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
- Her iki denklemde x ve y değerleri sıfırdan farklı değildir. Dolayısıyla x_t ve y_t arasında herhangi bir nedensellik yoktur.

Granger nedensellik testinin sıfır ve alternatif hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır.

$$H_0: \sum_{i=1}^n \beta_i = 0 \quad x_t \quad y_t \text{nin Granger nedeni değildir.} \quad (7)$$

$$H_0: \sum_{i=1}^n \beta_i \neq 0 \quad x_t \quad y_t \text{nin Granger nedenidir.} \quad (8)$$

Granger nedensellik testi için önce modellerdeki gecikme sayısının belirlenmesi gerekir. Granger nedensellik testi VAR modelini temel aldığı için önce VAR modeline göre AIC ve SC kriterleri ile gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir.

3.4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Azerbaycan ekonomisinde dış ticaretin büyüme üzerine etkilerinin ele alınması amacıyla 6 farklı model kullanılması yoluna gidilmiştir. Buna göre Azerbaycan ekonomisinde reel büyüme bağımlı değişken olmak üzere ihracat ve ithalatın etkileri araştırılırken, sabit sermaye birikiminin GSYİH içerisindeki payı kontrol değişkeni olarak alınmıştır. Çalışma ülke bazında ticari ilişkileri incelemeyi hedeflediğinden, ülke bazlı

ticari ilişkileri UNCTAD'ın 1995 yılından itibaren vermesi nedeniyle, 1995-2019 arası dönem analizlere konu olmuştur. Bu modeller matematiksel forma aşağıdaki şekilde gösterilmiştir

$$RB = f(GFC, TXY) \quad (9)$$

$$RB = f(GFC, TMY) \quad (10)$$

$$RB = f(GFC, KOMX) \quad (11)$$

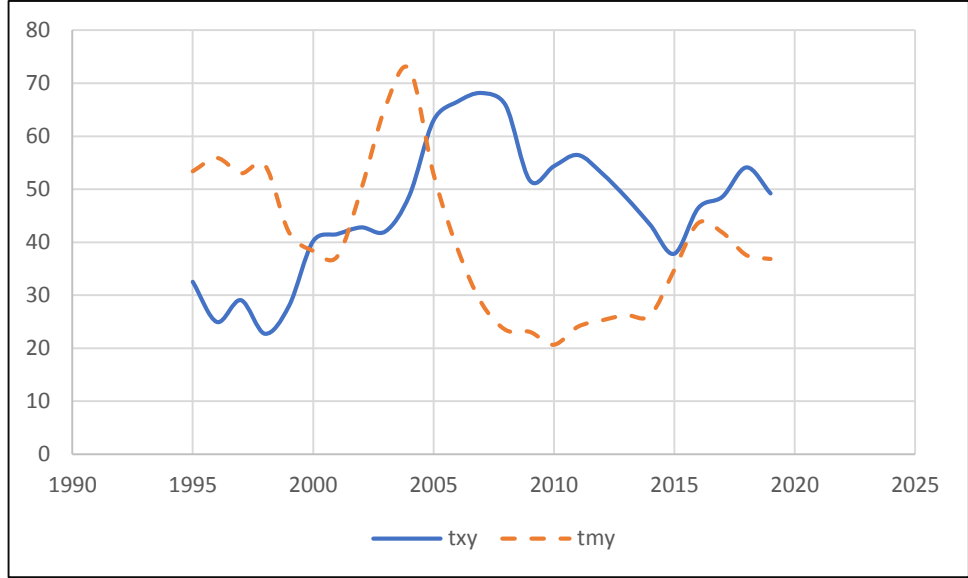
$$RB = f(GFC, KOMM) \quad (12)$$

$$RB = f(GFC, BESX) \quad (13)$$

$$RB = f(GFC, BESM) \quad (14)$$

Yukarıdaki matematiksel ilişkilerde RB, reel büyüme oranı; GFC, sabit sermaye birikiminin GSYİH içerisindeki payını ifade etmektedir. Yukarıdaki altı modelde de RB bağımlı değişken iken, tüm modellerde açıklayıcı ve aynı zamanda kontrol değişken olarak GFC alınmıştır. (9) nolu modelde TXY, toplam mal ve hizmet ihracatının GSYİH içindeki payını; (10) nolu modelde de TMY, toplam mal ve hizmet ithalatının GSYİH içindeki payını temsil etmektedir. (11) nolu modelde KOMX, Azerbaycan'ın komşularına yaptığı ihracatın toplam ihracat içerisindeki payını; (12) nolu modelde ise KOMM, Azerbaycan'ın komşularından yaptığı ithalatın toplam ithalat içerisindeki payını; (13) nolu modelde BESX, Azerbaycan'ın en fazla ihracat yaptığı beş ülkeye ihracatının toplam ihracat içerisindeki payını; (14) nolu modelde ise BESM, Azerbaycan'ın en fazla ithalat yaptığı beş ülke ithalatının toplam ithalat içerisindeki payını temsil etmektedir.

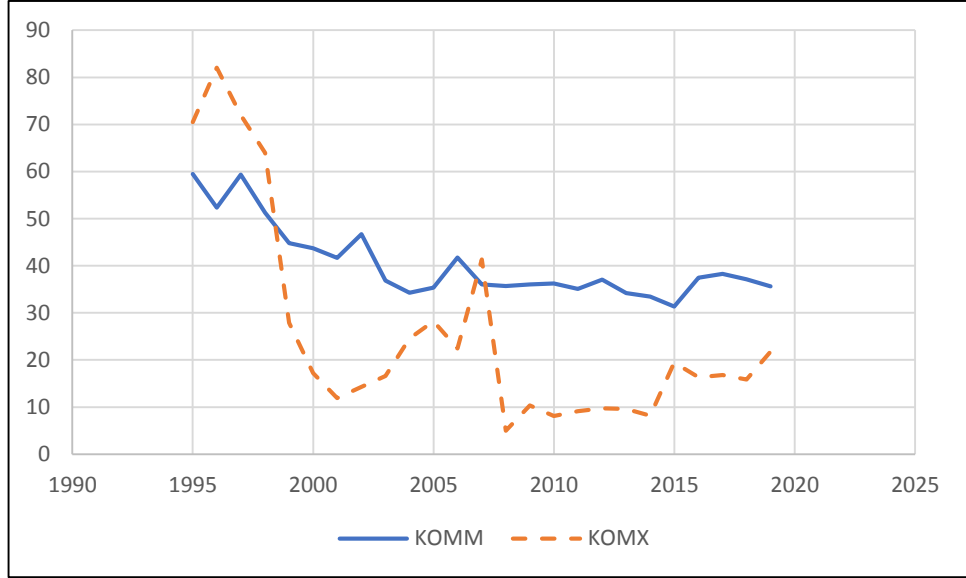
(9) ve (10) nolu modeller ekonominin dışa bağımlılığını yansıtırken, (11) ve (12) nolu modellerde toplam mal ihracatı ve ithalatında komşu ülkelerin payını ifade etmekte ve (13) ile (14) nolu modeller ise toplam mal ihracatı ve ithalatında en fazla paya sahip olan beş ülkenin ağırlığını göstermektedir. İlk etapta Azerbaycan mal ve hizmet ihracat ve ithalatının GSYİH içerisindeki payının zamana bağlı gelişimi aşağıdaki şekilde resmedilmiştir.

Şekil 3.1. Mal ve Hizmet İhracat ve İthalatının GSYİH'ya Oranı

Mal ve hizmet ihracatının GSYİH'ya oranı ile mal ve hizmet ithalatının GSYİH'ya oranı incelendiğinde 2000 yılına kadar cari açık veren Azerbaycan ekonomisinde 1990'ların sonu itibarıyla ihracatta artış ve ithalatta da kontrol altına alıcı süreç yaşandığını, ancak 2001'de ithalatta artışın ivmelendiği ve 2004 yılında zirve yaptığı dikkat çekerken, devam edegelen süreçte ithalatın sert bir şekilde düşüş gösterdiği ve aynı dönemde ihracatta ki artışa karşılık, bir kez daha cari açık süreci yaşandığı gözlenmektedir. 2004-2010 arası dönemde ithalatın ulusal gelirdeki payı sürekli düşerken, kuvvetle muhtemel petrol fiyatlarındaki artışlar da ihracat gelirlerinde sürekli artışa işaret etmektedir. 2009 küresel krizi ile birlikte ihracatta sert düşüş yaşansa da 2005'den itibaren cari fazla veren ekonomi bu özelliğini sürekli bir şekilde koruduğu söylenebilir.

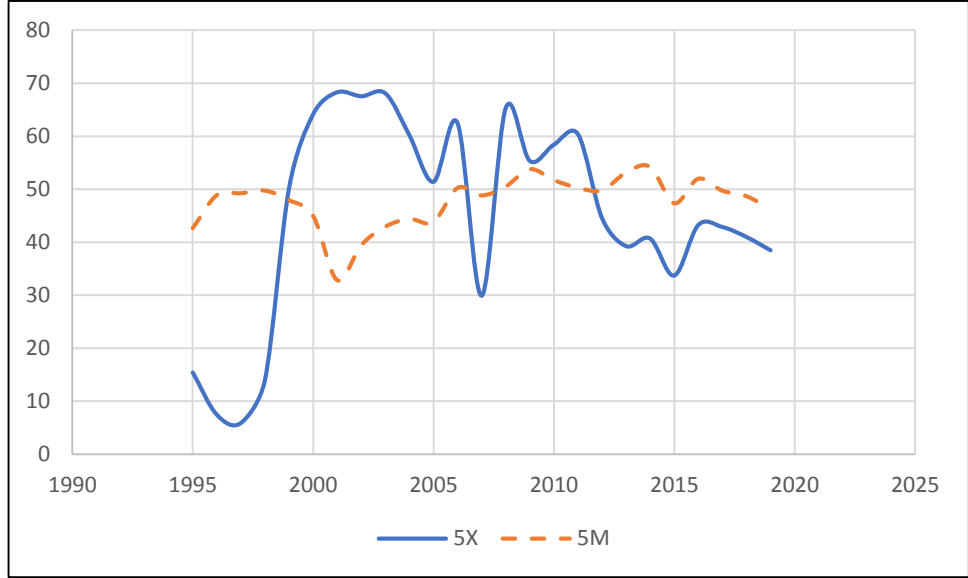
(3) ve (4) nolu modeller, yani komşu ülkelere yapılan mal ihracatının toplam ihracattaki payı ile bu ülkelerden yapılan ithalatın toplam mal ithalatındaki payının zamana bağlı seyri aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Şekil 3.2. Komşularla Mal İhracat ve İthalatının Toplam Mal İhracat ve İthalatına Oranı

Azerbaycan'ın ihtilaf yaşadığı komşularından Ermenistan dışındaki komşuları olan Gürcistan, İran, Kazakistan, Rusya, Türkiye ve Türkmenistan ile ticaretin gelişimine bakıldığında, genel olarak hem ihracat hem de ithalatın zamana bağlı olarak bir azalış trendi sergilediği gözlenmektedir. 1995-1998 arası süreçte komşuları ile olan ihracat ve ithalatın GSYİH içerisindeki payı %50'nin üzerinde olan yapının SSCB'den gelen bir miras olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Sovyet sisteminde yer alan halkların kendi içerisinde ileri ve geri bağlantıların yüksek olmasından dolayı dış dünya ile ilişkilerinin zayıflığı, başlangıçta dış ticaretlerini de etkilemiş; kendi aralarındaki bağımlılığın yüksekliği bağımsızlık sonrası ticaretin büyük bir kısmının eski Sovyet ülkeleri ile sürdürülmesini kaçınılmaz kılmıştır. 1998 sonrasında komşularla olan ihracat ve ithalat ilişkilerinin adeta eksen kayması yaşadığı, yani önemli ölçüde azalışa geçtiği gözlenmektedir ki, bu durum daha farklı ticari partner bulma anlamı taşıdığına işaret etmekte; dış ticarete ülke çeşitliliğinin arttığı gibi bir durumun varlığını yansıtmaktadır.

(5) ve (6) nolu modeller, yani en fazla ihracat (ABD, Fransa, İtalya, İsrail, Türkiye) ve ithalat (Almanya, Çin, İngiltere, Rusya, Türkiye) yapılan beş ülkeye yapılan mal ihracatının toplam ihracattaki payı ile bu ülkelerden yapılan ithalatın toplam mal ithalatındaki payının zamana bağlı seyri aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Şekil 3.3. En Fazla Mal İhracat ve İthalat Yapılan Ülkelerin Toplam Mal İhracat ve İthalatına Oranı

Azerbaycan'ın komşuları ile olan ticaretinde düşüşe karşılık, kendisinin en fazla ihracat ve ithalat yaptığı 5 ülke ile olan ihracatının toplam ihracatta ve ithalatının toplam ithalattaki payı dikkate alındığında, bunun %50'lerde bir tür istikrarlandığı dikkat çekmektedir. Azerbaycan'ın komşuları ile olan ticari ağırlığının 5 önemli partnere kaydığı, ancak ihracatta bu 5 ülke içerisinde komşu ticaretinde de yer alan Türkiye'nin ve ithalatta da komşu ülke Türkiye ve Rusya'nın bulunması ve ticaretin %50'lerde sınırlı sayıda ülke ile yapılması, ülke çeşitliliği açısından yeterli mesafe kat edemediğine işaret etmektedir.

Çalışma zaman serisi niteliği taşıdığından dolayı ilk etapta buradaki 6 modele ilişkin olarak serilerin durağan olup olmadığını araştırmak amacıyla birim kök sınavı sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2. (9) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları

	RB	GFC	TXY
RB	1	0.3128	0.4989
GFC	0.3128	1	-0.1892
TXY	0.4989	-0.189	1

(9) nolu model korelasyon katsayıları açısından değerlendirildiğinde RB üzerine GFC'nin de TXY'nin de etkilerinin orta düzeyde pozitif etkilerinin olduğu görülmektedir.

Yine (9) nolu modele ilişkin olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.3. (9) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	RB	GFC	TXY
Mean	7.429185	27.88184	46.35159
Median	5.842673	25.03459	48.41583
Maximum	34.46621	57.71025	68.12891
Minimum	-11.81747	15.64345	22.69953
Std. Dev.	9.909869	10.45646	12.70918
Skewness	1.041855	1.470258	-0.111191
Kurtosis	4.429272	4.674863	2.330973
Jarque-Bera	6.650691	11.92896	0.517761
Probability	0.035960	0.002568	0.771915
Sum	185.7296	697.0459	1158.790
Sum Sq. Dev.	2356.932	2624.100	3876.558
Observations	25	25	25

Tabloya göre 1995-2019 arası dönemde büyüme oranını sembolize eden RB oranının ortalaması %7.42 olarak gerçekleşmiş iken, en yüksek büyüme skoru %34.46 ile 2006 yılında, en yüksek küçülme de %-11.81 ile 1995 yılında gerçekleşmiştir. Sabit sermaye birikiminin GSYİH'ya oranı ifade eden GFC oranının ortalaması %27.88 olarak gerçekleşirken, GFC'nin maksimum düzeyi %57.71 ile 2004 ve en düşük değeri de %15.64 ile 1995 yılında ortaya çıkmıştır. Toplam mal ve hizmet ihracatının GSYİH'ya oranını gösteren TXY'nin ortalaması %46.35, en yüksek olduğu yıl %68.12 ile 2007 yılı ve en düşük olduğu yıl da %22.69 ile 1998 yılıdır.

(9) nolu modelde yer alan değişkenlerin birinci farkta, yani $I(1)$ 'de durağan olması nedeniyle değişkenlerin eş-bütünleşik olduğuna dair sinyal yakalanmış ve bu çerçevede eş-bütünleşme test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.4. (9) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.777395	44.16722	29.79707	0.0006
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.777395	34.55421	21.13162	0.0004

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

Tablo 3.4 (9) nolu modele ilişkin İz İstatistiği ve Özdeğer testi istatistiklerini göstermektedir. Tablo da yapılan test sonuçları incelendiğinde Johansen eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre hem İz istatistiği hem de Maksimum Öz Değer istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında bir eş-bütünleşme olduğu tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.5. (9) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem sayısı	F-İstatistik	Olasılık
GFC RB'nin Granger nedeni değildir	23	9.83196	0.0013
RB GFC'nin Granger nedeni değildir	23	2.12786	0.1481
RB TXY'nin Granger nedeni değildir	23	2.20371	0.1393
TXY RB'nin Granger nedeni değildir	23	0.55869	0.5816
TXY GFC'nin Granger nedeni değildir	23	0.96042	0.4015
GFC TXY'nin Granger nedeni değildir	23	3.85013	0.0406

Yukardaki tabloda sabit sermaye birikiminin GSYİH içindeki payı (GFC), reel büyüme (RB) ve toplam mal ihracatının GSYİH'daki payı (TXY) değişkenleri arasındaki nedensellik test sonuçları verilmiştir. Test sonuçlarına göre, sabit sermaye birikiminin GSYİH içindeki payı (GFC) reel büyüme (RB) toplam mal ihracatının GSYİH'daki payı (TXY) değişkenleri arasında iki tane nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre sabit sermaye birikiminin GSYİH içindeki payı (GFC) reel büyümenin (RB) Granger nedenseli olup (%1 önem düzeyinde), GFC RB'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani nedenselliğin tek yönü olup GFC'den RB'ye doğrudur. Reel büyüme oranı ile toplam mal ihracatının (TXY) GSYİH'daki payı arasında nedensellik olmadığı ve sıfır hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. TXY ve GFC arasındaki ilişkide tek yönlü bir nedenselliğin olduğu ve TXY'den GFC'ye doğrudur. Yani TXY GFC'nin Granger nedeni iken, GFC TXY'nin Granger nedeni değildir. Dolayısıyla TXY GFC'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 3.6. (10) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları

	RB	GFC	TMY
RB	1	0.3128767956243076	0.03124976448401201
GFC	0.3128767956243076	1	0.7864076487012795
TMY	0.03124976448401201	0.7864076487012795	1

(10) nolu model korelasyon katsayıları açısından değerlendirildiğinde RB üzerine toplam mal ithalatının (TMY) düşük bir düzeyde pozitif etkilerinin olduğu görülmektedir. Yine (10) nolu modele ilişkin olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.7. (10) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	RB	GFC	TMY
Mean	7.429185	27.88184	40.27150
Median	5.842673	25.03459	38.37774
Maximum	34.46621	57.71025	72.71811
Minimum	-11.81747	15.64345	20.68127
Std. Dev.	9.909869	10.45646	14.12736
Skewness	1.041855	1.470258	0.483199
Kurtosis	4.429272	4.674863	2.440339
Jarque-Bera	6.650691	11.92896	1.299109
Probability	0.035960	0.002568	0.522278
Sum	185.7296	697.0459	1006.788
Sum Sq. Dev.	2356.932	2624.100	4789.978
Observations	25	25	25

(10) nolu modele ilişkin korelasyon test sonuçlarına bakıldığında, toplam mal ve hizmet ithalatının GSYİH'ya oranını gösteren TMY'nin ortalaması %40.27, en yüksek olduğu yıl %72,71 ile 2004 yılı ve en düşük olduğu yıl da %20,68 ile 2010 yılıdır.

Tablo 3.8. (10) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.673910	33.74607	29.79707	0.0167
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.673910	24.65282	21.13162	0.0153

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

Tablo 3.8'de (10) nolu modele ilişkin eş-bütünleşme test sonuçları verilmiştir. Tablo incelendiğinde hem İz istatistiği hem de Maksimum Öz değer test istatistiği değerleri %5 kritik değerde değişkenler arasında 1 eş-bütünleşmenin olduğu tespit

edilmiştir. Kısaca Johansen eş-bütünleşme testiyle varılan sonuçlara bakarak değişkenlerin uzun dönemde birbirlerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Tablo 3.9. (10) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem sayısı	F-İstatistik	Olasılık
GFC RB'nin Granger nedeni değildir	22	6.91672	0.0038
RB GFC'nin Granger nedeni değildir	22	0.81559	0.5051
TMY RB'nin Granger nedeni değildir	22	6.49291	0.0049
RB TMY'nin Granger nedeni değildir	22	0.36161	0.7816
TMY GFC'nin Granger nedeni değildir	22	0.30195	0.8235
GFC TMY'nin Granger nedeni değildir	22	2.37684	0.1108

Tablo 3.9'da reel büyüme, GFC ve toplam mal ithalatının GSYİH'daki payı (TMY) arasındaki nedensellik ilişkilerine ait test sonuçları verilmiştir. Test sonuçlarına göre iki tane nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Buna göre GFC RB'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmekte; yani değişkenler arasında tek yönlü bir nedenselliğin olduğu ve GFC'den RB'ye doğru olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani GFC RB'nin Granger nedenidir (%1 önem düzeyinde) hipotezi kabul edilmekte. TMY ve RB arasındaki test sonuçlarına göre değişkenler arasında tek yönlü ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Sonuçlara göre TMY RB'nin Granger nedeni iken (%1 önem düzeyinde) RB TMY'nin Granger nedeni değildir. Diğer değişkenler arasında ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 3.10. (11) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları

	RB	GFC	KOMX
RB	1	0.3128767956243076	-0.09090486272289942
GFC	0.3128767956243076	1	0.1548810830889969
KOMX	-0.09090486272289942	0.1548810830889969	1

(11) nolu model korelasyon katsayıları açısından değerlendirildiğinde RB üzerine KOMX'in etkisinin negatif olduğu görülmektedir.

Yine (11) nolu modele ilişkin olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.11. (11) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	RB	GFC	KOMX
Mean	7.429185	27.88184	25.72534
Median	5.842673	25.03459	16.80000
Maximum	34.46621	57.71025	82.04008
Minimum	-11.81747	15.64345	4.955633
Std. Dev.	9.909869	10.45646	22.28497
Skewness	1.041855	1.470258	1.468794
Kurtosis	4.429272	4.674863	3.798007
Jarque-Bera	6.650691	11.92896	9.652334
Probability	0.035960	0.002568	0.008017
Sum	185.7296	697.0459	643.1336
Sum Sq. Dev.	2356.932	2624.100	11918.88
Observations	25	25	25

(11) nolu modele ilişkin korelasyon test sonuçlarına bakıldığında, komşu ülkelere toplam mal ve hizmet ihracatının GSYİH'ya oranını gösteren KOMX'in ortalaması %25,72, en yüksek olduğu yıl %82,04 ile 1996 yılı ve en düşük olduğu yıl da %4,95 ile 2008 yılıdır.

Tablo 3.12. (11) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.787488	56.66145	29.79707	0.0000
$r \leq 1^*$	0.539724	21.04005	15.49471	0.0066
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.787488	35.62140	21.13162	0.0003
$r \leq 1^*$	0.539724	17.84639	14.26460	0.0130

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

Tablo 3.12'de (3) nolu modele ilişkin eşbütünleşme sonuçları verilmiştir. Sonuçlara göre İz İstatistiği ve Maksimum Öz Değer istatistik değerleri kritik değerden büyük olduğundan %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında iki eşbütünleşmenin olduğu tespit edilmiştir. yani değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur şeklindeki sıfır hipotezi testler sonucunda reddedilmiştir. Dolayısıyla reel büyüme oranı, sabit sermaye

birikiminin GSYİH'daki payı ve Azerbaycanın komşu ülkelere olan ihracatı (KOMX) verileri arasında uzun dönemde bir denge ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3.13. (11) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem sayısı	F-İstatistik	Olasılık
GFC RB'nin Granger nedeni değildir	21	5.66206	0.0085
RB GFC'nin Granger nedeni değildir	21	0.68657	0.6149
KOMX RB'nin Granger nedeni değildir	21	0.47290	0.7550
RB KOMX'in Granger nedeni değildir	21	2.78554	0.0756
KOMX GFC'nin Granger nedeni değildir	21	1.58923	0.2402
GFC KOMX'in Granger nedeni değildir	21	5.30798	0.0107

Tablo 3.13'de (11) nolu modele ilişkin nedensellik test sonuçları verilmiştir. Granger nedensellik sonuçlarına göre sabit sermaye birikiminin GSYİH'daki payı (GFC) ile reel büyüme (RB) arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu (%1 önem düzeyinde) tespit edilmiştir. Sonuçlarda nedensellik ilişkisinin GFC'den RB'ye doğru olduğu ve GFC RB'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmiştir. Aynı şekilde, yapılan testin sonuçlarına bakıldığında Azerbaycan'ın komşu ülkelere olan ihracatı (KOMX) ile reel büyüme arasında bir nedenselliğin bulunmadığı ve sıfır hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. KOMX ve GFC arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu (%1 önem düzeyinde) tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ilişkinin tek yönlü olup, KOMX'ten GFC'ye doğru olduğu ve KOMX GFC'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 3.14. (12) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları

	RB	GFC	KOMM
RB	1	0.3128767956243076	-0.1821029994983861
GFC	0.3128767956243076	1	0.01473641406471185
KOMM	-0.1821029994983861	0.01473641406471185	1

(12) nolu model korelasyon katsayıları açısından değerlendirildiğinde RB üzerine KOMM'nin etkisinin negatif etkilerinin olduğu görülmektedir. Yine (12) nolu modele ilişkin olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.15. (12) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	RB	GFC	KOMM
Mean	7.429185	27.88184	40.44895
Median	5.842673	25.03459	37.07159
Maximum	34.46621	57.71025	59.46534
Minimum	-11.81747	15.64345	31.31622
Std. Dev.	9.909869	10.45646	7.813313
Skewness	1.041855	1.470258	1.290951
Kurtosis	4.429272	4.674863	3.622438
Jarque-Bera	6.650691	11.92896	7.347548
Probability	0.035960	0.002568	0.025381
Sum	185.7296	697.0459	1011.224
Sum Sq. Dev.	2356.932	2624.100	1465.149
Observations	25	25	25

(12) nolu modele ilişkin korelasyon test sonuçlarına bakıldığında, komşu ülkelere toplam mal ve hizmet ithalatının GSYİH'ya oranını gösteren KOMM'nin ortalaması %40,44 en yüksek olduğu yıl %59,46 ile 1995 yılı ve en düşük olduğu yıl da %31,31 ile 2015 yılıdır.

Tablo 3.16. (12) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.768670	54.76810	35.01090	0.0001
$r \leq 1^*$	0.567139	21.09819	18.39771	0.0205
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.768670	33.66990	24.25202	0.0022
$r \leq 1^*$	0.567139	19.25879	17.14769	0.0243

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

Tablo 3.16'de (12) nolu modele ilişkin eşbütünleşme sonuçları verilmiştir. (4) nolu modele ilişkin eş-bütünleşme testi sonuçlarına bakıldığında reel büyüme oranı, sabit sermaye birikiminin GSYİH'daki payı, Azerbaycan'ın komşu ülkelere olan ithalatı (KOMM) verileri arasında İz istatistiği ve Maksimum Özdeğer İstatistiği değerleri kritik değerden büyük olduğundan %5 anlamlılık düzeyinde iki eş-bütünleşmenin olduğu görülmektedir. Kısaca, incelediğimiz dönemde Azerbaycan'da reel büyüme oranı, sabit

sermaye birikiminin GSYİH'daki payı, Azerbaycan'ın komşu ülkelere olan ithalatı serilerinin uzun dönemde birbirlerini etkiledikleri sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3.17. (12) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem sayısı	F-İstatistik	Olasılık
GFC RB'nin Granger nedeni değildir	21	5.66206	0.0085
GFC RB'nin Granger nedeni değildir	21	0.68657	0.6149
KOMM RB'nin Granger nedeni değildir	21	3.63166	0.0367
RB KOMM'nin Granger nedeni değildir	21	0.10923	0.9770
KOMM GFC'nin Granger nedeni değildir	21	1.38432	0.2971
GFC KOMM'nin Granger nedeni değildir	21	1.31978	0.3178

Tablo 3.17'de (12) nolu Modele ilişkin reel büyüme oranı (RB), sabit sermaye birikiminin GSYİH'daki payı GFC ve Azerbaycan'ın komşu ülkelere olan ithalatı (KOMM) verileri arasındaki nedensellik test sonuçları verilmiştir. Granger nedensellik sonuçlarına göre GFC ve RB değişkenleri arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu (%1 önem düzeyinde) tespit edilmiştir. Nedensellik ilişkisi GFC'den RB'ye doğru olup, GFC RB'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir. Diğer değişkenler olan KOMM ve RB arasında da tek yönlü ilişki olduğu (%1 önem düzeyinde) KOMM RB'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir. KOMM ve GFC arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.18. (13) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları

	RB	GFC	BESX
RB	1	0.3128767956243076	0.3281103614091243
GFC	0.3128767956243076	1	0.1018030802278704
BESX	0.3281103614091243	0.1018030802278704	1

(13) nolu model korelasyon katsayıları açısından değerlendirildiğinde RB üzerine BESX'in etkisinin orta düzeyde pozitif etkilerinin olduğu görülmektedir.

Yine (13) nolu modele ilişkin olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.19. (13) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	RB	GFC	BESX
Mean	7.429185	27.88184	45.12209
Median	5.842673	25.03459	44.54580
Maximum	34.46621	57.71025	68.28668
Minimum	-11.81747	15.64345	5.886539
Std. Dev.	9.909869	10.45646	19.07659
Skewness	1.041855	1.470258	-0.668231
Kurtosis	4.429272	4.674863	2.467044
Jarque-Bera	6.650691	11.92896	2.156432
Probability	0.035960	0.002568	0.340202
Sum	185.7296	697.0459	1128.052
Sum Sq. Dev.	2356.932	2624.100	8733.995
Observations	25	25	25

(13) nolu modele ilişkin korelasyon test sonuçlarına bakıldığında, Azerbaycan'ın en fazla beş ülkeye yaptığı mal ve hizmet ihracatının GSYİH'ya oranını gösteren BESX'in ortalaması %45,12 en yüksek olduğu yıl %68,28 ile 2001 yılı ve en düşük olduğu yıl da %5,88 ile 1997 yılıdır.

Tablo 3.20. (13) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.884916	78.19461	42.91525	0.0000
$r \leq 1^*$	0.507125	28.46639	25.87211	0.0232
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.884916	49.72822	25.82321	0.0000

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

Reel büyüme oranı (RB), sabit sermaye birikiminin GSYİH'daki payı GFC ve Azerbaycan'ın en fazla ihracat yaptığı beş ülkenin (BESX) verilerinin birlikte hareket edip etmediklerini test etmek için Johansen eş-bütünleşme testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 3.20'de verilmiştir. Test sonuçlarına göre İz istatistiği değerlerinde değişkenler arasında iki eş-bütünleşmenin olduğu tespit edilirken, Maksimum Özdeğer İstatistiği sonuçlarında bir eş-bütünleşmenin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla alınan sonuçlara

göre sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani Azerbaycan’da, RB, GFC ve BESX değişkenleri arasında incelenen dönemde İz istatistiğinde bir, Maksimum Özdeğer İstatistiğinde ise iki uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 3.21. (13) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem sayısı	F-İstatistik	Olasılık
GFC RB’nin Granger nedeni değildir	21	5.66206	0.0085
RB GFC’nin Granger nedeni değildir	21	0.68657	0.6149
BESX RB’nin Granger nedeni değildir	21	1.56170	0.2471
RB BESX’nin Granger nedeni değildir	21	4.44411	0.0196
BESX GFC’nin Granger nedeni değildir	21	1.72223	0.2096
GFC BESX’nin Granger nedeni değildir	21	1.70267	0.2138

(13) nolu modele ilişkin yapılan Granger nedensellik test sonuçlarına göre GFC ve RB değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin (%1 önem düzeyinde) olduğu ve bu ilişkinin GFC’den RB’ye doğru olduğu tespit edilmiştir. Azerbaycan’ın en fazla ihracat yaptığı beş ülkenin (BESX) reel büyüme oranına (RB) doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla test sonuçlarına göre Azerbaycan’da BESX’den RB’ye doğru tek yönlü ilişkinin olduğu (%1 önem düzeyinde) görülmektedir. Kısaca BESX RB’nin Granger nedeni iken RB BESX’in Granger nedeni değildir. Yapılan test sonucunda BESX ve GFC arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı ve sıfır hipotezini geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.22. (14) nolu Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları

	RB	GFC	BESM
RB	1	0.3128767956243076	-0.0866539758395950
GFC	0.3128767956243076	1	-0.2684111877769962
BESM	-0.08665397583959506	-0.2684111877769962	1

(14) nolu model korelasyon katsayıları açısından değerlendirildiğinde RB üzerine BESM’nin etkisinin negatif olduğu görülmektedir.

Yine (14) nolu modele ilişkin olarak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.23. (14) nolu Modele İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	RB	GFC	BESM
Mean	7.429185	27.88184	47.72930
Median	5.842673	25.03459	48.88179
Maximum	34.46621	57.71025	54.20486
Minimum	-11.81747	15.64345	32.83811
Std. Dev.	9.909869	10.45646	4.813474
Skewness	1.041855	1.470258	-1.280268
Kurtosis	4.429272	4.674863	4.870922
Jarque-Bera	6.650691	11.92896	10.47572
Probability	0.035960	0.002568	0.005312
Sum	185.7296	697.0459	1193.232
Sum Sq. Dev.	2356.932	2624.100	556.0688
Observations	25	25	25

(14) nolu modele ilişkin korelasyon test sonuçlarına bakıldığında, Azerbaycan'ın en fazla beş ülkeye yaptığı mal ve hizmet ithalatının GSYİH'ya oranını gösteren BESM'nin ortalaması %47,72 en yüksek olduğu yıl %54,2 ile 2014 yılı ve en düşük olduğu yıl da %32,83 ile 2001 yılıdır.

Tablo 3.24. (14) nolu Modele İlişkin Eş-bütünleşme Test Sonuçları

İz İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.869832	74.88951	29.79707	0.0000
$r \leq 1^*$	0.657265	27.99418	15.49471	0.0004
Maximum Özdeğer İstatistiğine Göre Eş-bütünleşme Testi				
Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
$r = 0^*$	0.869832	46.89533	21.13162	0.0000
$r \leq 1^*$	0.657265	24.62835	14.26460	0.0008

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

(14) nolu modele ilişkin yapılan testte Reel büyüme oranı (RB), sabit sermaye birikiminin GSYİH'daki payı GFC ve Azerbaycan'ın en fazla ithalat yaptığı beş ülkenin (BESM) eş-bütünleşik olup olmadığı test edilmiştir. Yapılan test sonuçlarına göre İz İstatistiği ve maksimum Özdeğer İstatistiği (%1 anlamlılık düzeyinde) değişkenleri arasında 2 eş-bütünleşme olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3.24). Bu durumda Azerbaycan'da incelenen dönemde reel büyüme oranı, sabit sermaye birikiminin

GSYİH'daki payı ve Azerbaycan'ın en fazla ithalat yaptığı beş ülke değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.25. (14) nolu Modele İlişkin Nedensellik Test Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem sayısı	F-İstatistik	Olasılık
GFC RB'nin Granger nedeni değildir	22	6.91672	0.0038
RB GFC'nin Granger nedeni değildir	22	0.81559	0.5051
BESM RB'nin Granger nedeni değildir	22	1.35198	0.2953
RB BESM'nin Granger nedeni değildir	22	0.19605	0.8974
BESM GFC'nin Granger nedeni değildir	22	12.8189	0.0002
GFC BESM'nin Granger nedeni değildir	22	0.14418	0.9318

Tablo 3.25'de (14) nolu modele ilişkin Azerbaycan'ın reel büyüme oranı (RB), sabit sermaye birikiminin GSYİH'daki payı (GFC) ve Azerbaycan'ın en fazla ithalat yaptığı beş ülke (BESM) verilerine göre yapılan Granger Nedensellik sonuçları verilmiştir. Test sonuçlarına göre, iki tane nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Buna göre GFC RB'nin Granger nedeni değildir şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmekte; yani GFC değişkeni RB'nin nedenseli olduğu (%1 önem düzeyinde) hipotezi kabul edilmektedir. Diğer taraftan BESM GFC'nin nedeni değildir hipotezi reddedilmiş; yani GFC'nin BESM'ye etkisinin olduğu hipotezi (%1 önem düzeyinde) kabul edilmiştir. Diğer değişkenler arasında ise ilişki yakalanamamıştır.

SONUÇ

Azerbaycan'ın uzun bir müddettir dünya genelinde devam eden ekonomik daralmayı az hasarla atlarmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Bağımsızlığını kazanan diğer ülkelerin gerçekleştiremediği birçok yapısal reformu hayata geçirmesi, Azerbaycan'ı bölgesinde önemli bir ekonomik cazibe merkezi haline getirebilir. Özellikle doğal kaynaklar üzerine kurulu ekonomi modelinin ötesine geçme gayretiyle ortaya çıkan yeni planlamaları değerlendirildiğinde, Hazar'da Azerbaycan karasularına dahil olan petrol sahaları üzerine kurulu ekonomik kısır döngünün kırıldığı, gelir sağlayan etmenlerin çeşitlendiği ve refah seviyesinde pozitif yönlü bir eğrinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Bağımsızlık sonrası problemlerin 1996 yılında kısmen aşılp 2008 yılına kadar gelinen süreçte kaydedilen ekonomik yükseliş, dünya genelinde yaşanan dalgalanmalardan az hasarla etkilenmesi noktasında Azerbaycan'da gerçekleştirilen reformların önemini gözler önüne sermektedir. Azerbaycan Merkez Bankası verilerinin 2019 tarihli raporunda belirtilen rakamlara bakıldığında, ithalat ve ihracat rakamlarının ülkeye doğrudan yapılan yatırımlarla paralel bir gelişim şeması çizdiğini söylemek mümkündür.

Yeni dönemde petrol ve doğalgaz gibi kaynaklar üzerinden elde edilen getirilerin geleceği hakkında çok çeşitli değerlendirmeler öne sürülmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında bir ülkenin tek kanallı bir ekonomik programla yaşamını sürdürmesinin zor olacağı tahminler arasındadır. Özellikle Rusya'ya karşı başta ABD olmak üzere batılı ülkelerin gerçekleştirdiği yaptırımlar da düşünüldüğünde tek yönlü bir ekonomik gelir kaynağı olarak petrol ve türevlerinin Azerbaycan ekonomisi için olumlu bir perspektif çizmeyeceği ortadadır.

Yeni dönemde petrol ve doğalgaz gibi kaynaklar üzerinden elde edilen getirilerin geleceği hakkında çok çeşitli değerlendirmeler öne sürülmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında bir ülkenin tek kanallı bir ekonomik programla yaşamını sürdürmesinin zor olacağı tahminler arasındadır. Özellikle Rusya'ya karşı başta ABD olmak üzere batılı ülkelerin gerçekleştirdiği yaptırımlar da düşünüldüğünde tek yönlü bir ekonomik gelir kaynağı olarak petrol ve türevlerinin Azerbaycan ekonomisi için olumlu bir perspektif çizmeyeceği ortadadır.

1995-2019 yılı arası Azerbaycan'ın ithalat ve ihracat verileri ele alınarak yapılan çalışmada ithalat ve ihracatın GSYİH'daki payları incelendiğinde 2000 yılına kadar dış ticarete cari açık verdiği görülmektedir. 2000'li yılların başlarında kısa dönemli ihracattaki artış sonrası tekrardan ithalat fazlasıyla karşılaşan Azerbaycan, 2004-2010 yılları arasında azalan ithalat rakamlarına karşılık döneminin petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle de ihracatta yükselme eğilimine geçmiştir. 2010-2016 yılları arasında artan ithalat, azalan ihracat rakamlarına rağmen 2005 yılından itibaren cari fazla veren Azerbaycan dengeyi kendi lehine tutmayı başarmıştır.

Diğer taraftan Azerbaycan'ın Ermenistan dışındaki komşuları olan Gürcistan, İran, Kazakistan, Rusya, Türkiye ve Türkmenistan ile ithalat ihracat verilerine bakıldığında genel olarak hem ithalat hem de ihracatın toplam içerisindeki payının azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1998 yılına kadar eski Sovyet ülkeleri olan komşu ülkeleri ile Sovyetlerden gelen bazı zorunluluklar yüzünden komşularla olan ithalat ve ihracatın GSYİH'daki payının %50'nin üzerinde olduğu, fakat zaman geçtikçe, ticareti genel olarak petrole bağlı olan Azerbaycan'ın kendi doğal kaynaklarını Avrupa pazarlarına çıkarması sonucunda komşu ülkelerle olan ithalat ve ihracatın GSYİH içindeki payı azalma eğilimine geçmiştir. Yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre de komşu ülkeler ile yapılan ithalat ve ihracatın büyüme üzerine etkilerinin düşük olduğu görülmektedir. Bu düşüşün sebepleri arasında 4 komşu ülkenin Azerbaycan ile aynı doğal kaynağa sahip olmaları ve Azerbaycan'ın da buna karşılık dış ticaret politikalarında genel olarak Avrupa meyilli politika izlemesidir.

Azerbaycan'ın en fazla ihracat yaptığı beş ülke olan ABD, Fransa, İtalya, İsrail ve Türkiye'ye yapılan ihracatın komşu ülkelerden farklı olarak reel büyüme üzerine etkilerinin orta düzeyde pozitif olduğu yapılan testler sonucunda tespit edilmiştir. Bu ülkelere yapılan ihracatın genel olarak ham petrol ve türevleri olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü uzun dönemli ekonomik politika izleyen ülkeler için ihracatı doğal kaynaklar üzerine yoğunlaştırmak etkili olmamaktadır. Tükenen servetler yerine tarım veya teknoloji yönlü üretim ve ihracat politikalarının izlenmesi Azerbaycan gibi gelişmekte olan ülkeler için daha etkili olabilir. Aynı şekilde en fazla ithalat yaptığı beş ülke olan Almanya, Çin, İngiltere, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerden tarım, teknoloji, tekstil, otomotiv gibi sektörlerden ithal yapan Azerbaycan, kendi içinde bu sektörlerle ilişkin yatırımları artırarak ithal yapan ülke konumundan ihraç yapan ülke konumuna geçebilir.

Dış ticaret ve büyüme üzerine yapılan çalışmada Azerbaycan'ın ekonomik yapısı incelenmiş ve makroekonomik veriler yardımıyla ülke ekonomileri yorumlanmaya çalışılmıştır. Azerbaycan ekonomisinin büyümesinde komşu ülkelerin, en fazla ithalat ve en fazla ihracat yaptığı beş ülkenin doğrudan ilişkisinin olup olmadığı sorusuna cevaplar aranmış ve çalışmanın üçüncü bölümünde Granger Nedensellik analizi yapılarak cevaplandırılmıştır. İlk önce serilerin durağanlık seviyelerinin tespit edilmesi yoluna gidilmiş ve bunun için birim kök testi kullanılmıştır. Test sonucunda değişkenlerin tümünün seviye değerlerinde değil birinci farklarda durağan olduğu tespit edilmiştir. Durağan serilerle yapılan Granger Nedensellik Test sonuçlarına göre, sabit sermaye birikiminin GSYİH içindeki payının (GFC) hem reel büyümenin (RB) hem de toplam mal ihracatının GSYİH'daki payının (TXY) nedeni olduğu tespit edilirken, toplam mal ihracatının GSYİH'daki payının reel büyümenin nedeni olmadığı görülmektedir. Yapılan diğer nedensellik testinde toplam mal ithalatının GSYİH'daki payının (TMY) reel büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Komşu ülkelere ilişkin yapılan nedensellik testinde yapılan ihracatın reel büyümenin nedeni değilken, yapılan ithalatın reel büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde en fazla beş ülkeye yapılan ithalat ve ihracat verilerine ilişkin yapılan test sonuçlarında hem en fazla beş ülkeye yapılan ihracatın, hem de en fazla beş ülkeye yapılan ithalatın reel büyümenin nedeni olmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abhayaratne, P. (1996). "Foreign Trade and Economic Growth Evidence From Sri Lanka", 1960-1992, *Applied Economics Letters*, 3(9), 567-570.
- Ağacan, K. (2001). "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan Gürcistan İlişkileri". *Avrasya Dosyası*. <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/319-336%20kamil.PDF> (Erişim Tarihi: 17.12.2020).
- Akcan, A. T., & Ener, M. (2018). "Makroekonomik Değişkenlerin İşsizlik İle İlişkisi: Türkiye Örneği". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 263-285.
- Aksoy, M., ve Topcu, N. (2013). "Altın İle Hisse Senedi ve Enflasyon Arasındaki İlişki". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 59-78.
- Aktaş, C. (2009). "Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 35-47.
- Aliyev, A. (2000). "Hazar Denizi'nde Hidrometeoroloji Koşulları ve Petrol Üretimi", *BTC Petrol Boru Hattının Çevre Yönleri*, (ss. 13-15). Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Alkan, Y. (2018). "Türkiye'de Dış Ticaret Açığı ile Büyüme ve Döviz Arasındaki İlişki". *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 54-67.
- Al-Mutarı, & El-Sakka. (2000). "Exports and Economic Growth: The Arab Experience" *The Pakistan Development*. 39(2), 153-169
- Aras, O. N. (2003). *Azerbaycan Ekonomisi. Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz*. Bakü: Kafkasya Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Arodoye, & Nosakhare, L. (2014). "Foreign Trade-Economic Growth Nexus: Evidence From Nigeria". *CBN Journal of Applied Statistics*, 5(1), 121-141.
- Aslanlı, A. (2018). "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri". *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1), 15-27.
- Aslanlı, K. (2017). *İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri*. İran: İran Araştırmaları Merkezi.

- Aşırılı, E. (2018). "Azerbaycan-Kazakistan Enerji İlişkileri". *Karabakh Today*. www.tr.karabakh.today/ (Erişim Tarihi: 17.12.2020).
- Ata, B., Eren, T. (2017). "Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: İran Örneğinde Bir Nedensellik Analizi". *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(4), 329-346.
- Aytaç, A., Akduğan, U. (2012). "Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 55-70.
- Bağırzade, E. B. (2011). "Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 277-312.
- Barış, S., & Uzay, N. (2015). "Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 46, 119-151
- Ceferli, Ş. (2020). "Azərbaycan-Çin Əlaqələri". *Baku Research Institute*. <https://bakuresearchinstitute.org/>. (Erişim Tarihi: 24.12.2020).
- Charemza, W., & Deadmen, D. (1992). *New Directions in Econometric Practice-General to Spesific Modelling, Cointegration and Vector Autoregression*. Wolcester: Printed and Bound in Great Britain by Billing an Sons Ltd.
- Çolak, Ö. F., & Öztürkler, H. (2012). "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi". *Bankacılar Dergisi*, 23 (82), 1-43
- Çöğürçü, İ., & Çoban, O. (2011). "Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009)". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), 133-149.
- Çütçü, İ., & Yaşar, M. (2019). "Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Politikaları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Testlerle Ekonometrik Bir Analiz". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 265-282
- D.Sinha, & T.Sinha. (2000). "Openness, Investment and Economic Growth in Asia". *The Indian Economic Journal*, 49 (4), 110-117.

- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2013). *Azerbaycan Ülke Bülteni*. <https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-nisan-2013>. (Erişim Tarihi: 12.06.2019).
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. United States of America: John Wiley & Sons Press.
- Ersoy, A., Durmuşkaya, S., İbrahimli, A. (2017). Azerbaycan-Türkiye Dış Ticaret İlişkilerinin Ekonometrik Analizi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(2), 181-197.
- Ganiyev, J. (2016). "Kırgızistan ve Kazakistan'da Dış Ticaret, Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 89-101.
- Gaytancıoğlu, K. (2010). "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 43-50
- Granger, C. (1988). "Causality, Cointegration and Control. *Journal of Economic*, Sayı: 12, 551-559.
- Granger, C. W. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods". *The Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- International Monetary Fund (1992). *Annual Report*, Azerbaijan: Washington.
- Işık, N., Acar, M., & Işık, H. B. (2004). "Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9(2), 325-340.
- Kamacı, A., & Gül, E. (2012). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 81-91.
- Karter, Ç. (2020). *Yurtiçi Tasarruf ve Yatırım Hacmi Arasındaki İlişki: OECD Ülkelerinde Feldstein-Horioka Hipotezi Üzerine Bir Uygulama*. İstanbul. Paradigma Yayınları.
- Koç, E., Şenel, M., Kaya, K. (2018). "Dünyada ve Türkiye'de Sanayileşme II-Yapısal Sorunlar, İstihdam ve İşsizlik". *Mühendis ve Makina*, 59(691), 15-43.
- Kohpaiboon, A. (2003). "Foreign Trade Regimes and the FDI-Growth Nexus: A Case Study of Thailand". *The Journal of Development Studies*, 40(2), 55-69.

- Köse, Z., & Gültekin, H. (2019). "Ekonomik Büyümenin Bir Belirleyicisi Olarak Dış Ticaret: NAFTA Ülkeleri Örneği". *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(2), 139-151.
- Kravis, I. B. (1970). "Trade as a Handmaiden of Growth: Similarities Between The Nineteenth and Twentieth Centuries". *The Economic Journal*, 80(323), 850-872.
- Kutluay, H. (2016). Makaleler.com. <https://www.makaleler.com/ithalat-ve-ihracat-nedir> (Erişim Tarihi: 23.01.2021).
- Lee, J. (1995). "Capital Goods Imports and Long-Run Growth". *Journal of Development Economics*, (48), 91-110.
- Mammamdova, A. (2012). *Əhali Gəlirlərinin Qeyri-Bərabər Bölüşdürülməsi Probleminin Bəzi Aspektləri*. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
- Marin, D. (1992). "Is the Export-led Growth Hypothesis Valid for Industrialized". *Review of Economics and Statistics*, 74(4), 678-688.
- Oğan, S. (2001). *Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri*. Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel. <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/056-85%20sinan.PDF>, (Erişim Tarihi: 23.01.2021).
- Özdemir, D. (2018). "Sovyetlerde Ekonomik ve Kurumsal Eşitsizliklerin Yansımaları". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 1107-1119
- Saçık, S. (2009). "Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme". *KMU İİBF Dergisi*, Sayı: 16, 162-171.
- Schneider, P. (2005). "International Trade, Economic Growth and Intellectual Property Rights: A Panel Data Study of Developed and Developing Countries". *Journal of Development Economic*, 78(2), 529-547.
- Serhat Kalkınma Ajansı. (2016). "Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu". <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/a9c6941d9db77abf831d09b39e675eec.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.11.2019).
- Şerefli, M. (2016). "Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği". *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 136-143.

- Şerefli, M. (2016). "Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği". *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 136-143.
- Takım, A. (2010). "Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 315-330.
- Topallı, N., & Alagöz, M. (2015). "Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik". *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(2), 122-126.
- Turan, Ş. (2018). Xarici təsirlərə baxmayaraq, Azərbaycan və İsrail arasında münasibətlər necə inkişaf edib? *UNEC Araştırma Vakfı*. <https://www.unectf.org/how-the-relations-between-azerbaijan-and-israel-have-developed-in-spite-of-external-shocks-az/> (Erişim Tarihi: 25.11.2020).
- Uçan, O., & Koçak, E. (2014). "Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki". *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 51-60.
- Ünal, A., & Tagiyev, R. (2016). "Sağlık Sisteminde Desantralizasyon: Türkiye". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 480-496.
- Zengin, E. (2010). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*. İstanbul: Yurtdışı Hedef Pazar Araştırmaları.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Almanya Federal Ekonomi ve Enerji Bakanlığı (2019). <https://www.bmwi.de>. (Erişim Tarihi: 21.12.2020).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı (2013). "*Azerbaycan Cumhuriyetinde 2015-2020 için Sanai Kalkınma Devlet Programı*". <http://www.justice.gov.az/>. (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi (2020). <https://customs.gov.az/>. <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/en-cox-idxal-olunan-mallar/> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2019). <https://mfa.gov.az/>. (Erişim Tarihi: 26.12.2020).
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Federal Almanya Cumhuriyeti Büyükelçiliği (2014). berlin.mfa.gov.az. (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (2018). *Demografik İstatistik*. <https://www.stat.gov.az/>. (Erişim Tarihi: 09.11.2019).
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (2019). stat.gov.az: <https://www.azstat.org/portal/> (Erişim Tarihi: 25.09.2019).
- Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı (2017). economy.gov.az. (Erişim Tarihi: 22.12.2020).
- Azerbaycan Merkez Bankası. (2019). *Azerbaycan Merkez Bankası*. <https://www.cbar.az/>. (Erişim Tarihi: 03.11.2020).
- Azerbaycan Resmi Devlet Gazetesi (2020). *Azerbaycan-İtalyan ilişkileri stratejik düzeye ulaştı*. Bakü. <http://www.azerbaijan-news.az/>. (Erişim Tarihi: 25.12.2020).
- Azerbaycan Sağlık Bakanlığı (2006). sehiyye.gov.az. (Erişim Tarihi: 11.01.2021).
- Dünya Bankası (2019). <https://www.worldbank.org/>. (Erişim Tarihi: 07.12.2020).
- Dünya Bankası (2018). https://www.worldbank.org, (Erişim Tarihi: 23.11.2020).
- Dünya Bankası (2005). *Azerbaijan: Health Sector Review Note*. Washington: Background papers. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/8691> (Erişim Tarihi: 25.12.2020).

Dünya Bankası (2020). worldbank.org. (Erişim Tarihi: 01.12.2020)

Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. (2020). <https://lib.aliyevheritage.org/>. (Erişim Tarihi: 08.01.2021).

<https://customs.gov.az/>. (2020). <https://customs.gov.az/>. <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/en-cox-idxal-olunan-mallar/> (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

report.az. (2020). report.az. (Erişim Tarihi: 25.11.2020).

UNCTAD. (2019). <https://unctadstat.unctad.org/>: <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx> (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

BBC News. (2018). *İran-Azərbaycan münasibətləri: Rəqəmlər və təhlilçilərin fikirləri*. <https://www.bbc.com/>: <https://www.bbc.com/azeri/region-43584246> (Erişim Tarihi: 29.01.2021)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Elsevar MAJİDOV
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	Rusça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	01.2.2021